

საქართველოს სსრ მმცნიერებათა აკადემია

საქართველოს უმსახებ არსებული უცხოური წარმოების კომისია

ჰასან რუმდუს ცნობები საქართველოს უმსახებ

სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა
ვლადიმერ ფუთურიძემ
შენიშვნები დაურთო რევაზ კიკნაძემ

9 (C 41)

9 (47—922)+902 (357)

პ 347

წიგნში ქვეყნდება სპარსული ტექსტი და ქართული თარგმანი XVI საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსის პასან რუმლუს ცნობებისა საქართველოს შესახებ. ირანელი ავტორის ამ ცნობებს დიდი მნიშვნელობა აქვს XV—XVI საუკუნეთა საქართველოს ისტორიის მრავალი საკითხის დასამუშავებლად.

პასან რუმლუ დაწვრილებით აღწერს შაჰ-თამაზ I-ის შემოსევებს საქართველოში. ავტორი მომსწრეა ამ შემოსევებისა და პირადად მიუღია მონაწილეობა ყიზილბაშთა მიერ საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილ ერთ-ერთ ლაშქრობაში. ამდენად, მისი თხზულება საინტერესო ცნობების შემდეგ საუკეთესო პირველწყაროს წარმოადგენს ირან-საქართველოს ურთიერთობათა ისტორიის შესასწავლად XVI საუკუნეში.

ზთავარი რედაქცია: ი. აბულტძე, ვლ. ფუთუჩაძე, ს. შაუხჩიშვილი,
გ. წიკმეთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიმიძე

სპარსული წყაროების სერიის რედაქტორი

ვლადიმერ ფუთუჩაძე

ს ა რ ო მ ე ნ

1. რედაქციისაგან	6
2. ჰასან 'რუმლუ და მისი „აჰსან ათ-თავარიზ“-ი	7
3. ჰასან რუმლუ, „აჰსან ათ-თავარიზ“ (ქართული თარგმანი)	13
4. შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის	41
5. საძიებლები	67
6. სპარსული ტექსტი	1

რედაქციისათვის

1966 წლის 23 აპრილს მოულოდნელად გარდაიცვალა თვალ-საჩინო ქართველი მეცნიერი-ირანიისტი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სპარსული ფილოლოგიის განყოფილების გამგე, საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების კომისიის მთავარი რედაქციის წევრი და სპარსული წყაროების სერიის რედაქტორი ელადიმერ ფუტურჩიძე.

აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილისა და პროფესორ ი. მარის რჩევით, ვ. ფუთურიძემ პირველმა ქართველ საბჭოთა მეცნიერთაგან მოჰკიდა ხელი სპარსულენოვანი საისტორიო მწერლობის ძეგლებიდან საქართველოს შესახებ ცნობების ამოკრებას და თარგმნას. მან მრავალი საისტორიო და გეოგრაფიული თხზულება შეისწავლა, გამოსცა იქიდან ამოკრებილი ცნობები შესაბამისი ქართული თარგმანითა და შენიშვნებით და არა ერთი საყურადღებო ფაქტი თუ მოსაზრება შესძინა ქართულ ისტორიოგრაფიას.

დღესდღეობით ვ. ფუთურიძის მდიდარი სამეცნიერო მემკვიდრეობის მხოლოდ ნაწილია გამოქვეყნებული. კერძოდ, განსვენებულ მეცნიერს არ დასცალდა საბოლოოდ გაემზადებინა დასაბეჭდად წინამდებარე ნაშრომი — „ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ“. მან ვერ მოასწრო ქართული თარგმანის კომენტარის შედგენა. ამის გამო საჭიროდ იქნა მიჩნეული, რომ წიგნს დართოდა შენიშვნები, შედგენილი რ. კიკნაძის მიერ.

რედაქციას განზრახული აქვს მომდევნო წლებში გამოსცეს ელადიმერ ფუთურიძის სხვა არქეოგრაფიული ნაშრომებიც.

ჰასან რუმლუ და მისი „აჰსან ათ-თავარიხ“-ი

შუა საუკუნეთა სპარსულენოვან წყაროებში უხვი მასალა მოიპოვება როგორც მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების, ისე საბჭოთა კავშირის ხალხთა ისტორიისათვის. განსაკუთრებით ღირებულია ეს წყაროები ამიერკავკასიის ქვეყნების, მათ შორის საქართველოს, სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ისტორიის საკითხების შესასწავლად.

XVI—XVII საუკუნეებში საქართველო ირანსა და ოსმალეთს შორის ბრძოლის ასპარეზად იყო გადაქცეული. ამიტომ აღებული ხანის აღმოსავლური წყაროები შეიცავენ დეტალურ ცნობებს ჩვენი ქვეყნის ისტორიისთვისაც. სეფიანთა დინასტიის ბატონობის ხანაში შეიქმნა მრავალი საისტორიო ნაწარმოები, რომელთა ავტორები მეტწილად თანდამხდურნი არიან აღწერილი ამბებისა. საკმარისია დავასახელოთ XVI ს-ში შედგენილი თხზულებები: ანონიმური „თარიხ-ე შაჰ ისმაილ-ე სეფევი“, ხონდემირის „ჰაბიბ ას-სიჰარ“, იაჰია ყაზვინის „ლობ ათ-თავარიხ“, ხორშაჰ იბნ ყობად ალ-ჰოსეინის „თარიხ-ე ილჩი-ე ნეზამ-შაჰ“, ყადი აჰმედ ყაფარის „ნოსახ-ე ჭაჰან-არა“, ბუდაყ ყაზვინის „ჭავაპერ ალ-ახბარ“, ჰასან რუმლუს „აჰსან ათ-თავარიხ“, შერეფ-ხან ბითლისის „შერეფ-ნამე“ და ბევრი სხვა, რომელთაგან ზოგიერთი ჯერ გამოცემულიც არ არის და ხელნაწერებიც საკმაოდ იშვიათია. ბუნებრივია, რომ ასეთ პირობებში, ზემოთ დასახელებული სპარსული წყაროები არც საქართველოს ისტორიის თვალსაზრისით არის სათანადოდ შესწავლილი.

სეფიანთა ხანის ისტორიკოსთა შორის თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ჰასან-ბეგ რუმლუს, რომლის საისტორიო ნაწარმოები „აჰსან ათ-თავარიხ“ („უმშვენიერესი ისტორიათაგანი“) საუკეთესო პირველწყაროს წარმოადგენს XVI ს. ირანისა და მეზობელი ქვეყნების ისტორიისათვის.

მართალია, ჰასან რუმლუს ბიოგრაფიას ვერ წარმოვიდგენთ სათანადო სისრულით მასალის სიმცირის გამო, მაგრამ ზოგად ხა-

ჯებში მაინც შეიძლება მოეხაზოთ მისი ცხოვრების გზა. ამის საშუალებას თვით პასან-ბეგი გვაძლევს იმ ავტობიოგრაფიული ცნობებით, თავის ნაშრომში რომ აქვს აქა-იქ მიმობნეული.

პასან-ბეგ რუმლუ დაიბადა ქალაქ ყუმში ჰიჯრის 938 (1531/2) წელს¹. დასახელებული წლის ამბებში მას ნათქვამი აქვს: „ამ წიგნის ავტორი პასან რუმლუ ამ წელს დაიბადა ქალაქ ყუმში“. მაშა პასანს აღრე დაუყარგავს. ეს იქიდან ჩანს, რომ 5 წლის პასანი დედამ წაიყვანა უფლისწულ ბაჰრამ-მირზას შესახვედრად ქალაქ ყაზვინში. პასანი შეილიშვილი იყო ამირ-სულთან რუმლუსი, რომელიც დაწინაურებული ყოფილა სეფიანი შაჰების ისმაილ I-ისა და თაჰმასპ I-ის კარზე.

როგორც მაღალი ფეოდალური წრის წარმომადგენელი, პასან-ბეგი ახალგაზრდობიდანვე ახლოს იდგა შაჰის კართან და აღზრდა-განათლებაც შესაფერისი უნდა მიეღო. ათი წლისა ის უკვე ახლდა შაჰ-თაჰმასპ I-ს დიზფულის ლაშქრობაში და, როგორც თვითონ შენიშნავს, ამ დროიდან დაწყებული თან დაჰყვებოდა შაჰს ყველა ომში და საკუთარი თვალთა უნახავს უმეტესი ნაწილი მის მიერ აღწერილი ამბებისა. ჰიჯრის 953 (1546/7) წელს პასან რუმლუს მონაწილეობა მიუღია ერთ ბრძოლაში, რომელიც საქართველოში მოხდა. ვარძიის დარბევა და ვარძიის ტაძრის შიგნითა მოწყობილობის აღწერა მას ისე დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი, რომ უთუოდ თვითმხილველია ამ ამბებისა.

პასან-ბეგის გარდაცვალების თარიღი უცნობია. უკანასკნელი წელი, რომლის ამბებიც მას აღწერილი აქვს, ჰიჯრის 985 (1577/8) წელია. ეს წელი ითვლება აგრეთვე თხზულების დამთავრების თარიღად, თუმცა კი უდიდესი ნაწილი თავისი ნაშრომისა ავტორს უფრო აღრე, 980 (1572/3) წელს დაუწერია.

პასან რუმლუს თორმეტტომიანი² საისტორიო თხზულება „აჰსან ათ-თავარიხ“ მსოფლიო ისტორიის ტიპის ნაწარმოებია. ჩვენამდე მოაღწია ამ ნაშრომის მხოლოდ ორმა უკანასკნელმა ტომმა. პირველი ათი ტომი ჯერჯერობით არ არის აღმოჩენილი, მაგრამ ისინი აქა-იქ იხსენიება გადარჩენილ ტომებში. „აჰსან ათ-

¹ „აჰსან ათ-თავარიხ“-ის ლენინგრადულ ხელნაწერში, რომლითაც ჩვენ ვსარგებლობთ, 937 (1530/1) წელია აღნიშნული, მაგრამ, როგორც ჩანს, ყველა სხვა ნუსხეში 938 წელი ყოფილა, რადგან სედონის გამოცემაშიც და სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ეს თარიღია მიღებული.

² ლენინგრადულ ხელნაწერსა და დორნის კატალოგში ათი ტომი იხსენიება და, შესაბამისად, ბოლო ნაწილებს IX და X ტომები ეწოდება. ჩვენ, მართალია, ამ ხელნაწერით ვსარგებლობთ, მაგრამ იძულებული ვართ ანგარიში გაუქონოთ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულ შეხედულებას და რაიმე გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად თორმეტტომიანად მივიჩნიოთ პასან რუმლუს თხზულება.

თავარიხ“-ის XI ტომში მოთხრობილია ამბები, დაწყებული 1404/5 წლიდან 1493/4 წლამდე (ჰიჯრის 807—899 წწ.). XII ტომში შეიცავს პირველ სეფიან ხელმწიფეთა — შაჰ-ისმაილ I-ის, შაჰ-თაჰმასპ I-ის და შაჰ-ისმაილ II-ის მეფობისა და შაჰ-ხოდაბან-დას ტახტზე ასვლის აღწერას. ეს ტომი იწყება ჰიჯრის 900 (1494/5) წლით და მთავრდება, როგორც ვთქვით, ჰიჯრის 985 (1577/8) წლით. ირანის შაჰების გარდა, ამავე ტომებში მოთავსებულია ასევე დაწვრილებით მოთხრობილი ისტორია ოსმალეთის სულთნებისა, ჯალათაის ხანებისა და ოზბეგთა ხანებისა.

თავისი თხზულების ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროდ ჰასან რუმ-ლუს საკუთარი დაკვირებები გამოუყენებია. იმ ამბების აღწერას, რომელთაც პირადად არ დასწრებია, როგორც თვითონვე აღნიშნავს, ავტორი სხვა სანდო პირთა ნაამბობის მიხედვით იძლევა. გარდა ამისა, მას ლიტერატურული წყაროებითაც უსარგებლია. კერძოდ, ჩ. სედონმა გამოარკვია, რომ ჰასან რუმლუს გამოყენებული აქვს მოუღანა იდრის ბითლისის „ჰამთ ბეჰეშთ“ („რვა სამოთხე“), დ. როსის მიერ გამოქვეყნებული ერთი უცნობი ავტორის საისტორიო ნაწარმოები და ყადი აჰმედ ყაფარის „ნოსახ-ე ჯაჰან-არა“ („ქვეყნის შემამკობელი ნუსხები“). ამ თხზულებებიდან ამოკრებილი ცნობების შეწამება ცხადყოფს, რომ ჰასან რუმლუს ხელთ ჰქონია ეს შრომები და ზოგიერთი ადგილი იქიდან გადმოუტანია თავის ისტორიაში. რაც შეეხება „ჰასან ათ-თავარიხ“-ის პირველ ათ ტომს, ისინი, რა თქმა უნდა, წარმოადგენდნენ წინარე ხანის სხვადასხვა ავტორთა თხზულებების მიხედვით შედგენილ კომპილაციას. მათ შორის თვალსაჩინო ადგილი მირხონდისა და ხონდემირის ნაშრომებს უნდა ეჭიროს.

„ჰასან ათ-თავარიხ“-ი მატიაწეა. თხრობა აქ წლების მიხედვით არის დალაგებული. ჰასან-ბეგს მოთხრობის შემდეგი წესი აქვს დაცული ჩვენამდე მოღწეული ორივე ტომის სივრცეზე: წლის აღნიშვნის შემდეგ ის იწყებს დაწვრილებით თხრობას იმ მთავარი ამბებისას, რომლებიც ამ წელს მოხდა. ზოგჯერ ასეთ მოთხრობას ხელნაწერის ორი-სამი გვერდი უკავია. შემდეგ გამოყოფილია პატარა ნაწილი, რომელსაც „სხვადასხვა ამბები“ აქვს სათაურად. აქ ჰასან-ბეგს უფრო წვრილი შემთხვევები აქვს მოკლედ გადმოცემული. ბოლოს მოთავსებულია ნეკროლოგების განყოფილება, რომელშიც დახასიათებული არიან აღნიშნულ წელს გარდაცვლილი გამოჩენილი პირები (პოლიტიკური და სამხედრო მოღვაწეები, მწერლები, პოეტები, მხატვრები, სასულიერო პირები და სხვ.). აღსანიშნავია, რომ ეს განყოფილება ყოველთვის შესამჩნევად იზრდება დიდი შიმშილობისა და ჟამიანობის წლებში.

ენა, სტილი ჰასანისა შედარებით უფრო სადაა, ვიდრე, ვთქვათ, ნადირ-შაჰის ისტორიკოსის მირზა მეჰდი-ხანისა. თხრობა, ამბის გადმოცემა ჰასანმა მარტივად და ლაკონურად იცის, მაგრამ როცა მიუვალ ციხეს, უძლეველ ლაშქარს ან ხელმწიფის მაღალ თვისებებს აღწერს, ის ვერ ღალატობს თავისი დროის ირანელი სტრლისტების წესს და ცდილობს მაღალი და ფერადოვანი ენით ილაპარაკოს. ყურანიდან ამოღებული ციტატები, რასაკვირველია, საკმარისად აქვს მოტანილი ჩვენს ავტორს, მაგრამ განსაკუთრებულ მონდომებას იჩენს იგი ყოველ ცოტად თუ ბევრად შესაფერის შემთხვევაში ლექსების ჩართვით ტექსტის გალამაზებაში. ეს ლექსები მეტწილად ჰასანისავე საკუთარი ნაწარმოები უნდა იყოს და იშვიათად თუ იძლევა რაიმე ახალს; შინაარსით ისინი უფრო განმეორებაა პროზით ნათქვამისა.

ცნობები ამიერკავკასიის ქვეყნების შესახებ ჰასან რუმლუს ამ მხარეში სეფიანი შაჰების ლაშქრობებთან დაკავშირებით მოეპოვება. XVI საუკუნეში ირანსა და ოსმალეთს შორის სასტიკი ბრძოლა წარმოებდა ამიერკავკასიაში (და, მაშასადამე, საქართველოშიც) ფეხის მოკიდებისა და გამაგრებისათვის. მაგრამ ჩვენი ქვეყანაც მდგრად იცავდა თავს და იბრძოდა ეროვნული თვითმყოფლობისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის. ამ ბრძოლის მრავალი მომენტი აქვს მოცემული თავის შრომაში ჰასან რუმლუს და ზოგიერთი ისეთი ცნობაც მოეპოვება. როგორსაც ვერ ვხვდებით სხვა წყაროებში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შაჰ-თამასბის საქართველოში შემოსევათა აღწერა, რადგანაც ჰასანი, როგორც დავინახეთ, ამ ამბების თვითმხილველი ყოფილა.

ჰასან რუმლუს „ჰასან ათ-თავარიზ“-ის სულ ათიოდე ხელნაწერია ცნობილი დღეისათვის³. როგორც ჩანს, ის არასოდეს ყოფილა ძალიან გავრცელებული. ამ საყურადღებო ნაშრომის ორი ხელნაწერი დაცულია ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში. მათგან ერთი ხელნაწერი, რომელიც დორნის მიერ არის აღწერილი (დორნის კატალოგი, № 287), თხზულების ორ უკანასკნელ ტომს შეიცავს, ხოლო მეორე ხელნაწერი — მხოლოდ ბოლო ტომს (იხ. *Mélanges asiatiques*, III, SPb., 1859, გვ.731).

ჰასან რუმლუს თხზულება უკანასკნელ დრომდე არ ყოფილა სრულად გამოყენებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თუმცა კი მისი ცნობების ერთი ნაწილი შემოვიდა სამეცნიერო ბრუნვაში

³ C. A. Storey, *Persian literature. A bio-bibliographical survey*, Sect. II, tasc. 2, London, 1936, გვ. 307.

ისქანდერ მუნშისა და ფარსადან გორგიჯანიძის მეშვეობით (როგორც ცნობილია, ფარსადანი საარგებლობდა ისქანდერ მუნშის თხზულებით. ხოლო ეს უკანასკნელი XVI ს. ამბების თხრობაში „აჰსან ათ-თავარიხ“-ს ემყარება). საქართველოს შესახებ ჰასან რუმ-ლუს ცნობების სპარსული ტექსტისა და ქართული თარგმანის გამოქვეყნება, ვფიქრობთ, საშუალებას მისცემს სპეციალისტებს უფრო ღრმად შეისწავლონ XV—XVI საუკუნეთა საქართველოს ისტორიისა და ირან-საქართველოს ურთიერთობათა ისტორიის მრავალი საყურადღებო საკითხი.

• • •

1858 წელს აკად. ბ. დორნმა გამოაქვეყნა ჰასან რუმლუს შრომიდან აღგილები, რომლებიც კასპიის ზღვის მიმდგომ ქვეყნებს — გილანს, მაზანდარანსა და თალიშის მხარეს შეეხება⁴. 1931 და 1934 წლებში ჩ. სედონმა ბაროდაში (ინდოეთი) გამოსცა „აჰსან ათ-თავარიხ“-ის ბოლო, XII ტომის სპარსული ტექსტი და შემოკლებული ინგლისური თარგმანი შენიშვნებით⁵.

წინამდებარე გამოცემისათვის სპარსული ტექსტი გადმოვწერეთ ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის იმ ხელნაწერიდან, რომელიც თხზულების ორ უკანასკნელ ტომს შეიცავს (დორნის კატალოგი, № 287). ჩვენი ტექსტის ჩ. სედონის გამოცემასთან შედარებამ ცხადყო, რომ ჩ. სედონის მიერ გამოყენებული ნუსხები და ლენინგრადული ხელნაწერი სხვადასხვა რედაქციებიდან მომდინარეობენ და მათ შორის ზოგჯერ სხვაობასაც აქვს აღილი. ჩვენ რიგ შემთხვევებში თუპცა გავითვალისწინეთ სედონისეული ტექსტის წაკითხვები, მაგრამ სპარსული ტექსტისათვის ვარიანტების დართვა ვერ მოხერხდა.

სპარსული ტექსტის თარგმანის დროს ჩვენ ეცდილობდით თანამედროვე ქართული ენის ნორმების შესაბამისად გაგვეძარტა ქართული ტექსტი, მაგრამ ამავე დროს ორიგინალსაც არ დავცი-

⁴ B. Dorn, Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meers, Theil IV, SPb, 1858, გვ. 375—431.

⁵ A chronicle of the early Safawis being the Ahsanu't-tawarikh of Hasan-i Rumlu, edited by C. N. Seddon, „Gaekwad's Oriental Series“, № LVII, (Persian text), № LXIX (English translation), Baroda, 1931, 1934.

ლებოდიტ. იმისათვის, რომ მკითხველს საშუალება ჰქონოდა გაეცნოს ჰასან რუმელის სტილს, რიგი შემთხვევებში სიტყვასიტყვით ვთარგმნეთ ავტორის მიერ ხმარებული ხატოვანი თუ მეტაფორული გამოთქმები. თხრობაში ჩართული ლექსები მცირე გამონაკლისის გარდა, გამოვტოვეთ, რადგან მათ მეტწილად კავშირი არა აქვთ გადმოცემული ამბების შინაარსთან.

ჰასან რუმლუ

აჰსან ათ-თაჰარიხ

ქართული თარგმანი

XI (IX) ტომი

თხოვა რეაას ჩვიდმეტ (1414/5) წელს მომხდარი ამბების შესახებ

ყარა-იუსუფ თურქმანის ომი შირვანის ვალი სულთან იბრაჰიმთან

იმ დროს, როცა აჰმედ ქალაირი¹ თავრიზზე იყო წასული, შეიხ იბრაჰიმი² შირვანს განაგებდა. [მას] დახმარება სთხოვა [აჰმედმა]. ამიტომ შეიხ იბრაჰიმმა თავისი შვილი გოუპარ-შაჰი³ დიდი ჯარით გაგზავნა სულთნის დასახმარებლად. შირვანელები ბრძოლის დღეს [აჰმედის] ბანაკის მახლობლად ჩამოხდნენ. ამ დროს თურქმანთა ჯარის ერთი რაზმი, რომელიც საომრად იყო გამოსული, თავს დაესხა მათ. გოუპარ-შაჰი დაიჭირეს და ყარა იუსუფს⁴ მიგვარეს.

როცა ამ ამბავმა შირვანს მიაღწია, შეიხ იბრაჰიმმა თურქმანთა ხელმწიფის კარზე მოციქულები გაგზავნა მრავალი საჩუქრით და თავისი შვილის დანაშაულის პატიება ითხოვა. ყარა-იუსუფმა თქვა: „შირვანი აზერბაიჯანის მეზობლადაა, შეიხ იბრაჰიმს კი ბაღდადის პაქიმთან⁵ აქვს მეგობრობა და კავშირი და თავრიზის ვალის⁶ ებრძვისო“. ბოლოს, რადგანაც დიდად მოწყალე იყო, აპატია მას (გოუპარ-შაჰს) დანაშაული და მრავალი ქონებით [დასაჩუქრებული] შირვანის პაქიმთან გაგზავნა. რამდენიმე ხნის შემდეგ შეიხ იბრაჰიმმა თავის შვილს გოუპარ-შაჰს სიკვდილის შარბათი შეასვა იმის გამო, რომ ის (გოუპარ-შაჰი) ყარა-იუსუფის მომხრეებს ეკუთვნოდა⁷. [მერე] შეაგროვა დიდი და მრავალრიცხოვანი ჯარი, შეუერთდა საქართველოს მეფე კონსტანტინეს⁸ და შაჰის პაქიმის შამსედ-დინ ალის შვილებს⁹ და ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ საომრად გაემართა. იქიდან კიდევ ყარა-იუსუფი მრავალრიცხოვანი და ძლევამოსილი ლაშქრით შამბ-ე ყაზანისკენ¹⁰ წამოვიდა. ამირ ყარამანი ერთი ჯგუფი ბუმბერაზებით, რომელნიც თავისი ცეცხლის-

მფრქვეველი და მთის გამხვრეტი ისრის წვერებით ტყუპების ზოდიაქოს ქამარს ცის გუმბათზე აკერებდნენ და სიცოცხლის წამრთმევი შუბების წვერებით მთვარეს სახიდან ლაქებს აცლიდნენ, [და] რომელთა ცხენების [მიერ აღენილი] მტვერი ღრუბელივით დიდი იყო, [მათი ნასროლი] ისრები წვიმისებრი, ხოლო ხმლების [კრიალი] ელვა-ქუხილის [მსგავსი], ამირახორებთან ერთად, რომელნიც მის ხალხს ეკუთვნოდნენ, წინამავლად წავიდა. ყარა-იუსუფმა ბაბა პაჯი-ბეგ ქავერდი¹¹ არდებილის მცველად დააყენა.

შეიხ იბრაჰიმი მტკერის ნაპირას დაბანაკდა. გარშემო ხანდაკი იყო ამოჭრილი. ყარა-იუსუფის ჯარი ქარივით სწრაფად გადავიდა წყალზე და მტერს შეუტია. ამირ ყარამანი და ამირ ბასთამი ძლევამოსილად შეიჭრნენ მტრის კარებში. შირვანელებმა ბრძოლა დაიწყეს. ბუმბერაზების ყიჟინა, ღაზიების ლოცვა-დიდება და შირვანელთა და ქართველთა ღრიალი ცას აყრუებდა, საომარ ქოსთა და სტვირთა ხმა მთებს აზანზარებდა, აფორიაქებდა და შიშის ზარს სცემდა.

სულთან იბრაჰიმმა რომ ყარა-იუსუფის ლაშქარი ნახა, თავისი მოუფიქრებელი საკიცელი ინანა, რადგან [თურქმანთა] ძლევამოსილი, უამრავი ჯარისაგან ზღვა დუღდა და მამაცი მეომრების ცხენთა ჭიხინისაგან ჰაერი [სავსე იყო] გრიალითა და ხმაურით.

კონსტანტინე სახელისა და დიდების მოსახვეჭად ბრძოლის ველზე გამოვიდა თავისი საზიზღარი ხალხით. თავდადებული ბრძოლა იწყეს და წინააღმდეგობის სარტყელი წელზე შემოიკრეს...

შირვანელებმა და ქართველებმა ყარა-იუსუფ თურქმანის ლომალმიანი [ლაშქრის] შიშით მელიებივით ზურგი აქციეს და სხვადასხვა მხარეს გაითანტნენ. მრავალი ქონება და ძვირფასი ნივთი დასტოვეს, ასე რომ ბრძოლის ველი სავსე იყო ტანისამოსით, ვერცხლის ქურჭლითა და კარვებით.

ყარა-იუსუფის ჯარი ქართველებს სწრაფად გარს შემოერტყა და მჭრელი მახვილისა და სიცოცხლის წამრთმევი შუბების ცემით მრავალი ცუდმორწმუნე დაღუპვის მიწაზე დასცეს. კონსტანტინე ტყვედ ჩაიგდეს. სულთან იბრაჰიმი ხანდაკში ჩავარდა და ხელი მოიტეხა. ამ დროს ერთი თურქმანი წაადგა თავზე და ხელის ტკივილით შეჭირვებული [იბრაჰიმი] დანებდა მას. იმ კაცმა ხელმანდილი¹² მოაბა კისერზე მას და ყარა-იუსუფთან მიიყვანა. [სულთან იბრაჰიმის] სახელოვანი შვილებიდან და კეთილშობილი ამირებიდან ტყვედ იქნენ წაყვანილი: ყაზანფარი, ასადულაჰი, ხალილულაჰი, მანუჩაჰი, აბრ არ-რაჰმანი, ნასრულაჰი, ჰაშემი, ფაიდარის ყაზი და ამირ ჰუმანგი¹³. რაკი შირვანელები სუსტად იბრძოდნენ, ყარა-იუსუფმა მათ არა ავნო რა, ხოლო დატყვევებული

ქართველები დახოცეს. კონსტანტინეს ფირ-ბუდაყმა¹⁴ თავისი ხელით მოკვეთა თავი¹⁵. სულთან იბრაჰიმს ბორკილები გაუყარეს და თავრიზში წაიყვანეს.

ერთხელ სულთან იბრაჰიმი ხელის ტკივილს უჩიოდა. ამირ ყარამ, რომელიც ფირ-ბუდაყის ათაბეგი იყო და ამირ სულთან იბრაჰიმს უვლიდა, [მისი ამბავი ყარა-იუსუფს] მოახსენა. ყარა-იუსუფმა დაიბარა ის. შირვანის ვალი თურქმანთა ხელმწიფეს ეახლა. მოხდენილი ახალგაზრდები და მორთულ-მოკაზმული ლამაზმანები, ბრძანების თანახმად, მას თასს აწოდებდნენ. სულთან იბრაჰიმმა უშიშრად იმდენი სასიამოვნო სიტყვა უთხრა ყარა-იუსუფს, რომ მას შეუყვარდა. ამ დროს ახი ყასაბმა თქვა: „ჩვენ თავმდები ვართ, რომ შევასრულებთ [იმას], რაც ამირ სულთან იბრაჰიმმა მისი უდიდებულესობისაგან მიიღო [ვალდებულებადო]“. ყარა-იუსუფმა შეიწყნარა ახი ყასაბის სიტყვა და ბოლოს, თავის კეთილშობილი და შემბრალებელი ხასიათის გამო, მისი (სულთან იბრაჰიმის) არმოსაწონი მოქმედება ისე ჩათვალა, ვითომც არ მომხდარიყოს, ფეხზე ბორკილი შეხსნა და გვერდით მოისევა. სულთან იბრაჰიმმა თავს იდვა ათას ორასი ერაყული თუმნის შეტანა სამეფო ხაზინაში¹⁶. იმ ზამთარს ყარა-იუსუფს ემსახურებოდა გაზაფხულზე შირვანში წავიდა.

თხრობა რვაას ოთხმოცდართი (1470/7) წლის ამბებისა

სხვადასხვა ამბები

ამ წელს ჰასან ფადიშაჰმა¹⁷ საქართველოზე გაილაშქრა და სეიდები და შეიხები, ვინც სოიურღალის მფლობელი იყო, ყველა თან იახლა. მან დაიპყრო საქართველო, მრავალი ტყვე წამოიყვანა და სეიდებსა და შეიხებს ყველას წილი არგუნა¹⁸

რვაას ოთხმოცდარვა (1488) წლის ამბები

იყუბ ფადიშაჰის გალაშქრება საქართველოზე

ამ წელს იყუბ ფადიშაჰი¹⁹ ურიცხვი ჯარით საქართველოსკენ გაემართა. მარხვის თვეს²⁰ ისლამის ჯარი საზიზლარ ურწმუნოთა ქვეყანაში მივიდა, ახალციხის სიმაგრის მიდამოებში დადგა და იმ ქვეყნის ციხეს გარს შემოერტყა.

ძლევამოსილმა მეომრებმა იმ ციხის ერთი კოშკი ზარბაზნის ცემით დაანგრეს. ურწმუნოებმა დაუყოვნებლივ გაამაგრეს ის კოშკი რკინის იარაღით. ამ დროს ციხის ამბარში ცეცხლი გაჩნდა

და სიმაგრის უმეტესი ნაწილი დაიწვა. მამაცმა და გულადმ, თურქმანებმა მხნეობის ფარი თავზე წამოიფარეს და ციხეზე იერიში მიიტანეს. მათ კიბე მიაღდგეს ციხის კოშკს და ზედ ავიდნენ. ამის მხილველი ურწმუნონი შეძრწუნდნენ და დაიბნენ. ისინი დიდი გაკირვებით ნარიყალაში გადაცივიდნენ და ძირს ჩამოვიდნენ. ვინც მუსლიმანი გახდა, ის უვნებელი გადარჩა, ხოლო ვინც არ მიიღო ქეშმარიტი სარწმუნოება, ის არყოფნის გზით გაეჩქარა (მოიკლა)²¹. უაგუსტოესი ღროშები აწყურის ციხისაკენ²² გაემართნენ. მაშინ ყვარყვარეს დედამ, რომელიც იმ ციხე-სიმაგრეში იყო, ერთი მღვდელი გამოგზავნა იაყუბ ფადიშაჰთან და უვნებლობა ითხოვა. ხელმწიფემ აღარ დასაჯა ისინი, ციხის ქონება კი აიღო. იმ ციხეში მათ დიდძალი განძეული ჩაუვარდათ ხელში²³.

ყვარყვარემ თავისი შვილი გაგზავნა თხოვნით იაყუბ ფადიშაჰის კარზე და ამირების მეშვეობით მისი უდიდებულესობის ნიშნის კოცნით გაბედნიერდა. დაალაგა რა ხელმწიფის წინაშე ძღვნად მოტანილი საჩუქრები, მან მოახსენა [იაყუბს]: თუ ხელმწიფე ინებებს თავის ქვეყანაში დაბრუნებას, დაპირებული გადასახადის გარდა კიდევ შევიტან [თქვენს]. ბედნიერ ხაზინაში ხუთას თუმანს „ნალის ფასადო“²⁴. იაყუბ ფადიშაჰმა მიუალერსა მას, ძვირფასი ტანისამოსითა და ქარივით სწრაფი ცხენების ბოძებით გააბედნიერა და გაუშვა. იაყუბ ფადიშაჰი თავრიზისაკენ გაბრუნდა. ეს ლაშქრობა ორმოც დღეს გაგრძელდა²⁵.

რეაის ოთხმოცდაცამეტი (1487/8) წლის ამბები

სულთან ჰეიდარ სეფევის გალაშქრება შირვანისაკენ და მისი უდიდებულესობის მოწამებრივი სიკვდილი
სიკვდილ-სიცოცხლის განმგებლის განგებით

ამ წელს სულთან ჰეიდარ სეფევიმ²⁶ შირვანის მხარეს გაილაშქრა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ სუფი ხალილი, რომელიც საქართველოზე სალაშქროდ იყო წასული, დამარცხდა, დაჰყარა კარები და შირვანისკენ წავიდა. როცა ამ ამბავმა იაყუბ ფადიშაჰამდე მიაღწია, მან შიკრიკები გაუგზავნა მის უდიდებულესობას და სთხოვა დახმარებოდა სუფი ხალილს. ამიტომ სულთან ჰეიდარი ურიცხვი ჯარით იმ მხარეს გაემართა და სუფი ხალილის ბანაკის მახლობლად ბრძანა ჩამოხდომა. სუფი ხალილი შიშმა მოიცვა და მასთან შეხვედრა მიზანშეწონილად არ სცნო. ამის გამო მისი უდიდებულესობა შირვანისკენ წავიდა, მდინარე მტკვრის ნაპირს მიაღწა და იქ დაბანაკდა. დაახლოებით ორ თვეს ინება იქ ყოფხა²⁷.

ცხრაას ექვს (1500/1) წელს მომხდარი ამბები

ალექსანდრეს სადარი ხაყანის ომი შირვანის ხელმწიფესთან

როცა ალექსანდრეს²⁸ სადარმა ხაყანმა²⁹ ერზინჯანში ინება დადგომა, მურიღებისა და სუფიების შვიდი ათასი კაცი უსთაჯლუს, შამლუს, რუმლუს, თაქალუს, ძულ-ყადარის, ავშარის, ყაჯარის, ვარსაყის ტომებისა და ყარაჩაღალის სუფიებისა³⁰, მათ შორის მოჰამედ-ბეგი ორასი სახლიაკითა და ხელქვეითით, აგრეთვე აბედინ-ბეგ შამლუ სამასი კაცით — ქვეყნის საფარველის (შაჰის) კარზე შეიკრიბა. ალექსანდრეს სადარმა ხაყანმა ზოგიერთი ღიღებულის მოიხმო და უბრძანა ერთმანეთში მოეთათბირათ, რომელ მხარეს უფრო შესაფერისი იქნება, რომ გავემართოთ. ზოგმა თქვა, საჭიროა ერზინჯანში გავატაროთ ზამთარი, რათა დანარჩენი სუფიები და მურიღები თანდათანობით შემოგვიერთდნენო, ზოგმა კი მოახსენა [ისმაილს]. ყვარყვარეს საქართველოს ურწმუნოებაზე გავილაშქროთო. სხვა ჯგუფმა კილევ ჩოხურ-საადი³¹ სცნო შესაფერისად.

როცა ეს მოახსენეს [ისმაილს], მისმა უღიღებულესობამ გადაწყვიტა, მეც ამ ღამით ვიმკითხავებ წიგნით და რასაც უცოდველი იმამები — ღვთის კურთხევა იყოს მათზე — ბრძანებენ, ჩვენც მას შევასრულებთო. მეორე ღღეს მოიწვია ამირები სამეფო ტახტის საფეხურებთან და ბრძანა, გუშინ უცოდველი იმამების შემწეობით—ალაჰი გაუმარჯვებს მათ ყველას—ჩვენთვის გამორკვეული და დადგენილ იქნა, რომ დროშების შირვანისაკენ მიმართვა სწორი, კეთილი და კეთილდღეობასა და სიმართლესთან დაკავშირებული იქნებაო. ამიტომ სადავეები შირვანისაკენ მიმართეს. როცა ბასიანს მიაღწიეს, მიზანშეწონილი მოქმედებისათვის საჭირო შეიქნა, რომ ხოლეთა-ბეგი საქართველოსაკენ გაეგზავნათ. ბრძანების თანახმად ხოლეთა-ბეგმა მამაცების რაზმით საქართველოზე გაილაშქრა, უზომო ნადავლი აიღო და უავგუსტოეს ურლოში დაბრუნდა. ალექსანდრეს სადარმა ხაყანმა იმ დროს ილიას-ბეგ ეიღულ ოღლი გაგზავნა როსთემის მსგავსი სუფიების რაზმით მენთეშის³² ციხის დასაპყრობად. ამირა ილიასი უშიშარი ჯარით გაემართა საძირკვლად ცის სფეროს მქონე იმ ციხისაკენ. მენთეშმა ის ციხე ერთ თავის მისანდო პირს გადასცა და თვითონ კი გაიქცა. ძღვეამოსილმა ჯარმა იმ მიუვალ ციხეს ალყა შემოარტყა. მენთეშის ხალხი, შეძრწუნებული [ციხიდან გამოვიდა და] ხმლით და სუდარით ხელში ლაშქრის მწყობრთა მღეწი იმ ამირას ბანაკში წავიდა სასწრაფოდ.

თბრობა ცხრაას ოცდაორი (1510) წლის ამბების შესახებ

ალექსანდრეს სადარი ხაყანის ზამთრად დაბანაკება ნახჭევანს
და დივ-სულთანის გალაშქრება საქართველოზე

ამ წელს ბრძოლა მოხდა ყვარყვარესა და მანუჩარს შორის საქართველოში³³. ყვარყვარე გაიქცა და თავრიზში გაბედნიერდა ხელმწიფესთან ხლებით. მან მოახსენა [ხელმწიფეს] საქართველოს მდგომარეობისა და [იქ] ურჩთა მძლავრობის შესახებ. დიდებულმა მზემ (შაჰმა) წყალობის სხივები მოჰფინა მანუჩარს და ბრძანება გასცა, რომ დივ-სულთან რუმლუ, ჩარქინ ჰასან თაქალუ, ნარინ-ბეგ ყაჯარი, ყაზაყ-ბეგ რუმლუ და ჰასან-ბეგ ჯუთე საჩქაროდ წასულიყვნენ და ეცადნათ, ეგებ ღვთის დახმარებით საქართველოს არე გაიწმინდოს იმ უწმინდურთაგანო. ამირები შურაგელის³⁴ გზით გაემართნენ აყ-შაჰრისაკენ და იმ ქვეყნის მხარეებს პოედვნენ როგორც ცით მოვლენილი მოულოდნელი უბედურება. მახუჩარმა რომ ეს იხილა, თავზარი დაეცა, გაიქცა და აზნაურებთან ერთად ყარასულში³⁵ წავიდა. მან მოციქულები გაგზავნა დივ-სულთანთან და ზავზე დაიწყო ლაპარაკი. ამირებმა მისი მოციქულები დახოცეს და მასზე თავდასასხმელად წავიდნენ. როცა ხსენებული სოფლის მიდამოებში მივიდნენ, მანუჩარი გაიქცა და რუმს წავიდა. ასირები თმოგვის ციხის მიდამოებში დადგნენ. ეს ციხე მდებარეობს ღრმა ხეობის შუაში, ერთი მთის წვერზე. ღაზიებმა ღვთის დახმარების მქონე დროშები გაშალეს, გამარჯვების მახვილები იძრეს და მას გარს შემოერტყნენ. 14 დღეს გრძელდებოდა ბრძოლა ცუდმაქცევარ ქართველთა და ღაზიებს შორის. ბოლოს ისლამის ლაშქარმა გახვრიტა ციხის წყალსაცავები და ურწმუნოებს ძალა წაართვა. მათ მიმართეს დივ-სულთანს და არბარნირი³⁶, რომელიც მანუჩარის რწმუნებული იყო, შესაფერისი საჩუქრებით ციხიდან გამოვიდა. დივ-სულთანმა საქართველოს გამგებლობა ყვარყვარეს მისცა და დაბრუნდა. ამ ლაშქრობის დროს დივ-სულთანმა ჩარქინ ჰასანი სიკვდილით დასაჯა³⁷.

ცხრაას ოცდაოთხი (1518) წლის ამბები.

სელიმისაგან დახმარების გაგზავნა მანუჩარ ქართველისათვის
და ურუმების დახოცვა ყვარყვარე ქართველის მიერ

ამ წელს ალექსანდრეს სადარი ხაყანი საზამთროდ ნახჭევანს დადგა. ამავე წელს მანუჩარ ქართველი, ყიზილ-აჰმედ ოღლისთან ერთად, რომელიც სულთან სელიმის³⁸ ერთი ამირათაგანი იყო,

რუმიდან საქართველოში ჩავიდა, რათა [ყიზილ-აჰმედ ოღლის] ყვარყვარესათვის ქვეყანა („ოლქი“) წაერთმია და მისთვის მიეცა. ყვარყვარე მათ შეება ყარაჯა-არდაპანში და გაიმარჯვა. ყიზილ-აჰმედ ოღლი და ურუმთა ერთი ჯგუფი დახოცეს.

დივ-სულთანმა, რომელიც ჩოხურ-საადის მმართველი იყო. დად ელი³⁹ დაარბია და უკან დაბრუნდა.

სხვადასხვა ამბები

ამ წელს საქართველოს ჰაქიმში მეფე ყვარყვარე ქვეყნის სატარ-ველ კარზე მოვიდა და ალექსანდრეს სადარმა ხაყანმა მასთან ერთად დივ-სულთანი საქართველოზე გაგზავნა. დივ-სულთანმა ციხე გორი და სურამი⁴⁰ დაიპყრო.

ცხრაას ოცდაშვიდი (1520/1) წლის ამბები

ლევან ქართველის ურჩობა და შაჰის ქვეყანაზე თავდასხმა.

ალექსანდრეს სადარი ხაყანის მიერ დივ-სულთანთან გაგზავნა

ზოგიერთ ამირასთან ერთად ზაგუმსა

და ლევანის სხვა ოლქებზე თავდასასხმელად

ამ წელს საქართველოს ჰაქიმმა ლევანმა⁴¹, გამოიღო თავი მორჩილების უფლიდან, გაითავისუფლა კისერი გამგონეობის საყელსაგან და ურწმუნოთა ჯარი გაგზავნა შაჰის მხარეზე თავსდასასხმელად. იმ ქვეყანაში მალა ავარდა მტვერი [შემოსეულ ჯარისაგან]. შაჰის ჰაქიმმა ჰოსეინ-ბეგმა⁴² არზა გაგზავნა უმაღლეს ტახტისადმი და დახმარება ითხოვა. ალექსანდრეს სადარმა შაჰმა მის დასახმარებლად დივ-სულთანი გაგზავნა რამდენიმე სახელოვანი ამირათი და დიდებული ბუმბერაზებით. დივ-სულთანმა ლაზიებით ყანუყი და ყაბრი⁴³ გადაიარა, ზეგამი და გრემი დაარბია და სოფელ ٢٢-ში⁴⁴ დადგა. ლევანი მიხვდა, რომ საშინელ სპილოსთან და მრისხანე ლომთან შეჭიბრება არ ივარგებდა, სხვა გზა ვერ გამონახა, გარდა იმისა, რომ ურჩობა და დამოუკიდებლობა დაეტოვებინა და [შაჰისათვის] თავდადებასა და მსახურებას შედგომოდა. ეს რომ გადაწყვიტა, ამ სასიხარულო ამბის სხივმა მისი გონება გაანათლა. მან სისუსტის ხელი შეუამდგომლობის კალთას მოსჭიდა, უძლური ხმით წარსულის პატიება ითხოვა და [დივ-სულთანს] მოახსენა: [რადგანაც თქვენი] დიდსულოვნება [ჩემმა] ურჩობამ შებღალა, ამიტომ [ჩვენი] შეხვედრა ამჟამად ძნელია და [თქვენთან] ხლება შეუძლებელიაო. თუ თქვენი აღმატებულება ინე-

ბებს უკან გაბრუნებას, ცოტა ხნის შემდეგ მე ქვეყნის საფარველ კარზე გამოვეჩქარები და მსახურების წესებს და თავდადების პირობებს შევასრულებო. ამის გამო დივ-სულთანი იქიდან გაბრუნდა და ქვეყნის საფარველ კარზე მივიდა.

თხრობა ცხრაას ოცდაათი (1528/4) წლის ამბების შესახებ

**ლევანის გალაშქრება შაქზე და შაქის ვალის მიერ
ალექსანდრეს სადარი ხაყანის წინაშე [დახმარების] თხოვნა**

ამ წელს ლევან-ბეგ ქართველმა გაილაშქრა [შაქზე]. ჰოსეინ-ბეგი, რომელიც იმ ქვეყნის ჰაქიმი იყო, საომრად გამოვიდა მრავალრიცხოვანი ლაშქრის ერთი რაზმით. მათ შორის მეტად მძიმე ბრძოლა მოხდა. შაქის ლაშქარი დამარცხდა, ჰოსეინ-ბეგი იმ ბრძოლაში დაიღუპა მოწამებრივი სიკვდილით. ლევან-ბეგი გრემს დაბრუნდა. შაქის ხალხმა თავის მმართველად დააყენა დერვიშ მოჰამედ-ხანი, რომელიც მისი (ჰოსეინ-ბეგის) შვილი იყო¹⁵.

ცხრაას ორმოცდაშვიდი (1540/1) წლის ამბები

**ქვეყნის საფარველი შაჰის პირველი ლაშქრობა
ურჩულო ქართველებზე და ამ ურწმუნოთა ამოწვევთა**

ამ წელს ქვეყნის საფარველმა შაჰმა¹⁶, ისლამის გასამარჯვებლად და უფალი მოციქულის — მშვიდობა იყოს მასზე — რჯულის გასაძლიერებლად, ურწმუნო ქართველების აღმოსაფხვრელად გაილაშქრა და გზადაგზა ნადირობით ბარგუშათისათენ¹⁷ გაეშარათა. ამირები, სახელმწიფოს დიდებულნი და სარდლები ყველა კუთხის ლაშქრითურთ შეუერთდნენ ძლევამოსილ ჯარს. ამის შემდეგ ბედნიერი ხელმწიფე ზოგიერთი ბუმბერაზით საქართველოს მხარეს წავიდა ილღარით. ერთ ღამეს, როცა ბედის გუნება აღშფოთებული იყო ჰაერის გამარჯვებით, ისლამის ლაშქარი თავს დაესხა ქალაქ თბილისს, ეშმაკის სადგომს.

ლექსი: ქართველთა ჯარის ცხენოსან ყარაულებს,
რომლებიც მზევრავად იდგნენ გზაზე,
ყველას დილის ტკბილი ძილით ეძინათ.
დამრბევლებმა განთიადისას დროშა აღმართეს,
ქალაქის კარს უგრძნობლად თავს დაესხნენ.
ქართველი მამაცი ძილში განისვენებდნენ,
როცა დილის ქარმა ჩააქრო [მათი სიცოცხლის] სანთელი და ღამიერი.

უბედურების გრიგალი ამოვარდა და [ყიზილბაშებმა] ძარცვარბევის ცეცხლი წაუქიდეს ქალაქს, ხოლო მათი (ქალაქის მცხოვრებთა) ბავშვები და ცოლები დაატყვევეს.

გულბათ ქართველი ლუარსაბის⁴⁸ ერთი პატრივცემული ამირათაგანი იყო. მან აზნაურების ერთ ჯგუფთან ერთად თბილისის ციხეს შეათარა თავი. ბოლოს უვნებლობა ითხოვა, ციხე [ყიზილბაშებს] ჩააბარა და ისლამის ხალხის რიგებში იქნა შეყვანილი⁴⁹. ძლევამოსილმა დაზიებმა კრიალა ხანჯლებისა და ცეცხლოვანი ხმლების ცემით საქართველოს ველაიეთი უწმინდური ქართველებისაგან გაწმინდეს. პაბაში⁵⁰, რომელიც ლუარსაბის ერთ-ერთი საპატიო ამირა იყო, [მოწინააღმდეგის] მრავალრიცხოვანი ჯარის შიშით გაიქცა და ბირთვისის ციხეში შეეარდა. ეს [ისეთი მაღალი] ციხე იყო, რომ მასში მდგომთ ხელი ქალწულის ზოდიაქომდე მიუწვდებოდათ და მის მცხოვრებთა სმენას ანგელოზთა გალობა სწვდებოდა...

ძლევამოსილი ლაშქარი ღვთის შემწეობით გარს შემოერტყა იმ ციხეს და ბრძოლა დაუწყო. ურწმუნოები შიშის ზარმა შეიპყრო სრულიად ღვთის დახმარებით მოსარგებლე ლაშქრის შეტევის გამო და ციხე დასთმეს. ყველა, ვისაც მის საბედნიეროდ მიუღდა ყურანის სიტყვები — „აღლაჰი მიუძღვის მას, ვისაც სურს სწორი გზა“, შებრალებულ იქნა, ხოლო ვინც სრულ უვიცობასა და ურჩობაზე მტკიცედ იდგა, ის დაიღუპა, არარსებობის ქარმა გაიტაცა, და არყოფნის სამოსი ჩაიცვა საიქიოსათვის.

ამ ამბების შემდეგ ღვთის დახმარების მქონე დროშები საქართველოს დიდგორის მთისაკენ დაიძრა, იმ დიდებული მთისაკენ, რომელსაც ცის მბრუნავ სფეროსავით [მაღალი] წვერი ჰქონდა. ძლევამოსილმა ლაშქარმა იმ მთის მიუვალი ადგილები ძალით დაიპყრო, მრავალი ურწმუნო მთის ვიწრო ხეობებში ჩახოცა და იმ ურწმუნოთა სიმტკიცის საფუძველი ცეცხლოვანი შეტევით აათრთოლა. ამ ღვთისაგან მიტოვებულებიდან, ვინც მახვილს გადაურჩა, ისინი კალიასავით გაიფანტნენ უდაბნოში. იმ ურწმუნოთა მოსასპობად წამოსული ქვეყნის საფარველი შაჰი მტკვრის ნაპირას მივიდა. ლუარსაბ ქართველი, რომელიც იმ ქვეყნის ჰაქიმი იყო, გაიქცა, მაგარ მთებსა და უდაბურ ტყეებში გადავარდა და ღვთის ხელს გადაურჩა. მაშინ ძლევამოსილი დროშები ბედნიერებითა და კეთილი იღბლით უკან დაბრუნდნენ და თავრიზში დადგნენ⁵¹.

თბრობა ცხრაას ორმოცდაცხრა (1542/3) წლის ამბებისა

ხონთქრის მიერ ლაშქრის გაგზავნა ქართველებზე

ამ წელს ოსმალეთის ხელმწიფემ სულთან სულეიმანმა⁵² მესაფაზა, რომელიც არზრუმის მმართველი იყო, 60 სანჯაყის ამირათი საქართველოს დასაპყრობად გაგზავნა. ოსმალები, ბრძანების თანახმად, დად ელისაკენ გაემართნენ. მეფე ბაგრატმა, რომელიც

ბაში-აჩუკად⁵³ არის ცნობილი, ციხე. გაამაგრა, აზნაურების ერთი რაზმი შიგ ჩასვა და თვითონ მთასა და ტყეში წავიდა. ოსმალებმა ციხეს ალყა შემოარტყეს და ათი დღის შემდეგ აიღეს. იქიდან გაწყობილი ჯარით ოლთისში მოვიდნენ და იქ ციხეს გარს შემოადგნენ. იანიჩრებმა⁵⁴ წინ წამოიწიეს, სიბები⁵⁵ გამართეს და ევროპული ზარბაზნებით და სხვა იარაღით დაუწყეს ციხეს ბრძოლა. მეციხოვნეებმა ძალაუვნებურად ხელი მიჰყვეს ბრძოლასა და ომს. მაშინ ბაში-აჩუკმა ეშმაკობით და ევრაგობით რამდენიმე კაცი გამოგზავნა მუსა ფაშასთან მრავალი საჩუქრით და შემოუთვალა: მე როგორ შემიძლია ხონტქრის ჯარისათვის წინააღმდეგობის გაწევაო. თუ ფაშა უკან გაბრუნდება, ციხის კლიტეებს, ვისაც მიბრძანებთ. იმას გადავცემო. მისი სიტყვებით მოტყუებული ფაშა ოლთისის ციხიდან აიყარა და არზრუმს წავიდა, სანჯაყის ამირათა რაზმი კი თოფხანაში⁵⁶ დატოვა, რომ შემდეგ მას გაჰყოლოდა და არზრუმში მიეტანა [თოფხანა].

როცა ბაში-აჩუკმა ფაშას უკან გაბრუნების ამბავი გაიგო, სხვა ქართველ სარდლებთან ერთად თოფხანაში დატოვებულ ოსმალებს მოულოდნელ უბედურებასავით თავს დაესხა. [ოსმალებს] ყოველ მხრიდან გარს შემოერტყნენ, ასე რომ, ათასიდან ერთიც არ გადარჩენილა. ამის შემდეგ ილლარით ფაშას წინააღმდეგ გაემართა. გეიანი დილა იყო, რომ დაეწია მას, შეუტია და ოსმალების სიცოცხლეს სული ამოართვა ცეცხლის მფრქვეველი ხმლით. ქართველებმა ლალისფრად შეღებეს ბრძოლის ველი მათი სისხლით და მრავალი ოსმალო, მუსა ფაშასთან და წარჩინებულ ოსმალებთან ერთად, დახოცეს, ხოლო მათი ბანაკი დაარბიეს და აიკლეს.

როცა ამ ამბავმა ხადემ ალი ფაშამდე მიაღწია ჰამიდს, მან სასწრაფოდ გაილაშქრა საქართველოსაკენ დიარბექრის ჯარით. როცა იმ მხარეს მივიდა, ქართველი ამირები ყველა თავთავიანთ ველაიეთებში იყვნენ წასულ-წამოსულნი. [ფაშამ] რამდენიმე სოფელი დასწვა და ჰამიდის მხარეს დაბრუნდა.

თხრობა ცხრაას ორმოცდაათ (1548/4) წელს

მომხდარი ამბების შესახებ

ოსმალების ბრძოლა ქართველებთან

როცა ქართველების გამარჯვების ამბავმა სულთან სულეიმამდე მიაღწია, მან მოთამარიდ ალი ფაშა გაგზავნა საქართველოზე მრავალრიცხოვანი ჯარით. ისინი ყანლუ-ჩამანზე შეხვდნენ ქართველებს და ბრძოლა დაიწყეს. როცა ბრძოლის ცეცხლი გაჩაღდა, ქართველებმა ძალა მოიკრიბეს და დელუ ბეჰა ედ-დინ

ქურთს დროშა წაართვეს. ხელცარიელი დარჩენილი ბეჰა ედ-დინი ქართველებს ეძგერა, თავისი დროშა უკანვე წაართვა მათ და ოს-მალთა ჯარს შეუერთდა. ბრძოლისა და ქიდილის შემდეგ ქართველები დამარცხდნენ და გაიქცნენ. მათი დიდძალი ქონება ხელში ჩაუვარდა ოსმალებს, [რომელნიც] თავის ქვეყანაში დაბრუნდნენ.

**თხრობა იმ ამბების შესახებ, რომლებიც ცხრაას
ორმოცდაცამეტ (1546/7) წელს მოხდა**

უმადური აღყასის⁵⁷ ურჩობა

თავრიზში ავშარისა და ძულ-ყადარის ტომებს შორის შუილი ჩამოვარდა. ორივე მხარემ საომარი იარაღი აისხა და ბრძოლისა და ქიდილისათვის მოემზადა. რჯულის საფარველმა შაჰმა ხან წყალობით და ხან გაწყობით დატუქსა ისინი. ამიტომ მათ ზავი და მშვიდობა აირჩიეს. შაჰ-ყული ხალიფა ძულ-ყადარი, იბრაჰიმ-ხან ძულ-ყადარი, ალი-სულთან ძულ-ყადარი, სუნდუქ-ბეგ ყორჩიბაში ავშარი, შაჰ-ყული-სულთან ავშარი და მაჰმუდ-ხან ავშარი სასახლეში მოვიდნენ და ფიცი დასდეს, რომ არ იჩხუბებენ და არ უმტრობენ ერთმანეთს, ვერც ცოცხალი არიან.

ამის შემდეგ რჯულის საფარველმა შაჰმა უამრავი ჯარით გაილაშქრა საქართველოზე, გადაიარა შურაგელი და აყ-შაჰრს მივიდა. იმ დღეებში დილიდან საღამომდე თოვდა განუწყვეტილად. როგორც გულუხვი ადამიანის ხელიდან იფრქვევა ვერცხლი, ისე აფრქვევდა ღრუბელი მიწაზე თოვლს, ხოლო მთა ისე ძრწოდა სიცივისაგან, როგორც ძრწის შიშისაგან სარწმუნოების მტრის გული. ასეთს მდგომარეობაში ძლევამოსილმა ხელმწიფემ თავდასხმა მოახდინა ღამით ურწმუნო [ქართველებზე]. ისლამის ლაშქარი რომ დასალუპავი ურწმუნოების სამყოფელს მივიდა, სარწმუნოებისათვის ბრძოლის მახვილი შურისძიების ქარქაშიდან იძრეს, მათი (ქართველთა) სისხლით თოვლი ვარდისფრად შეღებეს, მრავალი ძროხა და ცხვარი ნადავლად ხელთ იგდეს და მათ სახლებს ცეცხლი წაუქიდა. მაშინ მზე თხის რქის ზოდიაქოს ბოლოში იყო. ძლიერი სიცივისაგან მდინარე მტკვარი გაყინულიყო და წმინდა ვერცხლს ჰგავდა. დიდი თოვლისაგან მთა და ბარი გასწორებულიყო. თითქოს ამის შესახებ უთქვამს ქემალ ისმაილს⁵⁸:

მსგავსად ბაბბაში მოკალათებული თვლისა
მთები დამალულია თოვლში.

იმ ხანებში ამ სტრიქონების დამწერი, ამირ-სულთან რუმელუშვილიშვილი ჰასანი, ჩაფანისა და რუმელუს [ტომის] ყორჩიების ერთი რაზმით ურჯულო [ქართველთა] ერთ ჯგუფს შეხვდა. [მე].

უკინესმა, და ჩათანის ერთმა ყორჩიმ, სახელად შაჰ-ყულიმ, შევე-
ტიეთ მათ, გაეფანტეთ, რამდენიმე კაცი დაჰკერით და დაეხოცეთ,
რამდენიმეც ტყვედ წამოვიყვანეთ და გამოვბრუნდით. ჩვენთან
მყოფი დიდად გულადი ღაზიები თავს იკავებდნენ და ნაბიჯს არ
დგამდნენ წინ. რჯულის საფარველი შაჰი აყ-შაჰრიდან დაიძრა და
თობლიში⁵⁹ წავიდა. გზაში ლევანი — ზაგემისა და გრემის პაქიმი
და საქართველოს პაქიმი ბაში-აჩუკი მეფეთა საფარველ სასახლეში
მოვიდნენ და განდიდებულ იქნენ ხელმწიფის ალერსით. ბაში-
აჩუკმა შაჰისაგან ნაბოძები ხალათი ჩაიცვა და თავის სამფლობე-
ლოში დაბრუნდა. ლევან-ბეგმა რამდენიმე დღე დაჰყო ბედნიერ
ხელმწიფესთან და უავგუსტოეს მეჯლისში მსახურობდა. რჯულის
საფარველმა შაჰმა მას დიდებული ხალათები, მრავალი საჩუქარი
და ნარჩარად მატარებელი ცხენები უბოძა. შემდეგ მან წასვლის
ნებართვა მიიღო და თავის ქვეყანაში გაემართა⁶⁰.

ცხრაას ორმოცდათექვსმეტი (1549) წლის ამბები

სხვადასხვა ამბები

ამ წელს ოსმალეთის ხელმწიფემ სულთან სულეიმანმა აჰმედ
ფაშა, რომელიც მეორე ვაზირი იყო, ორმოცი ათასი ცხენოსანი და
ქვეითი ჯარით საქართველოში გაგზავნა. მათ აიღეს დად ელი, რო-
მელიც ყვარყვარეს ეკუთვნოდა, და თავის ქვეყანაში წავიდნენ.

თხრობა ცხრაას ორმოცდათვრამეტი (1551) წლის

ამბების შესახებ

ქვეყნის საფარველი შაჰის წასვლა შაქზე და

მისი დაპყრობა

რადგანაც დერვიშ მოჰამედ-ხან შაქელმა ისევ გამოიჩინა ურ-
ჩობა, ამიტომ რჯულის საფარველი შაჰი შაქის ველაიეთს გაემარ-
თა მრავალრიცხოვანი ჯარით და ქალაქ არეშში დადგა. მაშინ
საქართველოს ვალიმ ლევანმა წელზე შემოირტყა მორჩილებისა და
მსახურების სარტყელი და ცასავით დიდებულ ჯარს შეუერთდა⁶¹.
ძლევაშოსილი ღროშები შაქისაკენ [დაიძრა]. დერვიშ მოჰამედ-
ხანმა თავი აარიდა ბედნიერი ღროშების შეხვედრას. რჯულის სა-
ფარველმა შაჰმა მისი შეწყალება იწემა, მაგრამ იგი თავისი უვი-
ცობით ციხის სიმტკიცეს დაენდო. ამის გამო [შაჰი] განრისხდა და
ბედირ-ხანი და შაჰ-ყული-სულთან უსთაჯლუ წინამავლად გაგზავნა.
ისინი შეხვდნენ მოჰამედ-ხანის ყარაულებს, დაამარცხეს ისინი და
ამირ იუსუფი, რომელიც შაქის პაქიმის მოურავი⁶² იყო ტყვედ

ჩაიგდეს და ქვეყნის საფარველი [შაჰის] კარზე გაგზავნეს. განკითხვის დღესავე [საშინელი] ჯარის სვლამ ის უბედური ქვეყანა ზანზარსა და ალიაქოთში ჩააგდო. დერვიშ მოჰამედ-ხანმა რომ მსოფლიოს ხელმწიფის წამოსვლის ამბავი გაიგო, ჯოუშან-ალას ძმა მაჰმუდ-ბეგი ურწმუნოთა ერთი რაზმით გიშის ციხის მცველად დასტოვა, ხოლო თვით რამდენიმე უგუნურთან ერთად გელასან-გორასანის მაღალ ციხეს⁶³ შეაფარა თავი.

ელბორზის მთის შუა კალთაზე მათ გაკეთებული ჰქონდათ სიღნაღი⁶⁴. ქვეყნის საფარველი შაჰი ცხენს შეჯდა და ციხის ასაღებად გაემართა. სუნდუქ-ბეგ ყორჩიბაში, ბედიჩ-ხან უსთაჯლუ და შაჰ-ყული-სულთან უსთაჯლუ გიშის ციხეს გარს შემოერტყნენ, ხოლო შაჰ-ყული ხალიფა მორადარი და სხვა წარჩინებული ამირები სიღნაღის პირისპირ ჩამოხდნენ, აბდულა-ხანი და საქართველოს ჰაქიმი ლევანი კი გელასან-გორასანის ციხის წინ დადგნენ.

შაჰ-ყული ხალიფა მორადარმა ძლევამოსილი მამაცების რაზმით სიღნაღს ბრძოლა დაუწყო. მოწინააღმდეგეებმა მათ თოფები დაუშინეს და უკუაქციეს. ისინი სრულიად მოიცვა შიშმა. აბდულა-ხანმა და ლევან-ბეგმა ძლევამოსილი ლაშქრის ერთი რაზმით გელასან-გორასანის ციხეს დაუწყეს ბრძოლა და იმათაც წინააღმდეგობა გაუწიეს, [მაგრამ] როცა დაინახეს ძლევამოსილი ჯარის შემოტევა, ზურგი იბრუნეს და გაიქცნენ. მამაცი მეომრები მათ დაედევნენ და მთაზე ავიდნენ. როცა ძლევამოსილმა დროშებმა იმ ხეიბერის⁶⁵ მსგავს ციხეს გადააფინეს ჩრდილი, მამაცები წინ წადგნენ და სიბები მოაწყვეს, ბადლიჯებით⁶⁶, ევროპული ზარბაზნებით და სხვა იარაღით ებრძოდნენ ციხეს. მეზარბაზნეებმა ზარბაზნების სროლა იწყეს. უშიშარმა მეომრებმა კვლავ გამოიჩინეს სიმამაცე და ზევიდან ქვევით და ქვევიდან ზევით ზარბაზნისა და თოფის ცემა გაიმართა. მტრის ერთი რაზმი [ციხიდან] გამოვიდა, რამდენიმე კაცი მოკლა ამირების მსახურთა რიცხვიდან, სწრაფად გაბრუნდა უკან და ციხეს მიაშურა. ლაზიებმა ზარბაზნებიც აიტანეს მალა და მთის მსგავსი ქვემეხებიდან [ნასროლი] ზარბაზნის ჭურვები იმ ცის სადარი ციხის თავზე ჩნდებოდა თანახმად გამოთქმისა — „და ვაწვიმეთ მათ ჯოჯოხეთური ქვები“. ოცი დღის შემდეგ, როცა ევროპული ზარბაზნებისა და ბადლიჯების ცემისაგან ციხის კოშკი და გალავანი შეირყა, ჰასან-ბეგ ოღლი დაახლოებით ათასი მეთოფეთი ავიდა მთის კალთაზე, რომელიც ციხის ახლოს იყო აღმართული, და სადაც კი ერთი თითის ზომაზე გამოჩნდებოდა ვინმეს თავი კოშკიდან, ას ტყვიას აყრიდა ზედიზედ. ერ-

თი მხრიდან აგრეთვე ნაღმი შეთხარეს და კოშკს შეშა შემოუწყვეს. ვიდრე ცეცხლს წაუცილებდნენ, კოშკი წაიქცა. ციხეში მყოფნი მწუხარებამ და შეშფოთებამ მოიცვა. მაჰმუდ-ბეგმა სისუსტისა და უმწეობის მოედანზე სინანულის ბურთის გათამაშება იწყო და იძულებით მორჩილებამდე მისულმა, დანებება და ვედრება ჰპოვა გადარჩენის საშუალებად და შევლის საბაბად. ციხისთავი მაჰმუდ-ბეგი სიმაგრიდან გამოვიდა. ის განდიდებულ იქნა [შაჰის] ნოხის კოცნის ბედნიერებით და ციხის კარების კლიტეები გადასცა [მას]. ქვეყნის საფარველმა შაჰმა თავისი დიდი მოწყალების გამო აპატიო მას შეცოდება. ის სახელოვანი ციხე, რომელიც არასდროს არ ყოფილა დაპყრობილი, აღებულ იქნა სულ რამდენიმე დღეში. ძღვევამოსილმა ჯარმა, უკეთილშობილესი ხელმწიფის ბრძანების თანახმად, იმ ციხის კოშკი და გალავანი მიწასთან გაასწორა.

სარწმუნოების საფარველი შაჰი ცხენს შეჯდა და სილნალისა-კენ გაემართა. მისი უდიდებულესობის თავზარდამცემი ლაშქარი რომ დაინახა მოწინააღმდეგემ, ნაღველი წყლად ექცა შიშისაგან. გაიგეს რა გიშის ციხის აღების ამბავი, სილნალის დამცველები ჯგუფ-ჯგუფად მოვიდნენ [შაჰის] ცის სადარ კარზე და სისუსტის სახე დამცირების მიწაზე დასდვეს. ასეთი მდგომარეობის მნახველი ღერვიშ მოჰამედ-ხანი შეშფოთდა და დიდი შიშისა და შეძრწუნების გამო ერთ ღამეს ციხიდან გამოვიდა. უსაზღვრო დაბნეულობისაგან არ იცოდა სად მიდიოდა; აბდულა-ხანისა და ლევან-ბეგ ქართველის ბანაკის მიდამოებზე გაიარა. ამ დროს ის მოჰკლა ქოსა ფირ-ყულიმ, რომელიც ჩერენდაბ-სულთან შამლუს ერთი დაბალი მსახურთაგანი იყო, და მისი თავი სახელმწიფოს ტახტის ფერხთ მოიტანა. იმ ოთხასი კაციდან, რომელნიც მასთან ერთად გამოიქცნენ ციხიდან, ორას ორმოცდაათი მოკლულ იქნა.

სარწმუნოების საფარველმა შაჰმა შაქის მთელი მხარე დაიპყრო. ხუტბა და სიქა⁶⁷ გაიფურჩქნა და განახლდა კეთილშობილი სახელით და უმაღლესი ტიტულით.

იმ ქვეყნის მმართველობა [შაჰმა] თეიყუნ-სულთან ყაჯარს მისცა. ამ დროს გიშის ციხის უფროსი მაჰმუდ-ბეგი, რომელიც უსაფუძვლო შიშმა შეიპყრო, ბანაკიდან გაიქცა.

ქვეყნის საფარველი შაჰის მესამედ გალაშქრება საქართველოსაკენ და იმ ურჯულს ურჩთა დახოცვა და ამოწყვეტა

იმ დროს, როცა მაღალი ურდო შაქს იყო, ყვარყვარეს შვილმა ქაიხოსრომ⁶⁸ რამდენიმე აზნაური გამოგზავნა შაჰის კარზე და

დახმარება ითხოვა, რადგან ვახუშტი ქართველმა და ლუარსაბ 'მერ-
მაზან ოღლიმ⁶⁹ მისი სამფლობელოების ნაწილი დაიპირეს.

ამასობაში ამბავი მოვიდა, ისქანდერ ფაშა⁷⁰ საქართველოში
მოსულა და არტანუჯის ციხისათვის ალყა შემოურტყამსო: ამიტომ
სარწმუნოების საფარველმა შაჰმა საქართველოსაკენ გაილაშქრა.
ძლევაშეძლები ღაზიები იმ ურჯულოთა ქვეყნის მთასა და ველს
მოედევნენ და ყოველი მთა და ფერდობი, სადაც იმ გზადაკარგული
ხალხის თავშესაფარი იყო, მამაცების დარტყმითა და ცემით შიშას-
თან გაასწორეს და ვერც ერთმა ურჯულომ ცოცხალმა ვერ ვააღ-
წია ბრძოლის ველიდან. ალაჰი შეიცნობს ურწმუნოებს! ძოკლულ-
თა ცოლ-შვილი, მოწყობილობა და ქონება გადაეცა მკვლელებს,
როგორც კანონიერ მემკვიდრეთ. ფერიების მსგავსი ქართველი
ლამაზმანები ტყვედ წაიყვანეს. [ქართველთა] ერთმა ნაწილმა თავი
შეათარა მაღალ მთებსა და მაგარ გამოქვაბულებს, ზოგი გაჰაგრდა
منكوب-ის და ارقر-ის ციხეებში⁷¹, ვარძიის ციხეში⁷² და ეკლესიაში,
რომელიც ღვთის მიერ შექმნილ საკვირველებას წარმოად-
გენს. ისლამის ლაშქარმა მამაცურად ხელი მიჰყო მათ
ხოცვა-ჟლეტას და ელვარე მახვილისა და ცეცხლის მფრქვეველი
შუბლების ცემით რამდენიმე ათასი ურწმუნო მოკლეს, თანახმად
გამოთქმისა — „ორგულნი ქეშმარიტად ჯოჯოხეთის ფსკერზე მო-
ხედებიან“. თმოგვის ციხე რამდენიმე სხვა ციხესთან ერთად და-
პყრობილ იქნა. თმოგვის ხეობაში ურწმუნონი მაღალ ადგილებსა
და ქვაბებში ასულიყვნენ კიბეებით. [ყიზილბაში] ცხენოსნებისა და
ქვეითების ერთი ჯგუფი მათემატიკოსის მიერ გაკმეული თოკივით
სწორად გამწკრივებული ადიოდა იმ ცასავით მაღალ მთაზე და გა-
მოქვაბულთა კარებზე ირეოდა ძარცვა-გლეჯისათვის, როგორც
ფუტკარი სკების წინ. მათ დაიწყეს გამოქვაბულებში დაგროვილი
ქონების ძარცვა და იმ ფერიის სახის მქონე ქაბულების ჯგუფ-ჯგუ-
ფად გამოყვანა, რომელნიც ტყვეობისა და გაძარცვის შიშით ქვა-
ბებში დამალულიყვნენ ისე, თითქოს მეორეჯერ მოქცეულიყვნენ
დედის საშოში. ზოგი წყურვილისაგან მეტად შეწუხებული უკი-
დურესობამდე იყო მისული.

ამასობაში მოამბეების ერთმა ჯგუფმა რჯულის საფარველ შაჰს
მოახსენა: ქართველი აზნაურების მრავალრიცხოვანი რაზმი, რო-
მელიც ვარძიის ციხესა და ეკლესიაში იმყოფება, გამვლელ-გამოვ-
ლელთ აწუხებსო. ამის გამო შაჰმა ბრძანა, რომ ბედიჩ-ხან უსთა-
ჯლუ, შაჰვერდი-სულთან ზიად ოღლი ყაჯარი და ალი-სულთან
თაქალუ წასულიყვნენ იმ ციხისაკენ. სახელოვანი ამირები იმ ცი-
ხეს გარს შემოურტყნენ. ხსენებული ციხე აგებული იყო მთის კალ-
თაზე [მდებარე] კლდის ერთ ნაპერზე თმოგვის ხევის პირას, მდინა-

რეზე, რომელიც მტკვრის სათავეს წარმოადგენს. მიუვალობით ის ალექსანდრეს კედელს და ხეიბერის კოშკს ედრება, სიმაღლით კი— ლურჯ ცას.

ხსენებული ციხის შუაში ათი წყრთის სიმაღლის ადგილი გამოეჭრათ [კლდეში] და ეკლესია მოეწყათ ოთხი ფართო სადგომით და გრძელი ტალანით. კედელი გარეთ და შიგნით ოქროთი, ლავარდით და კერპთა გამოსახულებებით იყო მოხატული. მეორე სადგომში მოეწყათ ტახტი და დაედგათ ძვირფასი თვლებით შემკული ოქროს კერპი. ორი თვალის მაგივრად იმ უსულო სხეულისათვის ორი ბრწყინვალე ლალი ჩაუსვამთ. აგრეთვე ხსენებული ეკლესიის გარეთ [იწყებოდა] მეტად ვიწრო და ბნელი გზა, დაახლოებით ას ორმოცდაათი წყრთის სიგრძისა, რომელიც ზემოთ აღიოდა და კლდეში იყო გამოჭრილი. ორი ფარული კოშკი ჰქონდათ გამართული ჟამთა ტრიალისა და მოულოდნელი შემთხვევისათვის. გარეთა სადგომებს გაეკეთებული ჰქონდა რკინისა და ფოლადის კარები და ერთი კარიც ოქროსი გაეკეთებინათ შიგნითა სადგომისათვის.

ერთი სიტყვით, ძლევამოსილმა და გულადმა ლაზიებმა შეუტიეს... ამის მხილველი ურწმუნონი თავზარდაცემული და გაქვავებული იყვნენ და მძიმეარე ლომის შემოტევის მნახველი ნადირის მსგავსად გაშეშებულნი ადგილიდან ვერ იძროდნენ.

ძლევამოსილი ლაშქარი შემომქმედის შემწეობით ციხეზე ავიდა. ისლამის სარწმუნოებისათვის თავდადების იარაღი და საღვთო ომის მახვილი ალესეს და დახოცეს ურწმუნონი, ხოლო მათი ცოლები და შვილები დაატყვევეს.

რჩულის საფარველი შაჰი დიდებულ ამირებთან ერთად ეკლესიაში მივიდა. ოცი ცუდბუნებოვანი, საზიზღარი, მუდამ დაუბანე-ლი მღვდელი მოკლეს იქ. ზარი, რომელიც სამოცდაათ მანს⁷³ იწონიდა და შვიდგზის იყო ჩამოსხმული, დაამსხვრიეს, როგორც [დაიმსხვრა] მათი (ქართველების) სიცოცხლის ჭურჭელი.

რკინისა და ოქროს კარები მოგლიჯეს და ბედნიერ ხაზინას გადასცეს. ბედი-რ-ხან უსთაჯლუმ დაამტკრია ოთხი სანთელი, რომელთაგანაც თვითეული იმ არამზადა ურწმუნოებს სამოცი მანი ცვილისაგან ჩამოეჭნათ და მათი შუქით თვისი არსებობის კალო დაეწვათ. რჩულის საფარველმა შაჰმა დიდძალი სიმდიდრე და აუარებელი ქონება იგდო ხელთ. მათ შორის იყო ორი ლალი, რომლებიც ორი თვალის ადგილას ჩაესვათ იმ კერპისათვის. თვითეული მათგანი ორმოცდაათი თუმანი ღირდა. ციხე მიწასთან გაასწორეს. რაკი საქართველოს ჰაქიმებმა ვერ შეძლეს სხვაგან სადმე წასვლა, ძალაუვნებურად დამორჩილდნენ და [შაჰის] მაღალ კარზე

მოვიდნენ. პირველად ომან-ბეგ⁷⁴ ქართველი, ლუარსაბ შერმაზან ოღლი და ვახუშტი-ბეგი მოვიდნენ რიგ-რიგობით სამეფო კარზე. მისმა უდიდებულესობამ კეთილგანწყობილების ჩრდილი მოჰფინა იმ ქვეყნის დაცვას.

ამ დროს [შაჰის] კარზე მოვიდა ქაიხოსრო, ყვარყვარეს შვილი, მრავალი ძღვენით, და რჯულის საფარველმა შაჰმა მას უწყალობა თმოგვის ციხე აუ-შაჰთან ერთად. ვახუშტი ქართველი, და შერმაზან ოღლი, რომელნიც იმ ქვეყნის პაქიმები იყვნენ, სიკვდილით დასაჯეს.

როცა დიდებულმა მნათობმა (მზემ) ჩრდილი სასწორის ზოდიაქოს გადაჰფინა, თირმაჰის თვის⁷⁵ ლაშქარმა ბაღში საქმობა დაიწყო და ხეები მიჯნურთა სახესავით ოქროთი მოხატა, ბაღ-ბოსტნის რეჰანი ქარვისფრად იქცა და სიცხის ლაშქრის დამარცხების გამო ჰაერი ზომიერი შეიქნა, — მეფური სადავეები ლუარსაბ დავითის ძის ქვეყნისაკენ იქნა მიმართული. ძღვევამოსილმა ჯარმა დაარბია საბარათიანოს მხარეები და ისლამის გამარჯვების დროშები ააფრიალა. ბევრი ნადავლი წამოიღეს და ღაზიებს მრავალი პირუტყვი და სხვა საქონელი ერგოთ წილად⁷⁶.

ცასავით დიდებული ურდო ყარაბაღისაკენ წავიდა და იმ მხარეში დადგა საზამთროდ.

თხრობა ცხრაას ორმოცდაცხრამეტ (1552) წელს

მომხდარი ამბებისა

სარწმუნოების საფარველი შაჰის გალაშქრება

რუმის ქვეყანაში და იქაურობის დარბევა

ისქანდერ ფაშა, რომელიც სულთან სულეიმანის მიერ არზ-რუმის პაქიმად იყო დანიშნული და რომელმაც ხიოში მოკლა პაჩი-ბეგ დუმბული, ჩოხურ-საადში მოვიდა, დასწვა ბაზრები და ბოლოს ყველა ამის გამო გაამაყდა და რამდენიმე ზომას გადასული წერილი მისწერა სახელოვან [ციხილბაშ] ამირებს. ამაზე ხელმწიფე განრისხდა და გამოვიდა უმაღლესი ფირმანი, რომ შეკრებილიყო ქვეყნის ჯარები გამარჯვების დროშის ჩრდილში, რომელიც ძღვევისა და გამარჯვების მზეს უსწორდება.

ბრძანების თანახმად ქვეყნის საფარველი სასახლის კარზე ჯარი შეიკრიბა. შაჰმა ბრძანა, ძღვევამოსილი მეომრების ოთხი რაზმი ცალ-ცალკე გაემართოსო სალაშქროდ. მათ შორის მა'სუმ-ბეგ სეფევი, ალაჰ-ყული-ბეგ ასპაქ ოღლი, ალი-სულთან თაქალუ, შამს ედ-დინ-ხანი — შერეფ-ხან ქურთის⁷⁷ შვილი, ხალიფე ანსარი, ჰამზა-ბეგ თალიში, ულულ-ხან-ბეგ საადლუ და სხვა ამირები არ-

ჯიშსა და ბარგიის⁷⁸ გაემართნენ, შაჰვერდი-სულთან ზიად ოღლი და ელქემ-ბეგ რუმლუ ბასიანისაყენ წავიდნენ და იბრაჰიმ-ხან ძულ-ყადარი, შაჰ-ყული-სულთან ავშარი და ჩერალ-სულთანი, რომელნიც იმ დროს თარსში იყვნენ, არაბეთის ერაყზე თავდასასხმელად გაიგზავნენ, ხოლო ბაირამ-ბეგ ყაჯარი, თეიყუნ-სულთან ყაჯარი და საქართველოს ვალი ქაიხოსრო, დად ელის დასაპყრობად და იმ სანახების დასარბევად დანიშნეს. სახელოვანი ამირები უმაღლესი ბრძანების შესრულებას შეუდგნენ. თითოეული რაზმი დაუყოვნებლივ გაემართა მითითებული მხარისაკენ.

... ამ დროს საქართველოდან ამბავი მოვიდა, ისქანდერ ფაშამ გაიმარჯვა ბაირამ-ბეგ ყაჯარზეო. ეს ასე მომხდარა.

როცა ბაირამ-ბეგი ქაიხოსრო ქართველთან ერთად წასული იყო დად ელში და ორი-სამი ციხე [უყვე] დაპყრობილი ჰქონდათ, ამ დროს არზრუმიდან მათზე გამოილაშქრა ისქანდერ ფაშამ დიდი ჯარით და მოულოდნელად დაესხა თავს ამირების ბანაკს. ბაირამ-ბეგი და ქაიხოსრო იმ დღეებში სათარეშოდ იყვნენ წასული. თეიყუნ-ბეგ ყაჯარი და ბედირ-ბეგ უზბაში, რომელნიც ბანაკში იყვნენ, იძულებული გახდნენ გასულიყვნენ [მტრის] შესახვედრად და ვაჟაკობაც გამოიჩინეს. ისქანდერ ფაშამ სამასამდე ლაზი და ქართველი მოჰკლა და იმ ადგილიდან არზრუმს დაბრუნდა.

თხრობა ცხრაას სამოცდაერთ (1553/4) წელს მომხდარი ამბების შესახებ

ქვეყნის საფარველი შაჰის მეოთხედ გალაშქრება საქართველოზე

ამ დროს მსტოვრებმა ქვეყნის ხელმწიფეს მოახსენეს: თავის სიმრავლეზე, დამოუკიდებლობაზე და მაღალ მთებსა და ბორცვებზე დანდობილ ურწმუნოებს (ქართველებს) ურჩობის გზაზე შეუდგამთ ფეხი და მუსლიმანთა ქვეყნებს აწუხებენო.

როცა ამ ამბავმა ხელმწიფის მაღალ სმენას მიაღწია, სარწმუნოების საფარველი შაჰი ჯარით საქართველოსაკენ გაემართა და საბარათიანოში დადგა. მთელი ის ქვეყანა ტყე იყო ისეთი, რომ ხეებში, მათი სიხშირის გამო, სიო გაჭირვებით იძვროდა. როცა ძლევაშოსილი ლაშქრის წამოსვლის ამბავმა გარყვნილ ურწმუნოებამდე მიაღწია, ყველანი აქეთ-იქით გაიფანტნენ და გაიბნენ ძლიერი შიშისაგან. დავითის შვილმა ლუარსაბმა, რომელიც იმ ქვეყნის ვალი იყო, აღარ მიხედა არც ციხეებს, არც ქვეყანას, არც ხალხს და აღარც ოჯახს, ცოცხალ-მკვდარმა ათასგვარი ხრიკებით დააღწია თავი იქაურობას და თავშესაფარში შეიხიზნა. დანარჩენ ქართველებს ამ ამბისა და ქოს-ნაღარის ხმის გაგონებაზე ნალველი ჩა-

ექცათ და ღვიძლი დაეფლითათ ზღვასავით მღელვარე და მეხივით მჭუხარე ჭარის შიშით. ძრწოლისა და ელდის ცეცხლი მოედო მათი სიმტკიცისა და უდრეკელობის კალოს, სისუსტის ხელი გაქცევის კალთას ჩასკიდეს და მთებს, გამოქვაბულებსა და ტყეებს მიაშურეს, ზოლო ნაწილი ძლიერ ციხეებში გამაგრდა. ღაზიები ტყეში შევიდნენ და უმეტესობა იმ ურჯულოებისა შეუბრალებელი ხმლით დახოცეს, თანახმად გამოთქმისა — „და შეებრძოლეთ ყველა ურწმუნოს ერთად!“ მათი ცოლები და შვილები დაატყვევეს და მრავალი მსხვილფეხა საქონელი და ცხვარი ხელში ჩაიგდეს.

აქედან ქვეყნის დამამშვენებელი დროშები გაემართა გორისაკენ, რომელიც ლუარსაბის სატახტო ქალაქი იყო, და ძნელი გზით გაიარეს ხშირი ტყეები. ძლევა მოსილმა ჯარმა ის მხარეც მოარბია და ნადავლად ვარდღაწეებიანი ქალიშვილები და მზიური სახის ყმაწვილები ჩაიგდო ხელში.

[ამის შემდეგ] ძლევის დროშებმა თვისი ჩრდილი მძორეთის ციხეს⁷⁹ მოფინეს. ეს იყო ციხე, რომლის გალავნის სიმაღლე სატურნის აპოგეას სცილდებოდა... არასოდეს მუსლიმანური დროშების სხივებს იმ მთიანეთის ჰორიზონტზე არ გაუნათებიათ და სავსებით ქეშმარიტი სარწმუნოების მნათობი სინათლისაგან ბედნიერების დილა იმ ციხის მიდამოებში არ გათენებულა. ბრძანების თანახმად, ძლევა მოსილი ჯარი იმ სიმაგრეს შემოადგა და ციხის აღებას შეუდგა. თავისი ციხის სიმაგრით გაამაყებულმა ურჯულო ქართველებმა წინააღმდეგობის გაწევა იწყეს. ბედნიერმა ამირებმა და სახელოვანმა ღაზიებმა ყოველი მხრიდან იწყეს ბრძოლა.

ციხისთავი ფარსადანი, ცაზე იერიშის მიმტანი გულადების შემოტევით შეშინებული, სისუსტისა და უმწიფობის კარში შევიდა, მორჩილების ნაბიჯით ციხიდან გამოვიდა და ციხე ჩააბარა⁸⁰.

რჯულის საფარველმა შაჰმა ამ ციხის დაპყრობის შემდეგ ატენის ციხეზე გაილაშქრა. ეს იყო მეტად მტკიცე და მაგარი ციხე, რომლის კოშკებზე ფრინველსაც არ გადაუფრენია და რომლის პატნეზის კალთებს ჟამთა მოვლენების ხელი არ მიწვდომია.

ციხის მცველებად იმ დროს აზნაურები იყვნენ. ლუარსაბს იქ ჰყავდა დატოვებული თავისი დედა. ძლევა მოსილმა ლაშქარმა ბრძოლა დაიწყო და თოფისა და ზარბაზნის ცემით და სიმაგრეების ქვეშ ნაღმის [შეთხრით] ის ციხე დაანგრია. სწრაფმა და მარჯვე გულადებმა და უშიშარმა ახალგაზრდებმა ერთბაშად მიიტანეს იერიში და ციხეზე ავიდნენ... ქართველების მთელი ბრბოც ღაზიების უკუსაგდებად გამოემართა და იმ ღვთის მტერმა წარმართებმა ბრძოლა გააჩაღეს ისეთი, რომ ცის შორსმკვერთელი თვალი გაციებული ღარჩა. კოშკებიდან და გალავნიდან ისე ცვიოდა თავები

უტვინოდ და ტვინი უთავოდ, როგორც შემოდგომის ქარიშხლისა-
გან ცვივა ხეებიდან ნაყოფი. იმ ცუდმაქცევარ ქართველთაგან
ცეცხლოვანი მახვილის ცემით ბევრი გაგზავნეს საიქიოს. „მათი
თავშესაფარი ჯოჯოხეთია, მერედა რა მძიმეა ეს გზა!“ ლუარსაბის
დედა მრავალ აზნაურთან ერთად დაატყვევეს და შაჰის კარზე
მოიყვანეს⁸¹.

ამ დროს მაცნეებმა მოახსენეს [შაჰს], რომ იმ მიდამოებში
არის ერთი ციხე, სადაც ქართველების ერთ ჯგუფს შეუფარებია
თავი და წინააღმდეგობის დროშა აღუმართავსო. სარწმუნოების
საფარველმა შაჰმა შაჰვერდი-სულთან ზიად ოღლი დანიშნა იმ ცი-
ხის ასაღებად. ზსენებულმა ამირამ ციხე ბრძოლით აიღო და [შაჰის]
ჟმალღეს ბანაკში დაბრუნდა. ძლევამოსილმა ლაშქარმა, 'შემო-
ქმედის დახმარებით, იმ ქვეყანაში გარყვნილი და არამზადა ურწ-
მუნოების ხელში მყოფი ბევრი ციხე ბედნიერი მკლავის ძალით
დაიპყრო და ხელთ იგდო მრავალი ტყვე, რომელთა რიცხვი ოცდა-
ათი ათასს აღემატებოდა, და უსაზღვრო ნადავლით ბარდავს მო-
ვიდა. ენაწყლიანმა მწიგნობრებმა და მქვერმეტყველმა მდივნებ-
მა იმ ქვეყნის დაპყრობის ამბავი მუშკივით [სურნელოვანი] კალ-
მით აიტაცეს და [ეს] სასიხარულო ცნობა იმ ქვეყნის მოსახლეო-
ბას და აზერბაიჯანს, შირვანს, შაქს, ერაყს, ფარსს, ქერმანს, ხო-
რასანს, სისტანს, ომანის ნაპირებს და ქურთისტანს აცნობეს.

თხრობა ცხრაას სამოცდასამ (1555/6) წელს მომხდარი ამბების შესახებ

ამ წელს ლუარსაბ ქართველი გორიდან გამოვიდა და ქუძეშის
ციხის მიდამოებში მივიდა⁸². როცა ამ ამბავმა შაჰვერდი-სულთან
ზიად ოღლიმდე მიადწია, მან ყარაბაღის ჯარი შეაგროვა და მათ-
კენ (ქართველებისაკენ) გაემართა. ურწმუნოთა საცხოვრებელ
ადგილებს რომ მიუახლოვდა, ამბავი მოვიდა, ლუარსაბი გაქცეუ-
ლათ. ლაზიები ერთბაშად დაედევნენ მტერს, ასე რომ შაჰვერდი-
სულთანთან ორმოცდაათ კაცზე მეტი არ დარჩენილა. ლუარსაბი
კი, ლაზიების წარმოდგენის წინააღმდეგ, გორაკზე ასულიყო და
მრავალრიცხოვანი რაზმით ბრძოლის დაწყებას ელოდა. ამ მხრი-
დან გულოვანი [ყიზილბაშები] სრულიად ამაყად და თავმომწო-
ნელ იმ ადგილს მიაღწენ. ლუარსაბი ლაზიებისაკენ წამოვიდა.
ამაყმა გულოვნებმა მამაცობა და ვაჟკაცობა გამოიჩინეს, [მაგრამ]
დამარცხდნენ. შაჰვერდი-სულთან ზიად ოღლი გაიქცა. ურწმუნოთა
ჯარმა სამასი კაცი სახელოვანი გმირი მოჰკლა; მათი (ქართველე-
ბის) უმრავლესობა ლაზიებს დაედევნა. ლუარსაბი ერთ ეპისკო-

პოსთან ერთად იმ ადგილას დარჩა. ამ დროს მოჰამედ-ბედ ჩაფანი⁸³ რამდენიმე დაუდევარი კაცით შეეჩეხა ლუარსაბს და დაურიდებლად დაესხა თავს. შაჰის ილბალმა მას დახმარება გაუწია, ლუარსაბის ცხენი დაეცა და ლუარსაბი ცხენიდან გადმოვარდა. მოჰამედ-ბედის ერთი მხლებელთაგანი, სახელად ზაქირი⁸⁴, [ცხენიდან] ჩამოხტა და რამდენჯერმე დაჰკრა მას. მაშინ ურწმუნოებმა შეშოუტიეს. მოჰამედ-ბეგი ლუარსაბის ცხენზე შეჯდა და გაიქცა. ურწმუნოებმა ზაქირი [სხვა] რამდენიმე კაცთან ერთად მოჰკლეს. ხოლო ლუარსაბი, რომელიც ბოროტებისა და შფოთვის ამტეხი იყო, მწუხარების თანამდგომელი და სევდისა და დარდის მეინახეც გახდა. მისი წარმართობის აღმები და ცოდვილიანობის დროშები ისლამის ხალხის ძლიერების ხელით დახრილ იქნა, ის მტვერსავით შთაინთქა ომისა და ცეცხლის მორევში და სულიც ჯოჯოხეთის უფალს ჩააბარა... ურწმუნოებმა აიღეს ლუარსაბის გვამი და თავის ქვეყნისაკენ გაემართნენ⁸⁵.

თხრობა ცხრაას სამოცდაოთხ (1556/7) წელს მომხდარი ამბების შესახებ

სხვადასხვა ამბები

ამ წელს შაჰვერდი-სულთან ზიად ოღლი და სულეიმან-ბეგ ბაიათი ყარაბაღის ლაშქრით საქართველოსაკენ გაემართნენ. სიმონმა⁸⁶ მაღალ მთებს შეაფარა თავი ქვეყნის დამწველი ჯარის შიშით. ლაზიებმა გორის, სურამისა და საბარათიანოს ველაიეთი დაარბიეს, სოფლები და მხარეები ააოხრეს, ყანები და ხეები მწიფე ხილით ძირიანად ამოგლიჯეს [მიწიდან] და გამარჯვებულნი უამრავი ნადავლით განჯაში დაბრუნდნენ⁸⁷.

ამ დროს სარწმუნოების საფარველი შაჰი თავრიზში იყო. თაბით-ალა ძულ-ყადარი, რომელიც რუმში იყო გაგზავნილი ელჩად, ქვეყნის საფარველ სასახლეში დაბრუნდა და ხონთქრის მიერ გამოგზავნილი ურიცხვი საჩუქარი და ძღვენი მოართვა [შაჰს].

ცხრაას სამოცდა შვიდი (1559/60) წლის ამბები

სხვადასხვა ამბები

ისა-ხანის მოსვლა

ამავე წელს ისა-ხანი, საქართველოს მმართველის ლევახის შვილი, ისლამის მიღებით გაბედნიერდა და ქვეყნის საფარველმა უამრავი მას წყალობის თვალთ დაუწყო ცქერა⁸⁸.

შაჰვერდი-სულთანის ბრძოლა ქართველებთან და ლევანის
შვილის გიორგის მოკვლა

ამ წელს საქართველოს მეფე სიმონი ლევან-ბეგის შვილ გიორგისთან ერთად ციხე ქუჩის⁸⁹ მიდამოებში მივიდა, რათა იერიში მიეტანა თბილისზე. მათ დაგზავნეს შიკრიკები საქართველოს [სხგადასხვა] მხარეში და იმ ქვეყნის ჯარი მოითხოვეს. მოკლე ხანში იმდენი დაკაზმული მამაკაცი და ახალწვეული ჯაბუკი შეიკრიბა იქ, რომ არასოდეს ნახულიყო იმ ქვეყანაში. როცა მათმა ამბავმა შაჰვერდი-სულთანის ყურამდე მიაღწია, ის განჯიდან გამოვიდა და ყარაბაღის ჯარით ურჯულ მტრების აღმოსაფხვრელად გაემართა. ერთი რაზმი მან წინამავლად გაგზავნა. მათ ამოავსეს ხანდაკი, რომელიც ქართველებს გაეკეთებინათ იმ იწროებში, და [ამის შესახებ] აცნობეს სულთანს. იმანაც ხანდაკი გადაიარა, მთელი სისწრაფით იარა და ქართველებამდე მიაღწია. ლაზიებმა თვისი ვედრება ღვთისადმი აღაუღინეს. ლაზიების მშვილდოსნებმა მათ (ქართველებს) შეუტყეს და სიმონის და გიორგის მხრიდანაც შურისძიების ველზე [მებრძოლმა] აზნაურებმა და მამაცმა ბელადებმა ხელი ისარსა და მშვილდს, ხმალსა და შუბს იკრეს...

ბოლოს ძლევამოსილმა და მამაცობის ზღვის ნიანგებმა — ლაზიებმა იმ ბედრკულ ურწმუნოთა ხროვა ცხენებიდან მიწაზე გადმოყარეს. ამ დროს შაჰვერდი-სულთანი ლაშქრის ცენტრით ეძგერა მათ. ურწმუნოები უბრძოლველად გაიქცნენ.

გიორგი, როგორც მძევინვარე მელა⁹⁰, რომელიც გაურბის გააფთრებულ ლომს, გაქცევის ხევისაკენ გაეჩქარა. ყაჯართა ლაშქრის ლომებმა ის ძაღლის მსგავსები გაანადგურეს და თითო-თითოდ მოსპობის მიწაზე დაანარცხეს. გიორგი ათას კაც ურჯულოსთან ერთად მოკლეს, ხოლო ზაზა-ბეგი, რომელიც საქართველოს ერთი პატივცემულ ამირთაგანი იყო, რამდენიმე აზნაურთან ერთად დაატყვევეს და რჯულის საფარველი შაჰის კარზე გაგზავნეს. იმ ბრძოლაში ქართველების მცირე რიცხვთან ერთად გადარჩეხილი სიმონი გორის გზით წავიდა, ხოლო შაჰვერდი-სულთან ზიად ოღლი მრავალი ნადავლით განჯას დაბრუნდა⁹¹.

როცა ლევანმა ეს ამბავი შეიტყო, გულიდან ცეცხლის ალიცამდე ააწვდინა და თვალთა შადრევნიდან სისხლის წყალი მიწაზე დაღვარა. ყველა ქართველმა შავი ჩაიცვა.

**თხრობა ცხრაას სამოცდაცხრა (1501/2) წლის
ამბების შესახებ**

დავით-ხან ქართველის მოსვლა და გამუსლიმანება

ამ წელს, რაბი ოს-სანის თვის ჩვიდმეტს, დავით-ბეგი, ლუარსაბის შვილი, რამდენიმე აზნაურით საქართველოდან ყაზვინს მოვიდა [და] მუსლიმანი გახდა. რჯულის საფარველმა შაჰმა თბილისის გამგებლობა მას უწყალობა ⁸².

**თხრობა ცხრაას სამოცდაათი (1502/3) წლის
ამბების შესახებ**

ლევან-ბეგის შვილის ისა-ხანის დაქერა

როცა ლევანის შვილმა ისა-ხანმა მაღალ პატივს მიაღწია, სახელმწიფოს ყველა ამირასა და დიდებულთა [შორის] უწარჩინებულესი გახდა. ყოველწლიურად ექვსი ათასი თუმანი, ოლქი და [სხვა] წყალობანი დაუმტკიცეს. ზოგიერთი მატყუარა და ურწმუნო შფოთის ამტეხის მიერ მოტყუებულმა და შეცდომაში შეყვანილმა, მან მოულოდნელად უარყო ისლამის რჯული და გაქცევა დააპირა. „ვინც თავის სარწმუნოებას განუდგება, ის მოკვდება და ურწმუნო დარჩება“. ერთმა მისმა დაახლოებულმა მსახურმა ეს ამბავი რჯულის საფარველ შაჰს მოახსენა. ამიტომ, ოთხშაბათს, რაბი ოს-სანის თვის ოცდაექვსს, ის დაიჭირეს და ალამუთის ციხეში გაგზავნეს⁸³.

ცხრაას სამოცდაათოთხმეტი (1500/7) წლის ამბები

გარდაცვალებანი

სულთან სულეიმან ბენ სულთან სელიმ ბენ სულთან ბაიაზიდ ბენ სულთან მოჰამედ ბენ სულთან მურად ბენ სულთან მოჰამედ ბენ ილდირიმ ბაიაზიდ ბენ სულთან მურად ბენ ურხან ბენ სულთან ოსმან ბენ ართოდრულ ბენ სულეიმან ბენ ყია ალბ, რომლის [შთამომავლობაც] რამდენიმე თაობის მეშვეობით ოლუზ-ხანამდე აღწევს, — სიგეთიხ ციხის მიდამოებში ყოფნის დროს ავად გახდა. მისი ავადმყოფობა თანდათან მატულობდა და მდგომარეობა დღითი დღე უარესდებოდა. ეს კურთხეული ფადიშაჰი, რასაკვირველია, შეურიგდა ამ გარდუვალ ამბავს, რომელსაც ვერ გაექცევა ვერც დიდი და ვერც პატარა, მოიხმო დიდი ვეზირი მოჰამედ ფაშა, ჩააბარა მას ურუმის ქვეყანა, დანიშნა სულთან სელიმი⁸⁴ თავის ტახტის მემკვიდრედ და თვით საიქიოს გაემართა. მან სამოცდაათოთხმეტი წელი იცოცხლა, ხოლო მისი მეფობა ორმოც-

დარვა წელს გრძელდებოდა. მის სამეფოში შედიოდა არაბეთის ერაცი, ბასრა, დიარბექრი, საქართველოდან — დად ელი, ძულ-ყადარის ქვეყანა,⁹⁶ ალაბი, სირია, ეგვიპტე, ყარამანი, თექელი, ანატოლია, რომელიც სივასისა და თუყათისაგან შედგება; მალრიბში — ტრიპოლისი, ჯაზირე, ჰეჯაზი, იამანი, აღენი, ყათიფი, ქაფა, და სტამბოლიდან ციხე ბეჩამდე მის მფლობელობაში იყო. როცა ეს უდიდესი ამბავი (სულთნის სიკვდილი) მოხდა, მოჰამედ ფაშამ⁹⁷ დამალა მისი გარდაცვალება, ხოლო [სულეიმანის] გვამი ფარულად სტამბოლს წაიღო და სუნის წესის მიხედვით დამარხა იმ საძვალეში, რომელიც ამისათვის იყო აგებული.

სულთან სელიმი ელვისა და ქარის მსგავსად აღრიანოპოლისაკენ წავიდა, სტამბოლს რომ მივიდა, ხუტბა თავის სახელზე თქვა და განაგრძო გზა. ურდოს რომ მიღწია, ჯარის უმრავლესობა საჩქაროდ გამოემართა მის შესახვედრად. როცა სულთან სელიმი შეხვდა ჯარს, გამოაცხადეს სულთან სულეიმანის გარდაცვალება და სულთან სელიმიც აღრიანოპოლს დაბრუნდა.

ამათი გვარიდან ცამეტი კაცი მეფობდა: სულთან ოსმანი, ურხანი, მურად ღაზი, ილდირიმ ბაიაზიდი, ამირ სულეიმანი, მუსა ჩელები, სულთან მოჰამედი, სულთან მურადი, სულთან მოჰამედი, სულთან ბაიაზიდი, სულთან სელიმი, სულთან სულეიმანი, სულთან სელიმი. მათი მეფობა გრძელდება ამჟამამდე, ჰიჯრის 980 წლამდე, 291 წელი.

ცხრაას სამოცდათხუთმეტი (1507/8) წლის ამბები

ამ წელს ლუარსაბ ქართველის შვილმა სიმონ-ბეგმა შეაგროვა ურიცხვი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარი და თბილისზე გაემართა. ეს ამბავი რომ იმ ქვეყანაში გავრცელდა, ლუარსაბის შვილი დავით-ბეგი, რომელიც ქვეყნის საფარველი შაჰის მიერ იყო იმ ქალაქის ჰაქიმად დაყენებული, ჯავშნოსანი მეომრების რაზმით თავისი ძმის წინააღმდეგ ქალაქიდან გამოვიდა და ომისა და ბრძოლისათვის მოემზადა. როცა მწყობრი [მოწინააღმდეგეებისა] ერთმანეთს მიუახლოვდა, იბრაჰიმ ხალიფე ყარამანი, თავისი დიდი უვიცობისა და სისულელის გამო, ცოტა ხალხით სიმონთან საომრად გაემართა. რამდენიც არ უშალეს მას დავით-ბეგმა და დანარჩენებმა, რომ მცირე ლაშქრით იმ გზადაკარგული ხალხის წინააღმდეგ ბრძოლა უგუნურება იყო, მან ეს რჩევა არ მიიღო და მათი (ქართველების) ჯარის ცენტრს შეუტია. ის მოკლულ იქნა აზნაურების მიერ. დავით-ბეგის მსახურ-მზღებლებმა ასტეხეს ყვირილი: „ჩვენ დღეს ძალა არ შეგეწვევს გოლიათთან და მის ჯარებთან ბრძოლისა!“ — და მათი უმრავლესობა ბრძანებას არ დაემორჩილა. დავით-

ბეგი იძულებული შეიქნა გაქცევის გზა აერჩია და თბილისში დაბრუნდა. მან ხელმეორედ შეკრიბა ჯარი და ჰოსამ-ბეგ ყარამანისთან ერთად ბრძოლის ველს მიაშურა, ბევრი ბრძოლისა და ცდის შემდეგ დამარცხდა და თბილისის ციხეს შეაფარა თავი. სიმონმა ციხეს ალყა შემოარტყა, მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ დაბრუნების დაფდაფს შემოკრა და თავის ქვეყანაში წავიდა⁹⁸.

თხრობა ცხრაას სამოცდათექვსმეტი (1568/9) წლის ამბებისა

შაჰის მიერ ჯარის გაგზავნა საქართველოში და სიმონის ტყვედ ჩავარდნა

რადგან საქართველოს ვალიმ სიმონმა ქეშმარიტ გზას გადაუხვია, იწყო სახელმწიფო საზღვრებსა და გზებზე თავდასხმა და ქალაქი თბილისი,

ლექსი: რომლის ბაღებში მუდამ არის ვარდები,
მთებში კი ჰყვავის ტიტა და სუმბული,

რომელსაც მშვენიერი ზომიერი ჰავა აქვს და მიმზიდველი მდელოები, სადაც არ არსებობს არავითარი შეშფოთება, გარდა იმისა, რაც მეგობრის კულულებში ხდება, სადაც არ არის არავითარი სწეულობა, გარდა იმისა, რომელსაც იწვევს საყვარელი არსების შემოხედვა; მის ველებზე ქრის ნაზი სიო და გრილი ქარი და გაზაფხულზე მისი მთების მწვერვალებზე ბრძენი განდევნილების ტაძართა აყიყის⁹⁹ კანდელებით ელვარებენ ტიტები.

ლექსი. ტიტა მისგან ლამპარივით ბრწყინავს,
მაგრამ მასზე დარდით გულს დაღი ასვია.

მისი არხებისა და წყაროების წყალი ზამზამის¹⁰⁰ და ქოუსარის¹⁰¹ წყალსავით სასიამოვნო და გემრიელია, მისი ქარი იესოს სუნთქვასავით მაცოცხლებელი და სულის ჩამდგმელია, ხოლო წყალი ქოუსარის წყაროსავით დარდის გამქარვებელი და მკურნავი.

[თბილისი] ძლიერ დაარბია და იმ ქვეყნის მცხოვრებნი დიდი და პატარა, გათელა და მოსპო, — ამიტომ გამოვიდა ბრძანება, რომელსაც ემორჩილება ქვეყნიერება, 'რომ შამხალ-ბეგ ჩერქესს, იბრაჰიმ ხალიფე ალფაეთს და ალი-ყული-ბეგ ყაჯარს დავით-ბეგთან ერთად გაელაშქრათ საქართველოზე, დაეჭირათ სიმონ-ბეგი და შაჰის კარზე გამოეგზავნათ.

მაღალმა ამოიღებმა დიდი და მრავალრიცხოვანი ჯარით ლაშქრობის დროშები საქართველოსაკენ გაშალეს. ერთი გზა რომ გაიარეს, იმ ქვეყანაში ჩამოხდნენ. სიმონ-ბეგი, რომელსაც „გათელილი ჰქონდა სიფრთხილის გზა“, გამაგრდა მაღალ მთებში, რომლებიც

ლურჯ ცას ექიშებოდნენ სიმაღლეში და დემავენდის მთას ეჯიბრებოდნენ სიმაგრეში.

დიდებული ლაზიები საბედისწერო რისხვასავით გაემართნენ იმ მაგარი მთისაკენ. ურწმუნოებმაც ჭიდილსა და ხოცვას მიმართეს. ლაზიებმა ზელი იკრეს მშვილდსა და ისარზე და ბრძოლის ცეცხლი გააჩაღეს. ისრები—ფრთამალი ფრინველები, რომელთაც მტრის სისხლის წყურვილის გამო პირი ჰქონდა დაღებული, წყალს არ სვამდნენ, თუ არა ჰოწნააღმდეგის თვალებიდან, [ხოლო] მშვილდებს—ყორნებს, რომელნიც კუნჭულებში ელოდებოდნენ ხელსაყრელ დროს, ბუდეში სხვა საქმელი არ მიჰქონდათ. გარდა ურწმუნოთა გვამებისა.

ამ დროს სიმონმა, უეიდურესი სიამაყის გამო, ძლევამოსილ ლაშქარს შეუტია მცირერიცხოვანი (რაზმით). მან ერთი ლაზი მოჰკლა, მაგრამ ერთმა გამბედავმა კაცმა ის დიდების ცხენიდან დამცირების მიწაზე გადმოაგდო და დაიჭირა¹⁰². ურწმუნოები გაიქცნენ. მსლებელ-მსახურები ზოგი მოკლეს, ზოგიც ტყვედ ჩაეარდა.

როცა ღვთის განგებითა და უსაზღვრო ქველი შემწეობით შეჭირვების წყვდიადი განდევნილ იქნა ცხოვრების ფურცლებიდან და მცდარობისაგან ჩიყენებული მწუხარების ეანგი გულის სარკიდან გადაიწმინდა, დიდებული ამირები საქართველოზე ლაშქრობიდან დაბრუნდნენ და სიმონი შაჰის კარზე გაგზავნეს.

ცხრაას ოთხმოცდარი (1574/5) წლის ამბები

გარდაცვალებანი

გარდაცვალება ლევან გიორგის ძისა, რომელიც საქართველოს ვალი იყო

დიდი ხნის განძავლობაში გზადაბნეული მიმოიქცეოდა იგი ცოდვისა და უკანონობის უდაბნოში. ამ 982 წელს გარდაიცვალა და ქაიხოსრო, ლევანის ძის გიორგის შვილი, მმართველობის ხალიჩაზე დაჯდა. ალექსანდრემ, ქაიხოსროს შვილმა, ყაზახში შეათარა თავი. ქაიხოსრო სხვა აზნაურებთან ერთად ყაზახისკენ გაემართა. ალექსანდრე ჯავნოსანი ჯარით დაიძრა იმ უბედურ ხალხზე და ეს ორი შურისმაძიებელი ლაშქარი ერთმანეთს შეხვდა. მამაცობის მახვილი იძრეს და მათ წორის სამარცხვინო ომი გაიმართა. ქაიხოსრო მოიკლა ამ ბრძოლაში. ალექსანდრე მამის ნაცვლად დამკვიდრდა სამეფო ტახტზე¹⁰³ და თვისი მსახურნი გაგზავნა რჭულის საფარველი შაჰის კარზე—თქვენი მონა ვარო. მისმა უდიდებულესობამ სეიდ მა-სუმ-ბეგ სეფევი გაგზავნა ხალათით, თაჯით, სარტყელითა და ოქროსუნაგირიანი ცხენით და საქართველოს მმართველობა მას (ალექსანდრეს) უწყალობა.

შენიშვნები ქართული
თარგმანისათვის

1 მონღოლ ილხანთა სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, რაც 1336—1353 წლებს შორის მოხდა, ილხანთა ყოფილ ტერიტორიაზე რამდენიმე დამოუკიდებელი სახელმწიფო შეიქმნა — ჩობანიანთა, ჭალაირიანთა, ქორთების (ან, ქართების), სერბეदारების, მოზაფარიანთა და სხვ.

არაბეთის ერაყში წარმოქმნილ ჭალაირიანთა სახელმწიფოს (1340 — 1410) დამაარსებელი იყო ჭალაირთა მონღოლური ტომის მეთაური ჰასან ბოზორგი (დიდი), რომელმაც სულთნის წოდებულება მიიღო. ჭალაირიანთა სახელმწიფოს დედაქალაქი ბაღდადი იყო. სულთან უვეისის დროს (1356—1375) ჭალაირიანებმა აზერბაიჯანიც დაიპყრეს. ამიერიდან მათ სამფლობელოებს შეადგენდა არაბეთის ერაყი, ირანის ერაყის დიდი ნაწილი, ქურთისტანი, აზერბაიჯანი და სომხეთი. სატახტო ქალაქები იყო ბაღდადი და თავრიზი.

აჰმედ ჭალაირი (1382—1410) ჭალაირიანთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელია. თემურ ლენგის ურდოების შემოსევის დროს იგი გაიქცა და თავი შეაფარა ეგვიპტისა და სირიის სულთანს, რომელმაც საპყრობილეში გამოჰკეტა აჰმედი. თემურ ლენგის სიკვდილის შემდეგ, 1406 წელს, სულთანი აჰმედი ერაყში დაბრუნდა და აღადგინა ჭალაირიანთა სახელმწიფო, მალე კი აზერბაიჯანიც დაიკავა (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV веке, Сборник статей по истории Азербайджана, I, Баку, 1949, გვ. 156—157; Н. В. Пигулевская и др. История Ирана, Л., 1958, გვ. 216—221, 232).

2 შეიხ იბრაჰიმი — შირვანშაჰი იბრაჰიმ I (1382—1417), ფუძემდებელი შირვანშაჰების დერბენდული დინასტიისა (1382—1538).

იბრაჰიმ I ფეოდალური ხანის აზერბაიჯანის ერთ-ერთი გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწეა. იგი ენერგიულად იღვწოდა იმისათვის, რათა უზრუნველყო შირვანის დამოუკიდებლობა. იბრაჰიმი ძვირფასი საჩუქრებით ეახლა თემურ ლენგს, მორჩილება გამოუცხადა მას და სისხლისმღვრელი შემოსევებისაგან იხსნა

შირვანი. ამის შემდეგ შირვანის ლაშქარმა რამდენიმეჯერ მიიღო მონაწილეობა თემურის ლაშქრობებში (И. П. Петрушевский, Великий патриот ширваншах Ибрагим, Баку, 1942; И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV веке, გვ. 154—156; А. А. Али-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, Баку, 1956, გვ. 383—398).

3 მირზონდის ცნობით, შირვანშაჰ იბრაჰიმის ვაჟს გაიუმარსი (گیومرث) რქმევია (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в., გვ. 158—159).

4 ყარა-იუსუფი (1410 — 1420) — ყარა-ყოიუნლუს ანუ შავ-ბატკნიან თურქმანთა სახელმწიფოს დამაარსებელი. ყარა-იუსუფი მეთაური იყო ოღუზურ-თურქმანული წარმოშობის ბაჰარლუს ტომისა, რომელიც XIII საუკუნიდან მომთაბარეობდა აზერბაიჯანში, სომხეთსა და ერაყში. თემურ-ლენგის შემოსევების დროს ყარა-იუსუფი სულთან აჰმედ ქალაიჩთან ერთად გაიქცა სირიაში. სადაც ორივენი ტყვედ იყვნენ 1406 წლამდე. საპყრობილიდან თავდახსნილმა ყარა-იუსუფმა დიდი ლაშქარი შეაგროვა და დაეხმარა აჰმედს ჯერ არაბეთის ერაყის, ხოლო შემდეგ აზერბაიჯანის დაბრუნებაში. მას შემდეგ, რაც აზერბაიჯანის ტერიტორია გაიწმინდა თემურიანთა ლაშქრისაგან, აჰმედს აღარ სჭირდებოდა ყარა-იუსუფთან მოკავშირეობა და მალე მათ შორის წინააღმდეგობამ იჩინა თავი.

1410 წელს აჰმედმა ისარგებლა იმით, რომ ყარა-იუსუფი თეთრბატკნიან თურქმანებთან ბრძოლით იყო დაკავებული, დაარღვია შეთანხმება და თავრიზი დაიკავა. მანვე, როგორც პასან რუმლუ აღნიშნავს, დახმარება სთხოვა შირვანშაჰ იბრაჰიმს. რამდენადაც ქალაიჩიანთა სახელმწიფო იმ დროს არ წარმოადგენდა შირვანისათვის საშიშ ძალას, იბრაჰიმმა გადაწყვიტა დახმარებოდა აჰმედს და ხელი შეეშალა შავბატკნიან თურქმანთა კიდევ უფრო მეტი გაძლიერებისათვის. მან თავისი შვილი მიაშველა ლაშქრით ქალაიჩიანთა მხრდანებელს.

ყარა-იუსუფმა რომ შეიტყო თავრიზში მომხდარი ამბები, სასწრაფოდ გამობრუნდა, შირვანელთა მშველ ქარს მიასწრო აზერბაიჯანში, 1410 წ. 30 აგვისტოს თავრიზის მახლობლად, შამბ-ე ყაზანიში სასტიკად დაამარცხა აჰმედი და ბოლო მოუღო ქალაიჩიანთა სახელმწიფოს.

მხოლოდ ამ ბრძოლის შემდეგ მოადგა თავრიზს შირვანელთა ლაშქარი გოუჰარ-შაჰის (ან გაიუმარსის) მეთაურობით, რომელიც ტყვედ ჩაიგდო ყარა-იუსუფმა (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в. გვ. 156—159).

5 იგულისხმება სულთანი აჰმედ ჯალაირი.

6 არსებობს ცნობა, რომ ჯერ კიდევ სირიაში ყოფნის დროს სულთანი აჰმედი შეპირებია ყარა-იუსუფს, რომ თუ საპყრობილედან თავს დააღწევდნენ და წარმატებას მოიპოვებდნენ, სამხრეთ აზერბაიჯანს მას გადასცემდა სამართავად, თვითონ კი არაბეთის ერას დაიტოვებდა ბაღდადითურთ. ამიტომაც ყარა-იუსუფი თავის თავს თავრიზის ვალის უწოდებს, ხოლო აჰმედს — ბაღდადის ჰაქიმს (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в. გვ. 158; Дж. Ибрагимов, Феодалные государства на территории Азербайджана XV века, Баку, 1962, გვ. 27—28).

7 ყარა-იუსუფი მეტისმეტად ლმობიერად მოექცა გოუპარ-შაჰს და ყოველგვარი გამოსასყიდისა და პირობის გარეშე გაათავისუფლა. გოუპარ-შაჰის ასეთმა უეცარმა დატყვევებამ და კიდევ უფრო მოულოდნელმა გათავისუფლებამ ეჭვი აღუძრა იბრაჰიმს, შვილი ჩემს წინააღმდეგ ხომ არ შეუთანხმდაო ყარა-იუსუფს, რის გამოც მან სიკვდილით დასაჯევინა გოუპარ-შაჰი (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в. გვ. 159).

8 კონსტანტინე I (1407—1412), ალექსანდრე I-ის მამა.

9 შაჰის დამოუკიდებელ ფეოდალურ სამთავროს XIV ს-ის მიწურულსა და XV ს-ის პირველ ნახევარში განაგებდა ორლათთა დინასტია, რომლის ერთ-ერთი წარმომადგენელი სიდი შაჰს ედღინ ალი თემურ ლენგის ლაშქართან ალინჯის ციხის მახლობლად გამართულ ბრძოლაში დაიღუპა. 1398 წელს შირვანშაჰ იბრაჰიმის შუამდგომლობით თემურმა შაჰი დაღუპული სიდი ალის შვილს სიდი აჰმედს მისცა (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в. გვ. 184).

10 შაჰი ანუ შაჰბი ადგილია თავრიზის დასავლეთით. ილხანმა ყაზანმა (1295—1304), რომელიც დიდ ყურადღებას აქცევდა საქალაქო მშენებლობას, აქ ააგო მთელი სისტემა საქველმოქმედო დაწესებულებებისა, რომელთა შუაში ილხანის აკლდამა იყო აღმართული. ცოტა ხნის შემდეგ ილხანმა ამ ადგილას საფუძველი ჩაუყარა ახალ ქალაქს, რომელსაც ყაზანიე უწოდა სახელად (რ. კიკნაძე, ქალაქები ილხანთა ირანში, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, თბ., 1957, გვ. 186—187). მშენებლობა ამ ქალაქისა, ისევე როგორც მონღოლთა მიერ დაარსებული ბევრი სხვა ქალაქისაც, არ დამთავრებულა, მაგრამ სახელწოდება „შაჰბ-ე ყაზანი“ შერჩა ამ ადგილს.

პასან რუმლუს ცნობა ყარა-იუსუფის შაჰბ-ე ყაზანისაკენ წასვლის შესახებ არ უნდა იყოს ზუსტი. შავბატკნიან თურქმანთა

ლაშქარი შამბ-ე ყაზანისაკენ კი არ წასულა, რომელიც თავრიზის დასავლეთით მდებარეობს და ფაქტიურად მის გარეუბანს შეადგენს, არამედ ჩრდილოეთით, ყარაბაღისაკენ დაიძრა.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, შამბ-ე ყაზანისთან ყარა-იუსუფ-მ. აჰმედ ჯალაირი დაამარცხა. პასან რუმლუს თხზულებაში ამ ბრძოლის შესახებ საერთოდ არაფერია ნათქვამი. გარდა ამისა, ჩვენს ავტორს აღნიშნული არა აქვს იბრაჰიმისა და მისი ბოკაე-შირეების ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ გალაშქრების მიზეზი და ისინი გამოჰყავს ამ ბრძოლის ინიციატორებად. ნამდვილად კი ყარა-იუსუფმა რამდენიმეჯერ მოსთხოვა შირვანშაჰს, უბრძოლველად დამნებდიო, და ბოლოს დაიძრა კიდეც მის დასამორჩილებლად.

11 ბაბა ჰაჯი ქავერდი ყარა-იუსუფის ბექდის მცველი იყო. მასვე მიეცემული ჰქონია სოიურლალად ქავერდის ციხე და 600 სოფელი სახნავ-სათესი მიწებით (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в., გვ. 189; И. П. Петрушевский. Очерки из истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—начале XIX вв., Л., 1949, გვ. 148).

12 სპარსულ ტექსტშია — **فوطه** — „ფუთა“, რაც აგრეთვე აბანოში სახმარ წინსაფარს და ხელსაწმენდსაც ნიშნავს (ვ. ფუთურიძის შენიშვნა).

13 ყაზანფარი, ასადულაჰი, ხალილულაჰი (მომავალი შირვან-შაჰი), მანუჩაჰი, აბდ არ-რაჰმანი, ნასრულაჰი და ჰაშემი იბრაჰიმის შვილები იყვნენ. სხვა წყაროებში მოხსენიებულია აგრეთვე შირვანშაჰის ძმა ბაჰლული. მირზონდი ფაიდარის ყადის ნაცვლად ბაიზიდის ყადის ახსენებს (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в. გვ. 160).

14 ფირ-ბუდაყი ყარა-იუსუფის ვაჟი იყო.

15 კონსტანტინესთან ერთად თურქმანებს დაუზოციათ აგრეთვე მისი ძმებიც (ან ძმა) და სამასი ქართველი აზნაური (აბდ არ-რეზაყ სამარყანდი, შერეფ-ხან ბითლისი).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ პასან რუმლუს, რომლის თხრობა ამ შემთხვევაში სხვა წყაროთა მონაცემებს ემყარება, სწორად არა აქვს მოცემული აღწერილი ამბების თარიღები. კერძოდ, როგორც აღვნიშნეთ, ყარა-იუსუფისა და აჰმედ ჯალაირის ბრძოლა 1410 წელს მოხდა, ხოლო ომი ყარა-ყოიუნლუს სახელმწიფოს მბრძანებელსა და ამიერკავკასიის მეფე-მთავართა შორის 1412 წლის ნოემბერში გაიმართა. პასან რუმლუს გარდა ამ ომის შესახებ ცნობები მოეპოვებათ მათეოს განძასარელს, აბდ არ-რეზაყ

სამარყანდის, შერეფ-ხან ბითლისის, მუნეჯიმ-ბაშის (იხ. ი. აბულაძე, მათეოს განძასარელის ცნობა მეფე კონსტანტინეს შესახებ, „ენიქის მოამბე“, V—VI, თბ., 1940; რ. კიკნაძე, ქართველი და აზერბაიჯანელი ხალხების საბრძოლო მეგობრობის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 108, 1964).

16 შეიხ ახი ყასაბის თაოსნობით თავრიზელ ვაჭარ-ხელოსანთა გაერთიანებების მეთაურებმა, რომელთა შორის შირვანშაჰი იბრაჰიმი გარკვეული სიმპათიით სარგებლობდა, თავს იღვეს ყარაიუსუფის მიერ მოთხოვნილი გამოსასყიდის გადახდა იმ პირობით, თუ იგი დათანხმდებოდა ნაღდი ფულის ნაცვლად საქონლის მიღებაზე. ყარაიუსუფის თანხმობის მიღების შემდეგ თავრიზელებმა 1200 თუმნის ღირებულების საქონელი შეიტანეს ყარაიუსუფის ხაზინაში, სამაგიეროდ კი მიიღეს ბარათები, რომლის საფუძველზე შირვანის საგადასახადო სახსრებიდან უნდა აეღოთ აღნიშნული თანხა (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV веке, გვ. 161).

17 აყ-ყოიუნლუს თურქმანთა სახელმწიფოს მბრძანებელი პასან-ბეგი ანუ უზუნ-პასანი („გრძელი პასანი“). წყაროების ცნობით, თურქულად მას პასან-თევილი რქმევია, სპარსულად — პასან-დერაზი, ხოლო აზერბაიჯანულად უზუნ-პასანი (Дж. Ибрагимов, Феодальные государства на территории Азербайджана XV века, გვ. 35). „გრძელი პასან-ბეგ, რომ უზუნ-პასანს ეძახიან“ — შენიშნავს ფარსადან გორგიჯანიძე (ს. კაკაბაძის გამოც., 1925, გვ. 209).

აყ-ყოიუნლუს ანუ თეთრბატკნიან თურქმანთა ტომები მდინარე ტიგროსის ზემო წელსა და დიარბექრ-სივასის მიდამოებში მომთაბარეობდნენ. ყარა-ყოიუნლუსა და აყ-ყოიუნლუს თურქმანთა გაერთიანებანი ერთმანეთს მტრობდნენ და ხშირად ებრძოდნენ. 1467 წელს აყ-ყოიუნლუს ლაშქარმა სამხრეთ სომხეთში გაანადგურა ყარა-ყოიუნლუს რაზმები და ბოლო მოუღო მათ სახელმწიფოს. მომდევნო, 1468 წლის გაზაფხულზე უზუნ-პასანმა აზერბაიჯანიც დაიკავა და თავრიზი თავის სატახტო ქალაქად გამოაცხადა. ამიერიდან თეთრბატკნიან თურქმანთა სახელმწიფოს (1468—1501) შემადგენლობაში შედიოდა მთელი დასავლეთი ირანი, სომხეთ-ქურთისტანის მთიანეთი, არაბეთის ერაყი, აზერბაიჯანი მდ. მტკვრამდე.

აყ-ყოიუნლუს სახელმწიფოს მბრძანებლები ფადიშაჰის წოდებულებასაც ატარებდნენ.

18. უზუნ-პასანმა რამდენიმე მარბიელი ლაშქრობა მოაწყო საქართველოში. 1477 წ. შემოსევის შესახებ ვრცელი ცნობები მო-

ეპოვებათ XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურებს ბარბაროსა და ან-
ჯოლელოს, რომლებიც თან ახლდნენ თურქმანთა ლაშქარს (დაწე-
რილებით ამ შემოსევის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქარ-
თველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 119—125; რ. კიკნაძე,
საქართველო-ირანის ურთიერთობის ისტორიიდან XV საუკუნის
მეორე ნახევარში, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. VII, 1954,
გვ. 116—122).

19 აყ-ყოიუნლუს სახელმწიფოს მბრძანებელი იაყუბი (1487—
1492).

XV საუკუნის ისტორიკოსი ფადლალაჰ იბნ რუზბეჰანი მო-
გვითხრობს, რომ 881 (1476/7) წელს საქართველოში ლაშქრობის
შემდეგ უზუნ-ჰასანი შეუძლოდ შეიქნა და მალე გარდაიცვალა
(1478 წ. 5 იანვარს). ამავე ავტორის ცნობით, მას ხუთი ვაჟი დარ-
ჩენია: სულთან-ხალილი, ყიას ედ-დინ მაყსუდი, იაყუბი, იუსუფ-
ბაჰადური და მასიჰ-მირზა. მათგან მამამ მესამე შვილი იაყუბი
დანიშნა თავის მემკვიდრედ. მაგრამ ჰასანის სიკვდილის შემდეგ
უფროსმა ძმამ ხალილმა მიიტაცა ტახტი და მოაკვლევინა მაყსუდი
(ფადლალაჰ იბნ რუზბეჰანი, თარიხ-ე ალამ-არა-იე ამინი, ინგლი-
სური თარგმანი ვ. მიწორსკისა, ლონდონი, 1957, გვ. 25—
26; რ. კიკნაძე, ფადლალაჰ იბნ რუზბეჰანის „თარიხე ალამ-
არა-იე ამინი“, „კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული“, II, თბ.,
1962, გვ. 282—283). ხალილმა მხოლოდ ნახევარ წელს გასძლო
ტახტზე. იმავე 1478 წელს მას აუჯანყდა იაყუბი, რომელიც ხალი-
ლმა დიარბექრის გამგებლად დანიშნა. ბაიანდურისა და მოვსი-
ლუს მომთაბარე ტომთა დახმარებით იაყუბმა ხოისთან დაამარცხა
სულთან-ხალილი, მოაკვლევინა ის და თვითონ დაიკავა აყ-ყოიუნ-
ლუს სახელმწიფოს მბრძანებლის ტახტი (შდრ. ქართლის ცხოვ-
რება, II: „ქმნა ღმერთმან და მოკულდა ყაენი უზუნ-ასან და მიიღო
პატრონობა ძემან მისმან სულთანმან, და ძმა მისი იალუბ ეშურე-
ბოდა მიღებად პატრონობას“. გვ. 479).

20 სპარსულ ტექსტშია — ما صيام; თეთრბატკნიან თურქ-
მანთა საქართველოში ამ ლაშქრობის ვრცელი აღწერილობა მოე-
პოვება აგრეთვე ფადლალაჰ იბნ რუზბეჰანს, რომელიც აღნიშნავს,
რომ თურქმანთა ლაშქარმა რამაზანის (ე. ი. მარხვის) თვეში მიაღ-
წია საქართველოს (თარიხ-ე ამინი, გვ. 51).

21 „ახალ ქართლის ცხოვრებაში“ ახალციხის ალების ამბავი
მოკლედ არის გადმოცემული: „მოადგეს ციხესა ახალციხესა,
ბრძოდეს დიდხანს და ვერღარა დაუდგნა სიმაგრემან, გატეხეს და
დაწვეს ქალაქი და დაიპყრეს ჯელთა მესხნი დარბაისელნი ციხო-

ვანნი“ (ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., თბ., 1959, გვ. 343. იხ. აგრეთვე გვ. 482).

ბევრად უფრო ვრცლად მოგვითხრობს ახალციხის აღების შესახებ იბნ რუზბეჰანი (იხ. რ. კიკნაძე, საქართველო-ირანის ურთიერთობის ისტორიიდან XV საუკუნის მეორე ნახევარში, გვ. 124—125).

22 პასან რუმლუც და იბნ რუზბეჰანიც იხსენიებენ „ხათუნის ციხეს“ (قلعه خاتون). იბნ რუზბეჰანის სიტყვით, ამ ციხეს, რომელიც ისეთი მტკიცე იყო, რომ აქამდე ვერცერთ ხელმწიფეს ვერ მოეხერხებინა მისი აღება, ქართველი დედოფლების განძის შესანახად იყენებდნენ ხოლმე. იმ დროს აწყურის ციხეში ყვარყვარე ათაბაგის (ყვარყვარე II, 1451 — 1498) მეუღლის (დედისიმედის) ქონება ყოფილა დაცული (თარიხ-ე ამინი, გვ. 52).

23 „მერმე აიყარნეს და მოადგნეს ციხესა და ქალაქსა აწყურისასა და მოწუეს აწყურარი და მოაოჯრეს ქალაქი და ციხესა ვერ უძლეს ბრძოლითა აღებად და წასვლა ინებეს.

მაშინ ეზრახეს ციხოვანთა და უქადეს მშვიდობა და არა დაქცევა საყდრისა და ციხისა. ამას ზედან გამოენდგნეს, შესცთენ მცველნი იგი ციხისანი და მაწყურელი და მას თანა სხუანიცა ჩინებულნი განიზრახნეს, აღიხუნეს კლიტენი ციხისანი და თჯნიერ თხოვისა და ბრძოლისა უღმრთოსა მას მთავარსა მიაართუნეს“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 343; შდრ. გვ. 482).

ფადლალაჰ იბნ რუზბეჰანი რამდენადმე უფრო ვრცლად აღწერს აწყურის ციხის აღებას. ციხის განძეულში აღმოჩნდა თურმე ლალის თვლები, რომელთა ფასი, ავტორის სიტყვით, ერთი ქვეყნის ხარაჯას უდრიდა (თარიხ-ე ამინი, გვ. 53).

24 هاجي; ნა'ლ-ბაჰა, როგორც ა. ალი-ზადე შენიშნავს, ნალის შესაძენად განკუთვნილი გამოსაღები იყო, რომელიც განსაკუთრებით ყოფილა გავრცელებული მონღოლთა შემოსევების წინარე ხანაში, მაგრამ მომდევნო საუკუნეებშიც ხდებოდა მისი აღება. ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფი ფეოდალის ტერიტორიაზე ხანის ან ამირას ლაშქრის გავლის დროს ფეოდალი ვალდებული იყო მიერთმია მისთვის საკმაოდ დიდი თანხა და სხვადასხვა ნივთები (А. А. Али-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв. გვ. 248—249).

რა თქმა უნდა, ამ გადასახადს, რომლის რაოდენობა, როგორც პასან რუმლუს ცნობიდანაც ჩანს, საკმაოდ დიდი ყოფილა, აღარაფერი ჰქონდა საერთო ნალის ღირებულებასთან და წარმოადგენდა იძულებით მისართმეველს, ფეშქაშს, რომელიც დამოკიდებულ გამგებელს უნდა გაემზადებინა ხელმწიფისათვის.

ჩვენ ეს ტერმინი ზოგადად „ფეხის ქირად“ გვაქვს თარგმნილი (იხ. რ. კიკნაძე, საქართველო-ირანის ურთიერთობის ისტორიიდან XV საუკუნის მეორე ნახევარში, გვ. 126).

25 ვახუშტი ბაგრატიონი და „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. მესამე ტექსტის ავტორი იაყუბ-ფადიშაჰის ამ ლაშქრობას 1486 წლით ათარიღებენ. ამავე თარიღს იზიარებენ ივ. ჭავჭავიძე და ვ. მინორსკი. ჰასან რუმლუ, როგორც ვნახეთ, 1483 წლის ამბებში აღწერს ამ ლაშქრობას. ასეთ ადრეულ თარიღს 1486 წელთან შედარებით გარკვეული უპირატესობა გააჩნია, რაც აუცილებლად გასათვალისწინებელია (დაწვრილებით იხ. რ. კიკნაძე, საქართველო-ირანის ურთიერთობის ისტორიიდან XV საუკუნის მეორე ნახევარში, გვ. 126—127).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ იაყუბ-ფადიშაჰის საქართველოში პირველი ლაშქრობის აღწერის დროს ჰასან რუმლუს, როგორც ჩანს, ხელთ ჰქონია ფადლაჰა იბნ რუზბეჰანის „თარიხ-ე ალამ-არა-იე ამინი“.

26 სულთან ჰეიდარ სეფევი (1456—1488) — გამგებელი არღებილის ფეოდალური სამთავროსი, რომელსაც სეფიანთა საგვარეულო ედგა სათავეში. ეს გვარი, რომელსაც სათავე დაუდო ცნობილმა შეიხმა სეფი ელ-დინ ისჰაკმა (1252—1334), განსაკუთრებით დაწინაურდა ირანში XIII—XIV სს-ში. სეფიანები სუფიურ-დერვიშული ორდენის სეფევიეს მემკვიდრეობითი შეიხები იყვნენ. მათ ბევრი მიმდევარი ჰყავდათ და დიდი გავლენითაც სარგებლობდნენ.

XV საუკუნეში სეფიანთა მთავარი საყრდენი გახდა აზერბაიჯანულ ენაზე მოლაპარაკე თურქული მოდგმის შვიდი მომთაბარე ტომი: შამლუ, რუმლუ, უსთაჯლუ, თაქალუ, ავშარი, ყაჯარი, ძულ-ყადარი. ეს ტომები, რომელთა რაოდენობა შემდეგში მნიშვნელოვნად გაიზარდა, სეფიანი შეიხების „მურიდეზად“, „დერვიშეზად“ და „სუფიეზად“ იწოდებოდნენ, სინამდვილეში კი ფეოდალური ლაშქრის ბირთვს შეადგენდნენ.

უკვე XIV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში სეფიანები ისლამის შიიტური მიმდინარეობის მიმდევარნი იყვნენ. შეიხ ჰეიდარის განკარგულებით სეფიანთა მომხრე მომთაბარე ტომთა მეომრები თორმეტი შიიტური იმამის პატივსაცემად 12 წითელი ნაკეცისაგან შემდგარ ჩალმას ატარებდნენ, რის გამოც მათ ყიზილბაშები („წითელთავიანები“) ეწოდათ.

ყიზილბაშურ ტომებზე დაყრდნობით არღებილის შეიხები ჭუნეიდი (1447—1456) და ჰეიდარი ცდილობდნენ ფართო დაპყრობითი პოლიტიკა ეწარმოებინათ. ამასთან ერთად, „საღვთო

ომის" სახელით ისინი ხშირად აწყობდნენ მარბიელ ლაშქრობებს მეზობელ ქრისტიანულ ქვეყნებში (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в., გვ. 201—208; История Ирана, გვ. 251, 252; О. А. Эфендиев, Образование азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века, Баку, 1961, გვ. 60—73).

27 ფადლაჲაჲ იბნ რუზბეჰანის ცნობით, როდესაც უზუნ-ჰასანმა თბილისი აიღო 1477 წელს, თავრიზს დაბრუნების წინ მან ამირა ხალილ-ბეგ ბეგთაში დანიშნა თბილისისა და მისი ოლქის გამგებლად (თარიხ-ე ამინი, გვ. 88). უზუნ-ჰასანის სიკვდილის შემდეგ „დააგდეს თათართა ტფილისი და სომხითი და დაიჭირა მეფემან ბაგრატ“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 342). იბნ რუზბე-ჰანიც აღნიშნავს: ფადიშაჰის გარდაცვალების გამო შაჰზადეები თავიანთი საქმით იყვნენ დაკავებული და მენაპირე ამირები დახ-მარების გარეშე დარჩნენ. ხალილ-ბეგმა მიატოვა საქართველო და თავრიზს დაბრუნდა. ამით ისარგებლეს ქართველებმა და დაიკავეს თბილისი (თარიხ-ე ამინი, გვ. 88—89). 1483 წელს სულთანმა ია-ყუბმა ხალილ-ბეგი თავისი ვაჟის ბაისუნყურის აღმზრდელად და-ნიშნა და შირაზის გამგებლად გაგზავნა (იქვე, გვ. 50). 1487 წელს იაყუბმა შირაზიდან გაიწვია ხალილ-ბეგი და საქართველოში გა-მოგზავნა (იქვე, გვ. 54, 89). ხალილ-ბეგი ერთ წელიწადს დარჩა საქართველოში „და იყვის ყოველთა დღეთა ომი“. ქართველებმა რამდენიმეჯერ დაამარცხეს თურქმანთა რაზმები, რის შემდეგ „ადგა ხალიბეგ და სხუანი ყაენის თავადები, მივიდეს და შეეხუეწ-ნეს ყაენსა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 344, 484). ალბათ ხა-ლილის სწორედ ამ დამარცხებას უნდა გულისხმობდეს ჰასან რუმლუ. მის მიერ მოწოდებული ცნობების მიხედვით შეიხ ჰეი-დარმა სუფი ხალილის დასახმარებლად იაყუბის თხოვნით გაი-ლაშქრა შირვანისაკენ.

სხვა წყაროების მიხედვით, ხალილ-ბეგის დამარცხების საპა-სუხოდ იაყუბმა საკუთარი ლაშქარი გაგზავნა საქართველოში ვალი-ალა ეშეკალასის სარდლობით (თარიხ-ე ამინი, გვ. 89—91; იხ. აგ-რეთვე რ. კიკნაძე, საქართველო-ირანის ურთიერთობის ისტო-რიიდან XV საუკუნის მეორე ნახევარში, გვ. 127—129). შეიხ ჰეიდარის გალაშქრების მიზანი კი ჩერქეზთა წინააღმდეგ „საღვთო ომის“ მოწყობა ყოფილა. 1488 წლის გაზაფხულზე მან საამისო ნებართვა მიიღო იაყუბისაგან, არღებილიდან დაიძრა და შირვანში შევიდა. შირვანშაჰმა ფარუხ იასარმა (1462—1500), რომელიც მტრულად იყო განწყობილი შიიტ სეფიანთა მიმართ, გზა გადაუ-ღობა მას. სულთან იაყუბს მოსვენებას უქარგავდა შეიხ ჰეიდარის

გაძლიერება და აქტიური მოქმედება. ამიტომ მან მაშველი ჯარი გაუგზავნა შირვანშაჰს. 1488 წლის 9 ივლისს გამართულ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ყიზილბაშები დამარცხდნენ, ჰეიდარი კი მოიკლა (თარიხ-ე ამინი, გვ. 61—82).

28 ალექსანდრე მაკედონელი.

29 სეფიანთა სახელმწიფოს დამაარსებელი შაჰ-ისმაილ I (1501—1524).

ჰეიდარის სიკვდილის შემდეგ იაყუბმა არღებილი და სეფიან-თა სხვა სამფლობელოები დაიკავა, ხოლო შეიხის მცირეწლოვანი შვილები (თავისი დისწულები) დაატყვევა და ასტამარის სომხურ მონასტერში მოათავსა (ვანის ტბის კუნძულზე). რამდენიმე წლის შემდეგ როსთემ-ფადიშაჰმა (1492—1497), რომელსაც იმედი ჰქონდა, რომ თავის მოწინააღმდეგე უფლისწულებთან ბრძოლაში გამოიყენებდა სეფიანებს, ტყვეობიდან გაათავისუფლა ჰეიდარის შვილები და არღებილიც დაუბრუნა სულთან-ალის, ჰეიდარის უფროს ვაჟს. მაგრამ მალე, სულთან-ალის სწრაფად მზარდი გავლენით შეშინებული როსთემ-ფადიშაჰი თავს დაესხა მას. სულთან-ალი ბრძოლაში დაიღუპა, ისმაილმა კი გილანს შეაფარა თავი. არღებილი ისევ თურქმანებმა დაიჭირეს. 1499 წელს 13 წლის ისმაილი გილანიდან აზერბაიჯანს დაბრუნდა, რათა სათავეში ჩადგომოდა ყიზილბაშებს. მან ისარგებლა აყ-ყოიუნლუს სახელმწიფოში არსებული წინააღმდეგობებით, ჯერ შირვანშაჰი ფარუხ იასარი დაამარცხა და ააოხრა შირვანი (1500—1501), ხოლო შემდეგ აღვანდ აყ-ყოიუნლუს შეუტია, გაანადგურა მისი ლაშქარი, 1501 წელს დიდი ზეიმით შევიდა თავრიზში და თავი შაჰად გამოაცხადა (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV в., გვ. 209—210; И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI—XVII веках, Сборник статей по истории Азербайджана, I, გვ. 228—233; О. А. Эфендиев, Образование азербайджанского государства Сефевидов, გვ. 80—92).

30 აქ ჩამოთვლილია შვიდი ძირითადი ყიზილბაშური ტომი (უსთაჯლუ, შამლუ, რუმლუ, თაქალუ, ძელ-ყადარი, ავშარი, ყაჯარი), რომლებიც სეფიანთა მთავარ საყრდენ ძალას წარმოადგენდნენ ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში (ამ ტომთა წარმოშობასა და აღზრდის შესახებ იხ. И. П. Петрушевский, Очерки из истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—начале XIX вв., გვ. 90).

ისმაილის მომხრე ტომთა შორის იხსენიება აგრეთვე ვარსაყის თურქმანული ტომი, რომელიც ყარაბაგიდან (მც. აზია) იყო გადმოსული.

ცალკე ყიზილბაშურ ტომად ირიცხებოდნენ აგრეთვე ყარა-ჩადაღის (ყარადაღის) სუფიები (ანუ „ყარადაღლუს ტომი“). ყარა-დაღის ჰაქიმები „ხალიფეს“ წოდებულებას ატარებდნენ.

31 ჩოხურ-საადი — ერევნის ოლქი.

32 მენტეშის ციხე სომხეთშია, თანამედროვე ლენინაკანის მაზლობლად.

უთუოდ საყურადღებოა ჰასან რუმელუს ცნობა ხოლეთა-ბეგის სარდლობით საქართველოში მარბიელი ლაშქრის გაგზავნის შესახებ.

906 წელი, როცა ამ შემოსევას ჰქონია ადგილი, დაიწყო 1500 წლის 28 ივლისს და დამთავრდა 1501 წლის 16 ივლისს. რამდენადაც ამ ლაშქრობის წინ ყიზილბაშები ბკობდნენ იმაზე თუ სად გაეტარებინათ ზამთარი, საქართველოში შემოსევა 1500 წ. შემოდგომაზე მომხდარა.

ქართულ წყაროებში ამ შემოსევების შესახებ არაფერია ცნობილი.

33 1516 წელს, ათაბაგ მზეკაბუკის გარდაცვალების შემდეგ სამცხის ათაბაგად გახდა მისი ძმისწული, ქაიხოსრო I-ის (1498—1500) ვაჟი, ყვარყვარე III (1516—1535). ტახტის მამიებელი მანუჩარი, რომელიც იმავე წელს აუჯანყდა მას და დაამარცხა კიდეც, ყვარყვარე II-ის მეექვსე ვაჟი და ყვარყვარე III-ის ბიძა იყო (იხ. ქრ. შარაშიძე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, თბ., 1961, გვ. 99—101, 134—138).

34 შურაგელი ქალაქია ყარსსა და ბასიანს შორის. ფ. გორგიჯანიძე „შორეკალს“ უწოდებს (დასახ. გამოც., გვ. 213).

35 ტექსტშია — قرقس; სედონის გამოცემაში — قرقس;

36 მანუჩარის სახლთუხუცესის (ვაქილის) სახელი — اربارنير აშკარად შერყვნილია ავტორის ან გადამწერთა მიერ.

37 ჰასან რუმელუს ცნობები ყვარყვარესა და მანუჩარს შორის ტახტისათვის ბრძოლის, ყვარყვარეს მიერ შაჰ-ისმაილისთვის დახმარების თხოვნისა და დივ-სულთანის სამცხეში შემოსევის შესახებ 1516 წელს, ჯერჯერობით გათვალისწინებული არ ყოფილა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში.

38 ოსმალეთის სულთანი სელიმ I იავუზი (1512—1520).

39 ادلى (დად ელი — დადიანის ქვეყანა?) — იგულისხმება დასავლეთ და სამხრეთ საქართველო.

40 შაჰ-ისმაილმა 1518 წლის ზამთარი ნახჭევანში გაატარა. ამ დროს მის კარზე კვლავ გამოჩნდა ათაბაგი ყვარყვარე, რომელიც როგორც ჩანს, კიდევ დაუმარცხებია მანუჩარს.

41 კახეთის მეფე ლევანი (1520—1574).

42 შაქის დამოუკიდებელი ფეოდალური სამთავროს პაქიმი ჰოსეინ-ბეგი ყარა-ქეშიშ ოღლის დინასტიიდან (ეს დინასტია 1444—1551 წლებში განაგებდა შაქს).

ჰოსეინ-ბეგის ლევან კახთა მეფესთან ბრძოლაში დაღუპვის ამბავი ქართულ წყაროშიც არის მოთხრობილი: „ოდეს მორჩილობდა ასან-ბეგ დევრიშ მაჰმადის მამა შაჰ-ისმაილს, მაშინ ეს ლევან მიუქდა ასან-ბეგს შაქის და მოკლა ასან-ბეგ, და მოარბია შაქი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 363. შდრ. გვ. 504).

43 ტექსტია — قبری و قس (ყაბრი და ყანუყი). ყაბრი მდინარე იორია, ხოლო ყანუყი — ალაზანი (შდრ. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჯიქიამ, თბ., 1964, გვ. 44, 122—124).

44 ამ სოფლის (ყარი?) ადგილმდებარეობის დადგენა ვერ მოხერხდა.

45 როგორც ცნობილია, ქართულ წყაროებში მოხსენიებულია შაჰ-ისმაილ I-ის ორი შემოსევა საქართველოში 1518 და 1522 წლებში. ერთ-ერთი შემოსევის დროს მას თითქოს თბილისიც აუღია.

ამჟამად ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრდა შეხედულება, რომ თვითონ შაჰ-ისმაილი არასოდეს ყოფილა საქართველოში. ჰასან რუმლუს ცნობებიდანაც ირკვევა, რომ ისმაილის მიერ საქართველოს დასარბევად გამოგზავნილ ლაშქარს ყოველთვის დივსულთან რუმლუ სარდლობდა. ამავე დროს, ჰასან რუმლუს ცნობათა საფუძველზე შესაძლებელი ხდება ამ შემოსევებთან დაკავშირებული მრავალი საყურადღებო საკითხის გარკვევა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ცნობები დივსულთანის საქართველოში შემოსევათა შესახებ მოეპოვებათ XVI ს-ის სხვა სპარსულენოვან ისტორიკოსებსაც (ხონდემირს, ზეინ ალ-აბედინ ალის, ბუდაყ ყაზვინის, შერეფ-ხან ბითლისის), მაგრამ, ჩვენი აზრით, მათ ერთმანეთში უნდა ჰქონდეთ არეული რამდენიმე სხვადასხვა ლაშქრობა. ყოველ შემთხვევაში, ჰასან რუმლუს ცნობათა საფუძველზე ხერხდება ამ შემოსევების თანმიმდევრობისა და მიზეზების საკმაოდ მწყობრი სურათის აღდგენა.

1516 წ. ათაბაგ ყვარყვარე III-ს აუჯანყდა მანუჩარი, რომელმაც ტახტი წაართვა თავის ძმისწულს.

ყვარყვარემ დახმარებისათვის მიმართა შაჰ-ისმაილს, რომელმაც ლაშქარი გაგზავნა დივსულთანის მეთაურობით და უბრძანა, ყოველი ღონე ეხმარა სამცხიდან მანუჩარის განსადევნად.

შეშინებული მანუჩარი ოსმალეთში გაიქცა. მან დახმარება გამოსთხოვა სულთან სელიმ I-ს და 1518 წელს სამცხეს მოვიდა ოსმალთა ჯარის თანხლებით, რათა ყვარყვარესთვის ქვეყანა წაერთმია. ყვარყვარემ სასტიკად დაამარცხა ოსმალთა ჯარი.

როგორც ჩანს, ამის შემდეგ მანუჩარს კვლავ უცდია ყვარყვარესთან ბრძოლა. შესაძლებელია, მან გარკვეულ წარმატებასაც მიღწია. ყოველ შემთხვევაში, იმავე 1518 წელს ყვარყვარე ისმართილს ეახლა და დივ-სულთანის სარდლობით გამოგზავნილ ლაშქარს საქართველოსაკენ გამოუძღვა. ამჯერად დივ-სულთანს გორი და სურამი აუღია.

ამით მთავრდება საქართველოში დივ-სულთანის შემოსევების პირველი ციკლი (1516—1518 წწ.), რომელსაც, ჩვენი აზრით, არავითარი კავშირი არა აქვს იმ შემოსევასთან, ხონდემირი და სხვა ისტორიკოსები 927 (1521) წლით რომ ათარიღებენ.

1521 წლის შემოსევა, როგორც ჰასან რუმელუს თხრობიდან ირკვევა, ლევან კახთა მეფის შაჰზე თავდასხმით და ჰოსეინ-ბეგის მიერ შაჰ-ისმაილისათვის დახმარების თხოვნით ყოფილა გამოწვეული.

ხონდემირისა და სხვა ისტორიკოსთა ცნობა იმის შესახებ, რომ საქართველოში დივ-სულთანს ეახლნენ ლევანი, ყვარყვარე, დავითი და მანუჩარი, უთუოდ საყურადღებო და ანგარიშგასაწევია. როგორც ჩანს, ყვარყვარესა და მანუჩარს შორის ჯერ კიდევ გრძელდებოდა ბრძოლა ათაბაგის ტახტისათვის და ორივე ცდილობდა სეფიანი მბრძანებლის გულის მოგებას (ამ შემოსევებთან დაკავშირებით იხ. დ. კ ა ც ი ტ ა ძ ე, ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 108, თბ., 1964).

46 სეფიანთა დინასტიის მეორე წარმომადგენელი შაჰ-თამაზ I (1524—1576).

შაჰ-ისმაილ I 930 წლის რაჯაბის 19-ს (1524 წ. 23 მაისს) გარდაიცვალა, 38 წლის ასაკში. თანამედროვენი მას ახასიათებენ როგორც შესანიშნავ სარდალსა და ნიჭიერ პოლიტიკოსს. ისმაილის დახასიათება ქართულმა წყაროებმაც შემოგვინახეს: „შაჰ-ისმაილი იყო კაცი ჭკუიანი და სავსე ხონჯითა. ამან გამოაჩინა სჯული შიასი და დაუწყო სჯულთა ოსმანთასა გინება, და აღმადლა სახელი ალიასი, და თვთ თავი თვისი ძედ ალისა თქუა. და მიერითგან იწამეს ყიზილბაშთა ძედ იმამისა, არა ხოლო მეფობისათვის, არამედ ძეობისა მისთვის იმამისა სწამთ სალოცავად და პატივ-სცემენ მლთაებრ დღეინდელად დღემდე“ (ქართლის ცხოვრება, II, 357. შდრ. გვ. 496).

ჰასან რუმლუს ცნობით, ისმაილის დროს სეფიანთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა აზერბაიჯანი, ირანის ერაყი. ფარსი, ქერმანი, ხორასანი და ხუზისტანი, აგრეთვე, დროებით, დიარბექრი, ბალხი და მერვი. მიუხედავად რამდენიმე ცდისა და ზოგიერთი წარმატებისა, შაჰ-ისმაილ I-ის დროს ყიზილბაშებმა ვერ დაიპყრეს საქართველო, თუმცა კი ხონდემირის ცნობით, ქართველ მეფე-მთავერებს მისთვის „ბაჯ ო ხარაჯ“-ის მიცემა უყისრიათ (იხ. ვ. გაბაშვილი, „სათათრო გამოსაღებელი“ გვიანფეოდალურ საქართველოში, „მიმომხილველი“, III, თბ., 1953, გვ. 149—151; ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1958, გვ. 254 შმდ).

შაჰ-ისმაილს ოთხი ვაჟი ჰყავდა: თაჰმასპი (თამაზი), ალყასი, საამი და ბაჰრამი. მათგან მამის სიკვდილის დღესვე, 1524 წ. 23 მაისს, დილით, ტახტზე დასვეს 10 წლის შაჰ-თამაზ I, რომელიც სათამაშო ბურთად გადაიქცა ყიზილბაშური ტომების ამირათა ხელში.

შაჰ-თამაზი დიდად განსხვავდებოდა შაჰ-ისმაილ I-ისაგან. „მას მამის შორსგამჭვრეტელობა და გონების სიღრმე აკლდა“ (იე. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, IV, გვ. 242). მისი კარის ისტორიკოსი ჰასან რუმლუც კი ვერ ახერხებს შაჰის ყველა ნაკლისა და უცნაურობის დაფარვას. შაჰ-თამაზი საეჭაოდ განათლებული ყოფილა, უყვარდა მხატვრობა და კალიგრაფია, მაგრამ სუსტი ნებისყოფისა და მეტისმეტად ექვიანი იყო. მას შემდეგ, რაც ხელში აიღო სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა, შაჰი თვითონ აკეთებდა ყველა საქმეს და იმდენად ძუნწი ყოფილა, რომ მისი ნებართვის გარეშე სულ მცირე ხარჯის გაწევაც კი არავის შეეძლო. შაჰ-თამაზს პირადად მიუღია მონაწილეობა მრავალ ლაშქრობაში, მაგრამ განსაკუთრებული სამხედრო ნიჭი არ გამოუჩენია (И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI—XVII веках, გვ. 263—265).

47 ბარგუშათი თანამედროვე სომხეთის სსრ სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარე მთიანი ოლქია. ისქანდერ მუნში (თე-ირანის ლითოგრ. გამოც., გვ. 63) და ფარსადან გორგიჯანიძე (გვ. 212) შაჰ-თამაზის ყარაბაღს მისვლას ამოწმებენ.

48 ქართლის მეფე ლუარსაბ I (1530—1556).

49 ხელნაწერის აშიაზე ძნელად გასარჩევი ხელით შემდეგი მინაწერია გაკეთებული: „ხსენებული გულბაათი მდაბიო ხალხს ეკუთვნის, რომელთაც მსახურს უწოდებენ, და თან აზნაურიც არის, რადგან ამირად ითვლება“ (თარგმანი ეკუთვნის ვ. ფუთუ-რიძეს).

ისქანდერ მუნშის ცნობით, გულბათი თბილისის ჰაქიმში ყოფილა, ფარსადანის სიტყვით, — „ქალაქის ციხისთავი და შოვრავი“ (გვ. 212), ხოლო „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტების მიხედვით იგი იყო „ციხისთავი ტფილისისა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 357, 497).

შაჰ-თამაზმა, როგორც ჩანს, დიდი წყალობა უყო მოღალატე გამუსლიმანებულ გულბათს და თავის ამაღლებაში ჩარიცხა მისი ვაჟები, რომელნიც შაჰის ერთგული და სანდო კაცები გამხდარან (იხ. კ. ტ ა ბ ა ტ ა ძე, შერეფ-ხან ბითლისის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 168).

50 ტექსტში — حبش (სედონთან — حبش). ისქანდერ მუნში და ფარსადან გორგიჯანიძე არ იხსენიებენ ამ ქართველი თავადის გვარს. ისქანდერი მხოლოდ აღნიშნავს, ძლევაშოსილი ყიზილბაში მეომრების შიშით ზოგმა ქართველმა ამირამ ბირთვისის ციხეს შეაფარაო თავი (გვ. 63).

51 შაჰ-თამაზის საქართველოში პირველი შემოსევის ამბავი (იხევე, როგორც სხვა შემოსევებისაც) მეტნაკლებად ვრცლად არის მოთხრობილი ქართულ საისტორიო წყაროებშიც (ფარსადან გორგიჯანიძე, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტები, „ცხოვრებაჲ საქართველოსა“).

52 ოსმალეთის სულთანი სულეიმან I სჯულმდებელი (1520—1566).

53 იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510—1565).

54 იანიჩარი (სიტყვასიტყვით — ახალი ჯარი) — XIV საუკუნის შუა წლებში შექმნილი რეგულარული ჯარი ოსმალეთში.

55 სიბა მოძრავი საფარია, რომელსაც ციხიდან ნატყორცნი ისრისა, ქვისა და ტყვიისაგან იფარებდა ციხის კედლებზე იერიშით მისული ჯარი (სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, I, ნაკვ. 1, გამოსცა ვლ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე მ, თბ., 1961, ტერმინოლოგიური ლექსიკონი, გვ. 91—92).

56 თოფხანა (توپخانه) — არტილერია.

57 შაჰ-თამაზ I-ის ძმა ალყას-მირზა, შირვანის ბეგლარბეგი (1538—1547).

1537 წელს შირვანში აჯანყება მოხდა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ვინმე დერევიში, სახელად მოჰამედი. იგი გარდაცვლილი შირვანშაჰის ხალილულაჰ II-ის (1524—1636) შვილად აცხადებდა თავს და ხელისუფლებას ედავებოდა მცირეწლოვან შაჰროხს (1536—1538), ხალილულაჰ II-ის ძმისწულს.

ამ არეულობით ისარგებლა შაჰ-თამაზმა, 1538 წლის გაზაფხულზე თავისი ძმის ალყას-მირზას სარდლობით 20-ათასიანი ლაშ-

ქარი გაგზავნა შირვანში და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ დაიპყრო ეს მხარე. შირვანი სეფიანთა სახელმწიფოს ველაიეთად გამოცხადდა, ხოლო მის გამგებლად (ბეგლარბეგად) ალყას-მირზა დანიშნა.

ადგილობრივი ფეოდალები უკმაყოფილო იყვნენ შირვანის სახელმწიფოს გაუქმებით და ცდილობდნენ დამოუკიდებელი სამეფოს აღდგენას. ასეთი განწყობილებით ისარგებლა ალყას-მირზამ, 1447 წ. აშკარად აჯანყდა სეფიანთა ხელისუფლების წინააღმდეგ და თავი დამოუკიდებელ ხელმწიფედ გამოაცხადა. იგი დაპარცხდა შაჰის მიერ გაგზავნილ ლაშქართან ბრძოლაში და ოსმალეთს შეატარა თავი (И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI—XVII веках, გვ. 265—267).

58 ქემალ ედ-დინ ისმაილ ბენ ჯემალ ედ-დინ მოჰამედ ბენ აბდ არ-რეზაყ ისფაჰანი — ირანელი მეხოტბე პოეტი XIII საუკუნისა. დაიღუპა მონღოლთა შემოსევების დროს 635 (1237/8) წელს.

59 ტექსტში — *یاد*; ისქანდერ მუნშისთან — *یاد* (გვ. 64). ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, შაჰი ბარდავს მისულა (გვ. 213).

60 ისქანდერ მუნშის ცნობით, შაჰ-თამაზს აყ-შაჰრში ეახლნენ კახეთის მეფე ლევან და იმერეთის მეფე ბაგრატ, რომელთაც ფეშქაში და „ბაჯ ო ხარაჯ“ მიართვეს შაჰს და იმ ლაშქრობაში მონაწილეობისათვის დაიხმადნენ. ამის შესახებ იხილეთ გვ. 64. ფარსადან გორგიჯანიძეც აღნიშნავს, რომ „კახეთის ბატონი ლევან და იმერეთის მეფე ბაგრატ ძღვენითა და კარგის ფეშქაშით ყაენსთან მოვიდნენ. ის ლაშქრობა ერთგულად იმსახურეს“ (გვ. 213).

ამ ცნობათა საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილი დაასკვნია, რომ „ამ ორმა ქართველმა მეფემ ეს ლაშქრობა ერთგულად იმსახურეს კიდეც საქართველოს ამოხრებელ მტერთან“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, გვ. 249). ჰასან რუმლუს თხრობიდან ჩანს, რომ ლევანი და ბაგრატი შაჰს იმ დროს ზღებიან, როცა მას თავისი საქმე საქართველოში მოთავეებული ჰქონდა და უკან მიემართებოდა. როგორც ცნობილია, ჰასან რუმლუ პირადად მონაწილეობდა ამ ლაშქრობაში და მისი ცნობები ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულ ნდობას იმსახურებს როგორც თვითმხილველისა. ამგვარად, ეს მძიმე ბრალდება, ბაგრატისა და ლევანის საქართველოს ამოხრებელი მტრის ლაშქრობაში მონაწილეობას რომ ეხება, ამკერად არ დასტურდება.

შაჰ-თამაზის ამ ლაშქრობის ზუსტ თარიღს იძლევა ჰასან რუმლუ, რომელიც აღნიშნავს, რომ ლაშქრობა 953 (1546/7) წელს მომხდარა. ამასთან ერთად, მასვე აღნიშნული აქვს, რომ როცა

ყიზილბაშები საქართველოში მოვიდნენ, მზე თხის რქის ზოდიაქოს ბოლოში მდგარა, რაც 1547 წლის იანვრის შუა რიცხვებს შეესაბამება. ფ. გორგიჯანიძეც ახსენებს „იანვრის სიცივეს“ (გვ. 213).

61 ისქანდერ მუნშისა და ფარსადან გორგიჯანიძეს შედარებით მოკლედ აქვთ მოთხრობილი შაჰის დაპყრობისა და ამ ლაშქრობაში ლევან კახთა მეფის მონაწილეობის ამბები. სამაგიეროდ, ვრცელი ცნობები მოიპოვება ამის შესახებ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებში (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 363, 504—505).

62 ტექსტშია — راق و قاق — შემკვრელ-გამხსნელი, ე. ი. საქმეების სრულუფლებიანი გამგებელი (ვ. ფუთურჩიძის შენიშვნა).

63 قلعه گه سن و گورسن — „მოდი-მნახეს ციხე“ (აზერბაიჯანულად), რაც ამ სიმაგრის მიუვალობაზე უნდა მიუთითებდეს.

64 სიღნაღი (თურქ. siğirnak) —თავშესაფარი, სიმაგრე (შდრ. ვ. დონდუა, რუსეთ-საქართველოს დამაკავშირებელ ტრაქტატზე, „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, თბ., 1966, გვ. 351, შენ. 16).

65 ხეიბერის ციხე ქ. მედინის მახლობლად მდებარე ამავე სახელწოდების სოფელში იდგა. სინონიმია მიუვალი, ძნელად ასაღები სიმაგრისა.

66 ტექსტში — ابله; იაგელოს განმარტებით, ابله ზარბაზნის ერთ-ერთი სახეა (Ягелло, Полный персидско-арабско-русский словарь, გვ. 195).

67 خطبه — ლოცვა, რომელსაც პარასკეობით კითხულობენ მეჩეთში ღვთისა და წინასწარმეტყველ მოპამედის სადიდებლად და ხელმწიფის საკეთილდღეოდ.

ك — მონეტის წარწერა, სადაც მისი მომკრელი ხელმწიფის სახელი იხსენიება.

„ხუტბა და სიქა გაიფურჩქნა და განახლდა კეთილშობილი სახელით“, ე. ი. შაჰ-თამაზ I-ის სახელზე ხუტბა იქნა წაკითხული მეჩეთში და მისი სახელით ფული მოიქრა შაქში, რაც ნიშნავს, რომ ეს მხარე საბოლოოდ შეუერთდა სეფიანთა სახელმწიფოს.

68 სამცხის ათაბაგი ჭაიხოსრო II (1545—1573).

69 ისქანდერ მუნშისთან მოხსენიებული არიან ლუარსაბ, ვახუშტი და შერმაზან ქართველი (გვ. 64). ფ. გორგიჯანიძის ცნობით, ვახუშტი და შერმაზანი ლორე-ბამბაკის პატრონები ყოფილან (გვ. 213, 214), რაც არ უნდა იყოს სწორი. ჰასან რუმლუსა და ისქანდერ მუნშის მოწმობით, მათ თმოგვისა და აყ-შაპრის ოლქი ეკუთვნოდათ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ფარსადანის მიერ მოხსენიებული „შერმაზან და ავალი“ (გვ. 214) შერყვნილი „შერმაზან ოლი“ უნდა იყოს (შდრ. ჰასან რუმლუ), ხოლო „შერმაზან ალჯუ“ (იქვე) — „შერმაზან და ვახუშტი“ (واخوش). „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებში შემონახული „ივჯუზ—ივჯუშ—იჯუ“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 364, 500, 506) ასევე შერყვნილი „ვახუშტი“ უნდა იყოს (შდრ. ისქანდერ მუნშის الحوش).

70 ისქანდერ ფაშა — „არზუმის ბეგლარბეგი სკანდარ-ფაშა“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 213).

71 სედონთან — (بالكوب، مالنكوب: ვარიანტები: ارقرو و منكوب).

ისქანდერ მუნში და ფარსადან გორგიჯანიძე საერთოდ არ ახსენებენ ამ ციხეების სახელებს.

„ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. მესამე ტექსტში სხვა ციხეებთან ერთად ჩამოთვლილია „ვანის ქუაბი“ და „აწყური“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 500. იხ. აგრეთვე, ცხოვრებაჲ საქართველოჲსა, მ. ბროსეს გამოც., პარიზი, 1832, გვ. 8). იქნებ ارقرو და منكوب ჰასან რუმლუს მიერ არასწორად ჩაწერილი და გადაძწერათაგან შერყვნილი აწყური და ვანის ქვაბია?

72 ტექსტში — اكرجا; ფ. გორგიჯანიძესთან — „ზარზმა“ (გვ. 214).

73 მანი წონის ერთეულია. თავრიზული მანი დაახლოებით 3 კილოგრამს უდრიდა, შაჰური ორჯერ მეტი იყო.

74 ისქანდერ მუნში „ანან-ბეგს“ ახსენებს (انان بك — გვ. 65). ფარსადანი „ამოანს“ (გვ. 214). ბერი ეგნატაშვილთან არის „ომან“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 364), „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. მესამე ტექსტში — „ამაონ“ (იქვე, გვ. 500), ხოლო „ცხოვრებაჲ საქართველოჲსაში“ („პარიზის ქრონიკა“) — „ამაოან“ (გვ. 8).

75 თირის თვე (تير ماه) ირანული მზის კალენდრის მეოთხე თვეა და ივნის-ივლისს შეესაბამება. ამავე დროს, ჰასან რუმლუს სიტყვით მზე იმ დროს სასწორის ზოდიაქოში ყოფილა, რაც სექტემბერ-ოქტომბერში ხდება. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ უკვე აგრილებული იყო და საქართველოდან წასული შაჰი ყარაბაღისაკენ გაემართა დასაზამთრებლად (ამას ერთხმად ამოწმებენ ჰასან რუმლუ, ისქანდერ მუნში და ფარსადან გორგიჯანიძე), აშკარა გახდება შეუსაბამობა თირის თვესა და ქალწულის ზოდიაქოს შორის. ქალწულის ზოდიაქოს შეპრივერის თვე (شهر يور) შეესატყვისება.

76 ისქანდერ მუნშიც მოგვითხრობს, რომ შაჰ-თამაზის ლაშქარმა ქართლზე ჩამოიარა, ბევრი მცხოვრები გაჟლიტა და დიდ-ძალი ნადავლი იშოვა (გვ. 65), ფარსადანი კი უმატებს, რომ ქართველებმაც, „საცა მოიქელეს ყიზილბაში, მოკლეს“ (გვ. 215).

77 შერეფ-ხან ქურთი — XVI საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსი შერეფ-ხან ბითლისი. შერეფ-ხანი დაიბადა და აღიზარდა ირანში, შაჰ-თამაზ I-ის კარზე. მრავალი წლის განმავლობაში განაგებდა სეფიანთა სახელმწიფოს სხვადასხვა ოლქებს. მის კალამს ეკუთვნის სპარსულ ენაზე შედგენილი ვრცელი საისტორიო თხზულება „შერეფ-ნამე“ („შერეფის წიგნი“), რომლის წერა ავტორმა ოსმალეთში დაასრულა 1596 წელს (დაწვრილებით შერეფ-ხანისა და მისი საისტორიო ნაწარმოების შესახებ იხ. И. П. Петрушевский, Очерки из истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—начале XIX гг. 30—32; კ. ტაბატაძე, შერეფ-ხან ბითლისის ცნობები საქართველოს შესახებ).

78 არჯიში და ბარგიჩი ვანის ტბის ჩრდილოეთით მდებარე ქალაქებია.

79 ტექსტშია — مرزوت; ვასუშტის ცნობით, „იმერხევის დასავლით, ძამაზედ, არს მძორეთი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი სომეხნი. ურიანი. ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა ნაშენი. ესე არს ძამის ციხე“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1941, გვ. 58).

ისქანდერ მუნშის თხზულებაში ამ ციხის სახელი კიდევ უფრო მეტად არის შერყვნილი (مراسبوت — გვ. 66). ფ. გორგიჯანიძესთან და „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. პირველ და მესამე ტექსტებში (გვ. 365, 506) ვერის ციხე იხსენიება.

80 ისქანდერ მუნშის ცნობით, ციხისთავი ფარსადანი გარეთ გამოვიდა და ციხე ყიზილბაშებს გადასცა (გვ. 66). ფ. გორგიჯანიძე აღნიშნავს, რომ „ფარსადან ციხო[ნი] უვნებელად მოარჩინა“ (გვ. 215). „ვერის ციხე ნებით მოსცა ფარსადან, და უვნებელად ციხოვანნი მოარჩნენ“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 506).

81 ატენის ციხის აღებისა და ლუარსაბის დედის დატყვევების ამბავს გადმოგვცემენ აგრეთვე ისქანდერ მუნში და ფარსადან გორგიჯანიძე. ამასთან ერთად, ქართველ ავტორს სპარსულ წყაროებთან შედარებით საინტერესო დეტალებით შეუვსია თხრობა.

ყიზილბაშთა „ლაშქარი დაბალს დადგა და ციხე მაღალს კლდეს ზედა ნაგები იყო და გასაკვირვებელი სიმაგრე აქონდა და ქვითკირით ნაშენები იყო და მეფის ლუარსაბის დედა, მრავლის

თავადებისა და აზნაურიშვილების ჯალაბნი მასთან იყვნენ. და გარედამ ლაშქარი შემოეხვივა და შიგნიდამ ქართველნი. შეიქნა შუღლი და ცემა და მრავალი ყიზილბაშნი ამოსწყვიტეს. ციხის ალება გაძნელდა, ამისათვის რომ არც სიბა მიიტანებოდა, არც შეეტყრებოდა და არც სითმე ზარბაზანი მიუდგებოდა. თათართ ერთი ატენელი კაცი დაიჭირეს, სიკვდილის შიშით იმან უთქრა: თუ არ მამკლავთო, ციხეს ავალებინებო. ამათაც ფიცი მისცეს უვნებლობისა. იმან ეს ანბავი მოახსენა: ქისა და აბა[მ]პრების წყალი დაელიაო, და ჩრდილოეთისაკენო მომცრო წყალი გამოსდისო და იმის წყლით რჩებიანო, და იმას მისაპარავი გზა აქვსო, იმას გასწავლითო და ის უაუჭირეთო და ღონე გაუწყდების, ციხეს მოგცემენო. წინ წაუძღვა და იმ წყლის გზა ასწავლა. და ყიზილბაშთ ის წყალიც უაუჭირეს და ციხოვანთ მშველი აღარ გაუჩნდა, უწყლობამაც ძალი უყო. და მრავალი ყიზილბაშნი და ქართველნი იმ ციხის ალებაში დაიხოცნეს და ციხე აიღეს“ (გვ. 215—216). „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. მესამე ტექსტის ავტორის ცნობით, ციხის გამცემი ყოფილა „ერთი ფარეში, კავთისევეელი ბეთიაშვილი, ფარეში მეფის ლუარსაბის დედისა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 506).

82 ისქანდერ მუნში მოგვითხრობს, რომ მას შემდეგ, რაც შაჰ-თამაზი საქართველოში მეოთხე ლაშქრობიდან გაბრუნდა, ლუარსაბი ისევ გორში მოვიდა. მასთან შეგროვდა ყველა, ვინც ყიზილბაშთა მახვილს გადარჩენოდა. ერთ ხანს მშვიდად იყო, მერე კი ისევ დაიწყო ურჩობა და შაჰის წინააღმდეგობაო (გვ. 66).

„რა ყაენი მეოთხეს ზედ ქართლით დაბრუნდა, ყოველს ლაშქრობას უმეტესი აოხრება ქნა, მეფის დედა წაიყვანა. ამისის ჯავრით [ლუარსაბმა] თავის ლომურს გუნებას ველარ გაუძლო, შეიყარა ლაშქარი და ყაენის მამულს რბევა დაუწყო. ასრე უთხრა ქართველთა: მაშაცმან კაცმანო უნდა თავის თავი მგელს ამგზავსო და მტრის ლაშქარი ცხვარი ეგონოსო. როგორც მგელი ცხვარს, ისრე მტერთ უნდა მიუტდესო, და გამარჯვება მლთისა არისო“ (ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 216).

ციხის სახელწოდება ჰასან რუმლუს ტექსტში არის — *كوش*; ისქანდერ მუნშისთან — *لوهيس*, ხოლო ფ. გორგიჯანიძე (გვ. 216) და „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. მესამე ტექსტი (გვ. 508) ლუარსაბის გარის ვარხუნას მისვლას ამოწმებენ.

83 ტექსტშია — *محمد بيك چيني* (სედონის გამოცემაში — *چيني*). ისქანდერ მუნშის ერთგან აქვს *محمد سلطان ميرچيني*, შემდეგ კი მოკლედ — *چيني* (გვ. 67). ივ. ჯავახიშვილი კითხულობს —

„მირჩინი“ (ქართველი ერის ისტორია, IV, გვ. 257). ფ. გორგიჯანიძე საერთოდ არ იხსენიებს ამ ყიზილბაში მეომრის სახელს, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ. მესამე ტექსტში კი მას „მაჰმად სულთანი“ ჰქვია (გვ. 509).

84 ტექსტში — *اكر*; „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, „მოუწდა ყიზილბაში ერთი, რომელსა ერქუა ზაქირ, და სცა მახვილი და სწყლა სასიკუდიოდ მეფე ლუარსაბ და შეჲდა თვთ მეფის ლუარსაბის ცხენსა და ივლტოდა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 366, იხ. აგრეთვე გვ. 510). ფ. გორგიჯანიძის ცნობით, „თათართ წაქცეულს მეფეს ისარი დააყარეს და მეფე იმათის ისრით მოკვდა“ (გვ. 217).

85 საქართველოს ერთიანობისა და დამოუკიდებლობისათვის გამოჩენილი მებრძოლის ლუარსაბ I-ის შესანიშნავი დახასიათება აქვს მოცემული XVII ს-ის ქართველ ისტორიკოსს ფარსადან გორგიჯანიძეს, რომელიც აღნიშნავს, რომ „ურუმთა და ყიზილბაშთ ნამეტნავად მისგან ეშინოდათ. მეზობელნი ვითაც ყმანი ემსახურებოდნენ და თვითან სხვათა ყმობის თქმა არ იყადრა“. (გვ. 216).

კიდევ უფრო მაღალ შეფასებას აძლევს ლუარსაბის ღვაწლს ბერი ეგნატაშვილი: „უკეთუმცა მეფესა ლუარსაბს ესოდენი ბრძოლა არ ექმნა, ახლამცა საქართველო ქმნილიყო სრულ სარკინოზ და, რაოდენნიცა დღეს სახელნი არიან საქართველოსანი, ყოველნივე ჳრმლისა მისისგან არიან. რამეთუ ესე ლუარსაბ იყო კაცი ბრძენი და გონიერი, მოშიში ღმრთისა და მორწმუნე სჯულიერად, ღუაწლ-მრავალი და ბრძოლასა შინა მჴნე და ახოვანი და მბრძოლი, ლომებრ ძლიერი და სარდალი კეთილი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 366).

86 ქართლის მეფე სიმონ I (1556—1601).

სიმონი მამის პოლიტიკას აგრძელებდა და ენერგიულად იბრძოდა ყიზილბაშთა წინააღმდეგ. მართალია, ისქანდერ მუნში და ფ. გორგიჯანიძე აღნიშნავენ, თითქოს ტახტზე ასვლის შემდეგ სიმონი 4—5 წელიწადს გორში იყო და ძალას იკრებდა, მაგრამ, როგორც პასან რუმლუს ცნობიდან ირკვევა, მას გამეფებისთანავე შეუტევია ყიზილბაშებისათვის. სწორედ ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ყარაბაღის ბეგლარბეგის შაჰვერდი-სულთან ზიად ოღლი ყაჯარის გამოლაშქრება საქართველოზე 1557 წელს. როგორც ჩანს, სიმონი ჯერ კიდევ არ იყო მზად მრავალრიცხოვან მტერთან საბრძოლველად, ამიტომ მან მთებს შეაფარა თავი.

87 პასან რუმლუს ცნობა ყარაბაღის ბეგლარბეგის შემოსევის შესახებ (რომლის მსგავსი არ გვხვდება სხვა წყაროებში) კარგად ახასიათებს ყიზილბაშთა დამოკიდებულებას საქართველოს მი-

მართ („ყანები და ხეები მწიფე ხილიანად ძირიანად ამოგლი-
ჯეს“¹⁾).

88 XVI ს-ის ირანელი ისტორიკოსის ბუდაყ ყაზვინის ცნობით
ლევან კახთა მეფის ძე იესე მამას გადაუდგა, შაჰის კარზე ძივიდა
და მუსლიმანობა მიიღო. ამ ამბის დასათარიღებლად ავტორს მო-
ტანილი აქვს ლექსი:

عيسى لوند شد مسلمان از صدق

(ბუდაყ ყაზვინი, ჯავაჰერ ალ-ახბარ, ლენინგრადის საჯარო ბიბ-
ლიოთეკის ხელნაწერი, დორნის კატ. № 288).

„იესე ლევანის ძე მუსლიმანი გახდა გულწრფელად“.

ამ ფრაზის ცალკეული ასოების რიცხვითი მნიშვნელობის
შეკრება იძლევა იმავე თარიღს, რომელიც ჰასან რუმლუს თხზუ-
ლებაშია — 967 წ. (1559. 3. X — 1560. 21. IX).

89 ტექსტში — **كوه كوچ** (სეღონთან — **كوه كوچ**). ისქაიდუო მუნში
და ფ. გორგიჯანიძე აღნიშნავენ, რომ სიმონმა თბილისის და-
საბრუნებლად გაილაშქრა. „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ე. წ.
პირველი და მესამე ტექსტების მიხედვით ქართველთა ლაშქარი
ციხედიდს მისულა (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 367, 510. შდრ.
ცხოვრებაჲ საქართველოჲსა, გვ. 9).

90 სიტყვების თანაშია. **گرگین** კაცის სახელიც არის (გურ-
გინ — გიორგი) და მძვინვარესაც ნიშნავს.

91 ჰასან რუმლუ და ისქანდერ მუნში 968 (1560/1) წლით ათა-
რიღებენ ამ ბრძოლას. ამავე დროს, ქართული წყაროებით, „ის
ლამე აღდგომის ლამე იყო“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 367, 511).
სპარსული და ქართული წყაროების მონაცემების გათვალისწინე-
ბით შესაძლებელი ხდება ციხედიდის ბრძოლის ზუსტი თარიღის
დადგენა: 1561 წელს აღდგომა 6 აპრილს იყო.

92 ამრიგად, დავითი ყაზვინს მისულა 1561 წლის 25 დეკემ-
ბერს. ჰიჯრის 969 წელი 1561 წ. 11 სექტემბერს იწყება და 1562 წ.
30 აგვისტოს მთავრდება. რაკი ჰასან რუმლუ ამავე 969 წლის ამ-
ბებში აღნიშნავს, „რჯულის საფარველმა შაჰმა თბილისის გამგებ-
ლობა მას უწყალობაო“, ეს ნიშნავს, რომ დავითი თბილისში ჰიჯრის
969 წელსვე, ე. ი. 1562 წლის 30 აგვისტომდე დაბრუნებულა.

93 როგორც ვხედავთ, ლევან მეფის შვილი იესე, რომელმაც
თვალის ასახვევად მიიღო მუსლიმანობა, გულში კი ქრისტიანად
რჩებოდა (ბუდაყ ყაზვინი, დასახ. ხელნაწერი, ფ. 329 ბ), 1562
წლის 23 დეკემბერს ჩაუსვამთ ალაშუთის ციხეში.

1562 წ. 20 ნოემბერს ინგლისის სავაჭრო აგენტს ა. ჯენკინსონს შაჰ-თამაზ I-ის კარზე უნახავს რენეგატი ქართველი უფლისწული, რომელიც ირანში იყო თავშეფარებული. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს უფლისწული ბატონიშვილი იესე უნდა ყოფილიყო (პროფ. ვ. გაბაშვილი). ამ უკანასკნელ ხანს ჯ. სტეფნაძე შეეხო ამ საკითხს და აღნიშნა, რომ „იესე ლევანის ძე, ირანის შაჰის ბრძანებით, 1562 წლის შუა წლებიდან ვიდრე 1577 წლამდე, ალაშუტის ციხეში იყო გამომწყვდეული. იგი აღნიშნულ აუდიენციას ვერ დაესწრებოდა“ (ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ასპირანტთა და ასალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბ., 1966, გვ. 16). ჯ. სტეფნაძის აზრით, ჯენკინსონს ირანში უნდა ენახა დავით ლუარსაბის ძე (დაუთ-ხანი), რომელიც თითქმის შაჰ-თამაზის კარზე იმყოფებოდა 1561—1564 წლებში (იქვე, გვ. 17).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ (იხ. წინა შენიშვნა), დავითი 1562 წლის აგვისტომდე დაბრუნებულა თბილისში. ამჟამად ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დავითის მეფობის პერიოდად 1562—1578 წლებია მიღებული (იხ. ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, გვ. 31). ამგვარად დავითს არ შეეძლო დასწრებოდა აღნიშნულ აუდიენციას.

იესე ლევანის ძე, როგორც ვნახეთ, 1562 წ. დეკემბერში დააპატიმრეს. ამრიგად, მას შეეძლო იმავე წლის ნოემბრის თვეში დასწრებოდა ჯენკინსონის პატივსაცემად გამართულ მიღებას.

94 ოსმალეთის სულთანი სელიმ II (1566—1574).

95 როგორც ცნობილია, ირანმა და ოსმალეთმა 1555 წელს აზსიაში დადებული საზავო ხელშეკრულების თანახმად საქართველო შუაზე გაიყვეს. „ხოთქარმან და ყაენმა საქართველო შუა გაიყვეს. სამცხე და ქართლი და კახეთი ყაენსა, იმერეთი, ოდიში და აფხაზეთი, გურია და ლაზის ქვეყანა ჯონთქარსა“ (ფარსადან გორგიჯანიძე, გვ. 215). სულთან სულეიმანის მიერ მიტაცებულ ამ ქართულ ტერიტორიას უნდა გულისხმობდეს ჰასან რუმელუ „დადელის“ სახელით.

96 თურქმანული მოდგმის ძულ-ყადარის ტომი თავდაპირველად სამხრეთ სომხეთსა და დიარბექრის მიდამოებში მომთაბარეობდა, მოგვიანებით კი დამოუკიდებელი სამფლობელო შექმნეს მდ. ევფრატის მარჯვენა ნაპირზე, რომელშიც შედიოდა ალბისტანის და მარ'აში.

97 მოჰამედ ფაშა — მეჰმედ ფაშა, თევილი, რომელიც ჯერ რუმელიის ვალი იყო, შემდეგ ვეზირობა მიიღო და უფლისწულ სელიმის სიძე გახდა. ბოლოს სადრაზამადაც (პირველ ვეზირად)

დანიშნეს (იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გვ. 107, შენ. 31).

98 ისქანდერ მუნში აღნიშნავს, რომ სიმონმა ორჯერ დაამარცხა დავითი და თბილისის ადვილად ხელში ჩაგდების იმედით ალყა შემოარტყა ქალაქს, მაგრამ ყიზილბაშები მტკიცედ იცავდნენ ციხეს. სიმონს ქალაქის მცხოვრებთა იმედი გაუცრუვდა და გორში დაბრუნდა (გვ. 69).

99 აყიყი (عقیق) წითელი ან ვარდისფერი ძვირფასი ქვა (იხ. ნ. ქოიავა, ძვირფასი ქვები რუსთაველის პოემაში, „ენიმკის მოამბე“, III, თბ., 1938, გვ. 60—61).

100 ზემზემი მექის ტაძრის მახლობლად მდებარე კის სახელია.

101 ქოუსარი სამოთხის წყაროს სახელია.

102 ისქანდერ მუნშის მიხედვით სიმონი ცხენიდან გადმოვდო შამხალ-სულთანის მსახურმა, სახელად ჯემშიდმა (გვ. 59). ზარსადანის სიტყვით, მეფის ცხენიდან გადმომგდები „ქართველთაგან თქვეს“ (გვ. 219).

103 ქართული წყაროებით, ალექსანდრე ლევანის შვილია და არა ქაიხოსროსი, რომელიც ალექსანდრეს ნახევარძმა იყო.

ლევანის სიკვდილის შემდეგ კახეთის სამეფო ტახტი დააეკავა ალექსანდრემ, რომელსაც აუჯანყდნენ მისი ძმები ელი-მირზა და ქაიხოსრო — შამხლის ასულის შვილები. „და რა სცნა ბატონმან ალექსანდრე, შეიყარა მანცა სპა თვსი და წარვიდა მათ ზედა. მივიდა და ეწყუნენ ურთიერთას. და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და მოისრა ორგნითვე სპანი მრავალნი და მოიკლნეს ელიმირზონ და ხოსრო-მირზა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 369. შდრ. გვ. 515).

სამიგბლები*

პირთა სამიგბელი

ა

აბდ არ-რაჰმანი 16, 46
 აბდ არ-რეზაყ საჰარყანდი 46
 აბდულა-ხანი 27, 28
 აბედინ-ბეგ შამლუ 19
 აბულაძე ი. 47
 აღაპ-ყული-ბეგ ასაქ ოღლი 31
 ალექსანდრე მაყედონელი 52
 ალექსანდრე I (საქართველოს მეფე) 45
 ალექსანდრე II (კახთა მეფე) 40, 66
 ალვანდ აყ-ყოიუნლუ 52
 ალი 55
 ალი-ზადე ა. 49
 ალი-სულთან თაქალუ 29, 31
 ალი-სულთან ძულ-ყადარი 25
 ალი-ყული-ბეგ ყაჯარი 39
 ალყას-გიჩა 25, 56, 57, 58
 ამაოან 60
 ამაონ 60
 ამირ-სულთან რუმლუ 8, 25
 ამოან 60
 ანან-ბეგი 60
 ანჯოლელი 48
 არბარნიჩი 20
 ართორელი 37
 ასადულაჰი 16, 46
 ახი ყასაბი 17, 47
 აჰმედ ფაშა 26
 აჰმედ ყათარი 9, 11
 აჰმედ ყალაირი 15, 43, 44, 45, 46

ბ

ბაბა ჰაჯი-ბეგ ქავერდი 16, 46
 1. ბაგრატ III 23, 57, 58 (ახ. აგრეთვე
 ბაში-აჩყი)

2. ბაგრატ VI (ქართლის მეფე) 51
 1. ბაიზიდ I 37, 38
 2. ბაიზიდ II 37, 38
 ბაირამ-ბეგ ყაჯარი 32
 ბაისუნყური 1
 ბარბარო 48
 ბასთაში 16
 ბაში-აჩყი (ბაგრატ III) 24, 26
 ბაჰლული 46
 ბაჰრამ-შიჩა 10, 56
 ბელირ-ბეგ უზბაში 32
 ბელირ-ხან უსთაყლუ 26, 27, 29, 30
 ბერქენიშვილი ნ. 61
 ბეთიაშვილი 62
 ბუდაყ ყაზვინი 9, 54, 64

გ

გაბაშვილი ვ. 56, 65
 გაიუმარსი 44
 გიორგი (ლევან კახთა მეფის ძე) 36, 40, 64
 გორგიჯანიძე ფ. 12, 47, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66
 გოუჰარ-შაჰი 15, 44, 45
 გულბაათ ქართველი 23, 56, 57

დ

დავით X 31, 32, 55
 დავითი (დავით-ხანი, დავით-ბეგი) 37, 38, 39, 64, 65, 66
 დედისიმედი 49
 დელუ ბეჰა ედ-დინი 24, 25
 დერვიშ მოჰამედ-ხანი 22, 26, 27, 29, 54
 დივ-სულთან რუმლუ 20, 21, 22, 53, 54, 55

* სამიგბლები შეადგინა რევაზ კიკნაძემ.

დონდუა ე. 59
დორნი ბ. 10, 12, 13

ბ

გენატაშვილი ბერი 60, 63
ელქემ-ბეგ რუმლუ 32
ელი-მირზა (ელიმირზონ) 66

გ

ვალი-ალა ენიალასი 51
ვახუშტი (ვახუშტი-ბეგი) 29, 31, 59, 60
ვახუშტი ბაგრატიონი 50, 61

ვ

ვაჩა-ბეგი 36
ვაჭირი 35, 63
ვაინ ალ-აბდინ ალი 54

თ

თაბით-ალა ძელ-ყადარი 35
თამაზის I (შა-თამაზ I. პასან რუმლეს
რექსტში მოხსენიებულია, როგორც
„ქვეყნის (ან რჯელის) საფარველი შა-
ჰი“) 10, 11, 12, 22, 23, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39,
39, 40, 45, 49, 57, 59, 61, 62, 64, 65
თეიყუნ-სულთან ყაჯარი 28, 32
თემურ ლენგი 43, 44, 45

ი

იაგელო 59
იაყუბ ფადიშაჰი 17, 18, 48, 50, 51, 52
იაჰია ყაზეინი 9
იბრაჰიმ I (შირვანშაჰი) 15, 16, 17, 43,
44, 45, 46, 47
იბრაჰიმ ფეჩევი 51, 66
იბრაჰიმ ხალიფე ალფაეათი 49
იბრაჰიმ ხალიფე ყარაშანი 33
იბრაჰიმ-ხან ძელ-ყადარი 25, 32
იბრის ბითლისი. 11
ილიას-ბეგ ვილუდ ოღლი 19
ისა-ხანი (იესე ლევანის ძე) 35, 37, 64,
65

ისმაილ I (პასან რუმლეს რექსტში იხი-
ნება როგორც „აღუქსანდრეს საფარი
ხაყანი“) 10, 11, 19, 21, 22, 52, 53, 54,
55, 56

ისმაილ II¹/₁₁

ისქანდერ მუნში 12, 56, 57, 58, 59, 62,
61, 62, 63, 64, 66

ისქანდერ ფაშა 29, 31, 32, 60

იუსუფ ამირა 26

იუსუფ-ბაჰადური 48

კ

კაჯაბაე ს. 47
კაცირაძე ლ. 55
კანაძე ო. 45, 47, 48, 49, 50, 51
კონსტანტინე I 15, 16, 17, 45, 46, 47

ლ

ლევან (კასოა მფეე) 21, 22, 26, 27, 28,
35, 36, 37, 38, 53, 55, 58, 59, 61, 66
ლომოული თ. 61
ლუარსაბ I 23, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38,
56, 61, 62, 63, 65
ლუარსაბ შერვახან ოღლი 29, 31, 59

მ

მათეოს განსაძისარელი 46, 47
მანუჩარი 20, 53, 54, 55
მანუჩაჰი 16, 46
მასიპ-მირზა 46
მა'სუმ-ბეგ სეფევი 31, 40
მაჰმად სულთანი 63 (იხ. აგრეთვე—მოჰა-
მედ-ბეგ ჩაფანი)
მაჰმუდ-ბეგი 27, 28
მაჰმუდ-ხან ავშარი 25
მენოში 19
მექმედ ფაშა თევილი 65 (იხ. აგრეთვე—
მოჰამედ ფაშა)
მეჟეაბუკი 53
მინორსკი ვ. 49, 50
მირზა მეჰდი-ხანი 12
მირჩინი 63 (იხ. აგრეთვე—მოჰამედ-ბეგ
ჩაფანი)
მირზონდი 11, 44, 46
მოთამარილ ალი ფაშა 24
1. მოჰამედი (ოსმალეთის სულთანი მე-
მედ I) 37, 38

2. მოპამელი (სულთანი მეჰმედ II) 37, 38
 3. მოპამელი (წირენშაჰის ტახტის მამებელი) 57
 4. მოპამელი (წინასწარმეტყველი) 59
- მოპამელ-ბეგი 19
 მოპამელ-ბეგ ჩაფანი 35, 63
 მოპამელ ფაშა (მეჰამედ ფაშა თვეილი) 37, 38, 65

მუნჯიმ-ბაში 47

1. მურად I (მურად ლაზი) 37, 38

2. მურად II 37, 38

მუსა ფაშა 23, 24

მუსა ჩელები 38

ნ

ნადირ-შაჰი 12

ნარინ-ბეგ ყაჯარი 28

ნასრულაჰი 16, 46

ო

ომან-ბეგი 31, 60

ოსმანი 37, 38

ოღუზ-ხანი 37

რ

როსთემ-ფადიშაჰი 52

როსი დ. 11

ს

საამი 50

სედონი ჩ. 10, 11, 13, 53, 57, 60, 62, 64

1. სელიმ I 20, 37, 38, 53, 55

2. სელიმ II 37, 38, 65

სეფი ედ-დინ ისაყი 50

სიდი აჰმედი 45

სიდი შაჰს ედ-დინ ალი 15, 45

სიმონ I 37, 36, 39, 39, 47, 53, 64, 66

სკანდარფაშა (ისქანდერ ფაშა) 60

სტეფნაძე ჟ. 65

1. სულეიმან I (ოსმალეთის სულთანი) 23, 24, 26, 31, 37, 38, 57, 65

2. სულეიმანი (ოსმანის პაშა) 37

3. სულეიმანი (ოსმალეთის სულთნის ტახტის მამებელი) 38

სულეიმან-ბეგ ჯაიფი 35

სულთან-ალი 52

სულთან-ხალილი 48

სუნდუქ-ბეგ-ყორჩიბაში აფშარი 25, 27

სუფი ხალილი 18 (იხ. აგრეთვე—ხალილ-ბეგ ბეგთაში)

ტ

ტაბატაძე კ. 57, 61

უ

უზუნ-პასანი 47, 48, 51 (იხ. აგრეთვე—პასან ფადიშაჰი)

უეკისი 43

უღულ-ხან-ბეგ საადლუ 31

ურხანი 37, 38

ფ

ფადლალაჰ იბნ რუზბეჰანი 48, 49, 50, ფარსადანი 33, 61

ფარუხ იასარი 51, 52

ფირ-ბოდაყი 17, 46

ფირ-ყული 28

ფუთურიძე კ. 46, 56, 57, 59

ძ

1. ჭაიხოსრო I 53

2. ჭაიხოსრო II 28, 31, 32, 59

3. ჭაიხოსრო (ხოსრო-მირზა) 40, 66

ჭემალ ისმაილი 25, 58

ჭოიავა ნ. 66

ყ

ყაზანი 45

ყაზანფარი 16, 46

ყაზაყ-ბეგ რუმლუ 20

ყარა (ამირა) 17

ყარა-იუსუფი 15, 16, 14, 45, 46, 47

ყარამანი (ამირა) 15

ყაუხჩიშვილი ს. 49

ყვარყვარე II 18, 19, 49, 53

ყვარყვარე III 20, 21, 26, 29, 31, 53, 54, 55, 59

ყია აღბ 37

ყიას ედ-დინ მაყსუდი 48

ყიზილ-აჰმედ ოღლი 20, 21

შამ: ედ-დინ-ხანი 31
 შამხალ-ბეგ ჩერქესი 39
 შამხალ-სულთანი 66
 შარაშიძე ქრ. 53
 შავერდა-სულთან ზიად ოღლი ყაჯარა
 29, 32, 34, 35, 36, 63
 შაქრობი 57
 შაჰ-ყული (ყორჩი) 26
 შაჰ-ყული-სულთან ავშარი 25, 32
 შაჰ-ყული-სულთან უსთაქლე 26, 27
 შაჰ-ყული ხალიფა მორღარი 27
 შაჰ-ყული ხალიფა ძელ-ყადარი 25
 შერეფ-ხან ბითლისი 9, 31, 46, 47 54,
 57, 61
 შერმაზან 59, 60

ჩ

ჩარქინ ჰასან თაქალე 20
 ჩერად-სულთანი 32
 ჩერენდაბ-სულთან შამლე 23

ხ

ხადემ ალი ფაშა 24
 ხალილ-ბეგ ზეჯათი 51
 ხალილულაჰი 16, 46
 ხალილულაჰ II 57
 ხალიფე ანსარი 31
 ხოდაბანდა 11
 ხოლუფა-ბეგი 19, 53
 ხონდემირი 9, 17, 54, 55, 56
 ხორშაჰ იბნ ყობად აღ-ჰოსეინი 9
 ხოსრო-შირვა 66 (იხ. აგრეთვე—
 3. ქაიხოსრო)

ჯავახიშვილი ივ. 48, 50, 56, 58, 62
 ჯემშიდი 66
 ჯენეინსონი 65
 ჯიქია ს. 54
 ჯოღშან-ალა 27
 ჯუნეიდი 50

პ

პაბაში 23
 პამზა-ბეგ თალიში 31
 პასან-ბეგი (უზუნ-ჰასანი) 17
 პასან-ბეგ ოღლი 27
 პასან-ბეგ ჯუფ 20
 პასან ბოზორგი 43
 პასან-დერაზი 47
 პასან-თეველი 47
 პასან რუმლე 9, 10, 11, 12, 13, 14, 2
 44, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 5
 58, 59, 67, 63, 64, 65
 პასან უადიშაჰი 17 (იხ. აგრეთვე—
 უზუნ-ჰასანი, პასან ბეგი, პასან-დერაზ
 პასან-თეილი)
 პაშეგი 16, 46
 პაჩი-ბეგ დუმბული 31
 პეიდარ სეფევი 18, 50, 51, 52
 პოსამ-ბეგ ყარაშანი 39
 პეშანგი (ამირა) 16
 პოსეინ-ბეგი 21, 22, 54, 55
 Али-заде А. А. 44, 49
 Ибрагимов Дж. 45, 47
 Петрушевский И. П. 43, 44, 45, 46,
 47, 51, 52, 56, 58, 61
 Пугулевская Н. В. 43
 Эфендиев О. А. 51, 52
 Ягелло 59

გომგრავიულ სახელთა სამიჯგული

ბ

ბდენი 38
 ბდრიანოპოლი 38
 ბზერბაიჯანი 15, 34, 43, 44, 45, 47, 52, 56
 ბლაბი 38
 ბლაზანი 54
 ბლამუთის ციხე 37, 64, 65
 ბლბისტანი 65

ბლინჯის ციხე 45
 ბმიერკავკასია 7, 10, 46
 ბნატოლია 38
 ბრბეთის ერაყი 32, 38, 43, 44, 45, 47
 ბრდებილი 16, 50, 51, 52
 ბრეში 26
 ბრზრუმი 23, 24, 31, 32, 60
 ბრტანუჯის ციხე 29

არჩიში 31, 61
 ატენის ციხე 33, 61
 აუზნეთი 65
 აყ-შაპრი 20, 25, 26, 58, 59
 აწყურის ციხე 18, 49, 60
 ახალციხე 17, 48
 ახტამარის მონასტერი 52

ბ

ბაიაზედი 46
 ბალხი 56
 ბარგირი 32, 61
 ბარგუშათი 22, 56
 ბარდავი 34, 58
 ბაროლა 13
 ბასიანი 19, 32, 53
 ბასრა 38
 ბაღდადი 15, 43, 45
 ბეჩის ციხე 38
 ბირთვისის ციხე 22, 57

გ

განჯა 35, 36
 გარის ვარხუნა 62
 გელასან-გორასანის ციხე 27
 გილანი 13, 52
 გიშის ციხე 27, 28
 გორი 21, 33, 34, 35, 36, 55, 62, 63, 65
 გრემი 21, 22, 26
 გურია 65

დ

დად ელი 21, 26, 32, 38, 53, 65
 დემავენდის შთა 39
 დიარბეკერი 24, 38, 47, 48, 56, 65
 დიდგორის შთა 23
 დიზუღული 10

ე

ეგვიპტე 38, 43
 ეფურატი 65
 ელბორზის შთა 27
 ერავი 34, 43, 44
 ერეუანი 53
 ერზიხიანი 19

ვ

ვანის ტბა 52, 61
 ვანის ქუაბი 60
 ვარძია 10
 ვარძიის ციხე 29
 ვერის ციხე 61

ზ

ზაგეში 21, 26
 ზარზმა 60

თ

თავრიზი 15, 17, 18, 20, 22, 35, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 52
 თალიში 13
 თბილისი 22, 23, 39, 39, 51, 52, 57, 51, 65, 66
 თეჭელი 38
 თმოგვი 59
 თმოგვის ციხე 20, 29, 31
 თმოგვის ხეობა 29
 თობდი 26
 თუყათი 38

ი

იამანი 38
 იმერეთი 65
 იმერხევი 61
 ინდოეთი 13
 იორი 54
 ირანი 9, 11, 12, 13, 47, 50, 61, 65
 ირანის ერავი 43, 56

კ

კასპიის ზღვა 13
 კახეთი 65

ლ

ლაზის ქვეყანა 65
 ლენინაკანი 53
 ლენინგრადი 12, 13, 64
 ლორე-ბამბაკი 59

მარაში 65
 მეღინა 59
 მეწეშის ციხე 19, 53
 მერე 56
 მექა 66
 მტკვარი 16, 18, 23, 25, 30, 47
 მცირე აზია 52
 მძორეთის ციხე 33, 61

6

ნახეივანი 20, 53

ო

ოდიში 65
 ოლიისი 24
 ომანი 34
 ოსმალეთი 9, 11, 12, 55, 57, 58, 65

რ

რუმელია 65
 რუმე 20, 21, 31, 35, 37

ს

საბარათიანო 31, 32, 35
 სამცხე 54, 55, 65
 საქართველო 9, 10, 12, 13, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 30, 32, 35,
 36, 37, 38, 39, 40, 47, 48, 51, 53, 54,
 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65
 სიგეთის ციხე 37
 სივასი 38, 47
 სირია 38, 43, 44, 45
 სისთანი 34
 სომხეთი 43, 44, 47, 53, 56, 65
 სომხეთ-ქურთისტანის მთიანეთი 47
 სომხითი 51
 სტამბოლი 38
 სურამი 21, 35, 55

ტ

ტიგრისი 47
 ტრიპოლისი 38

უ

უაილარი 16, 46
 უარსი 32, 34, 56

ქაქერდის ციხე 46
 ქართლი 61, 63, 65
 ქაფა 38
 ქერმანი 34, 56
 ქუმეშის ციხე 34
 ქურთისტანი 34, 43
 ქუჩის ციხე 36

ყ

ყაბრი 21, 54
 ყაზანიე 45
 ყაზახი 40
 ყაზვინი 10, 37, 64
 ყათიფი 38
 ყანლუ-ჩამანი 24
 ყანუყი 21, 54
 ყარაბალი 31, 34, 35, 36, 46, 55, 60, 63
 ყარაღალი 53
 ყარაშანი 38, 52
 ყარასული 20
 ყარაჩადალი (ყარაღალი) 19, 53
 ყარაჯა-აჰლამანი 21
 ყარი (?) 54
 ყარსი 53
 ყუმბი 50

შ

შაბ-ღ ყაზანი 15, 44, 45, 46
 შამი (შამბი) 45
 შაქი 16, 21, 22, 26, 28, 34, 45, 54, 55,
 59
 შირაზი 51
 შირვანი 15, 17, 18, 19, 34, 43, 44, 47,
 51, 52, 57, 58
 შურაგელი 20, 25, 53

ჩ

ჩოხურ-საადი 19, 21, 31, 53

ც

ციხელილი 64

ძ

ძამა 61
 ძამის ციხე 61
 ძულ-ყადარის ქვეყანა 38

ბ

ჯ

ხათუნის ციხე 49
ხეივანის ციხე 27, 36
ხოი 31, 48
ხორასანი 34, 56
ხუზისტანი 56

ჯაზირე 38
3
ჰამიდი 24
ჰეჯანი 38

ეთნიკურ სახელთა სამიჯგულო

ა

ბ

აეშარი 19, 25, 50, 52
აე-ყოიუნლუ 47, 48, 52 (იხ. აგრეთვე—
თურქმანები თეთრბატკნიანი)

სოღუნა 61

უ

ბ

ურიანი 61
ურუმები 20, 21, 63
უსთაჯლუ 19, 50, 52

ბაიანდური 48
ბაჰარლუ 44

გ

დ

ეარსაყი 19, 52

ქართველები 16, 17, 22, 23, 47, 25, 32,
33, 34, 36, 38, 57, 62, 66

თ

ყ

თათრები 62, 63
თაქალუ 19, 50, 52
თურქმანები 15, 16, 17, 18, 45, 51, 52
თურქმანები თეთრბატკნიანი 44, 47, 48
თურქმანები შავბატკნიანი 44, 45

ყარადაღლუ 53
ყარა-ყოიუნლუ 44, 46, 47 (იხ. აგრეთვე—
თურქმანები შავბატკნიანი)
ყაჯარი 19, 36, 52,

მ

შამლუ 19, 50, 52
შირვანელები 15, 16

მესხნი 48
მოესილუ 48
მონღოლები 43, 45, 49, 58

ჩ

ო

ჩაფანი 25, 26
ჩერქეზები 51

ოზბეგები 11
ოსმალები 23, 24, 25, 55

ქ

რ

ჯ

რუმლუ 19, 25, 50, 52

ჯალირები 43

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი რ. კიკნაძე
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
მხატვრები ა. შინაი, გ. ნადირაძე
ტექნორედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ც. თოდუა

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.11.1966; ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆;
ნაბეჭდი თაბახი 6.50; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 5.13;
უე 02431; ტირაჟი 1000; შეკვეთა 1191;
ფასი 57 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Типография Издательства «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

Путуридзе Владимир Сардионович

СВЕДЕНИЯ ХАСАНА РУМЛУ О ГРУЗИИ

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების
კომისიამ მოამზადა და გამომცემლობა „მეცნიერებათა“ გამოსცა

წიგნი I: თ. ყაუხჩიშვილი, პეროდოტე, თბ., 1960.

წიგნი II: ნ. კეკელაძე, არიანე, თბ., 1961.

წიგნი III: ელ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ტ. I, ნაკვ. 1, თბ., 1961.

წიგნი IV: ა. გამყრელიძე და ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი I, თბ., 1961.

წიგნი V: ნ. შოშიაშვილი, გრიგოლ აქანელის მოისართა ტომის ისტორია, თბ., 1961.

წიგნი VI: ნ. ჭანაშვილი, ლაზარე ფარაბეი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1962.

წიგნი VII: ეთ. სიხარულიძე, იაკუთის ცნობები საქართველოსა და ჯავახის შესახებ, თბ., 1964.

წიგნი VIII: ი. ცინცაძე, ძველი რუსული წყაროები (XI—XVI სს.) საქართველოს შესახებ, თბ., 1962.

წიგნი IX: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, 1962.

წიგნი X: ელ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ტ. I, ნაკვ. 2, თბ., 1962.

წიგნი XI: თ. მიქელაძე, ქსენოფონტის „ანაბასისი“ (მზადდება).

წიგნი XII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგია ტომი V, თბ., 1963.

წიგნი XIII: ნ. ცაგარეიშვილი, იოანე დრასხანაქერტელის „სომხეთის ისტორია“, თბ., 1965.

წიგნი XIV: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტომი II, თბ., 1964.

წიგნი XV: ს. ჭიქია, იბრაჰიმ ჟეჩეას ცნობები საქართველოსა და ჯავახის შესახებ, თბ., 1964.

წიგნი XVI: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი II, თბ., 1965.

წიგნი XVII: ნ. ლომოური, დიონ კასიოსი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1966.

წიგნი XVIII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგია, ტომი VI.

წიგნი XIX: ელ. ფუთურიძე, პასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1966.

قلب ایشان حمله نمود بضرب ازناوران کشته گردیده و ملازمان داود
 ییگ فریاد لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَ جُسُودِهِ بر آورده اکثر از وی
 تخلف ورزیدند خدمتش ناچار راه فرار پیش گرفته بتفلیس آمد بار
 دیگر سپاه بسیار جمع آورده باتفاق حسام ییگ قرمانی متوجه میدان
 قتال گردید و بعد از کشش و کوشش بسیار منهزم گشته پناه بقلعه
 تفلیس برده سیموون حصاررا احاطه نمود بعد از چند روز طبل
 مراجعت کوفته روانه دیار خود گردید (291 b)

گفتار در وقایع سنه ست و سبعین و تسعمایه و لشکر فرستادن شاه بگرجستان و گرفتار شدن سیموون

چون سیموون والی گرجستان پا از جاده سداد و قدم از طریق
 ارشاد بیرون نهاده دست بسرحد ممالک و مالک دراز کرد و در بلده
 تفلیس بیت

که در بوستانش همیشه گلست
 بکوه اندرون لاله و سنبل است

هوای آن معتدل و خوش و مرغزار دلکش هیچ تشویشی درو
 نابوده جز در زلف دوست هیچ بیماری درو ناخفته غیر از چشم یار
 و نسیم صبا و شمال در صحاری او وزان و در فصل ربیع لاله در
 قلال جبال بقاع او چون قنادیل عقیق از معابد کنایس زهاد دورین
 تابان بیت

درخشان لاله از وی چون چراغی
 ولی از درد او بر جانش داغی

آبهای قنّاء و عیون او چون آب زمزم و کوثر لطیف و خوشگوار بیت
 باد او چون باد عیسی جانفزا و روح بخش
 آب او چون آب کوثر غمزد و سازد کار

خرابی بسیار کرده اهالی آن دیاررا از صغار و کبار پایمال و
 بال گردانید بنابر آن فرمان عالم مطیع صدور یافت که شمشال ییگ
 چرکس و ابراهیم خلیفه الپاوت و علی قلی ییگ قاجار باتفاق داود ییگ
 متوجه گرجستان گردند سیموون ییگرا گرفته روانه درگاه عالم پناه
 گردانند امرای عالیشان با جنود بیکران و سپاه بی پایان علم عزیمت
 بجانب گرجستان بر افراختند بعد از قطع مسافت بآن ولایت نزول نمودند
 ۲۷

اورخان بن سلطان عثمان بن ارطغرل بن سلیمان بن قیا الب که بجند واسطه باقوز خان میرسد در آن اوان که در حوالی قلعه سکت وار بود عرض مرض بر جواهر ذات او مستولی گشته زمان زمان مرض زیاده شده ساعت بساعت شدت آنحالت می افزود لاجرم آن پادشاه خجسته شیم دل بر آن واقعه ناگزیر که لازمت ذات صغیر و کبیر است نهاده محمد پاشارا که وزیر اعظم بود طلبیده سفارش بلاد روم را نموده سلطان سلیم را ولیعهد خود گردانید و متوجه عالم آخرت گردید مدت زندگانیش هفتاد و چهار سال و زمان سلطنت او چهل و هشت سال مملکتش عراق عرب و بصره و دیاربکر و از گرجستان داداییلی و دیار ذو القدر و حلب و شام و مصر و قرامان و تکه ایلی و اناطولی که عبارت از سیواس و توقات است و از مغرب طرابلس و جزیره و حجاز و یمن و عدن و قطیف و کفه و از استنبول تا قلعه بیج در تصرف بود چون این حادثه عظمی بوقوع انجامید محمد پاشا فوتش را پنهان کرده مردمان کاردان بکوتاهیه فرستاده سلطان سلیم را طلب نمود و نهی او را مخفی روانه استنبول گردانید تا بطریق سنت در گنبدی که جهت همین کار ساخته بودند دفن نمودند سلطان سلیم مانند برق و باد روانه ادرنه گردید چون باستنبول رسید خطبه بنام خود خواند و روانه گردید چون بحوالی اردو رسید اکثر سپاه باستقبال استعجال نمودند چون سلطان سلیم به سپاه ملحق گردید وفات سلطان سلیمانرا آشکارا کردند و سلطان سلیم بطرف ادرنه مراجعت نمود ازین قوم سیزده نفر پادشاهی کرده اند سلطان عثمان اورخان مراد غازی ایلدرم بایزید امیر سلیمان موسی چلبی سلطان محمد سلطان مراد سلطان محمد سلطان بایزید سلطان سلیم سلطان سلیمان سلطان سلیم مدت سلطنتشان تا حال که تاریخ هجری بنهصد و هشتاد رسیده است دوست و نود و یکسال (291 a)

وقایع سنه خمس و سبعین و تسعمایه

درین سال سیماوون بیگ ولد لواسان گرجی سوار بسیار و پیاده بیشمار جمع آورده متوجه قفلیس شد چون اینخبر در آن دیار شایع گردید داود بیگ ولد لواسا[ن] که از قبل شاه عالم پناه حاکم آن بلده بود با جمعی از بهادران جوشور بدفع برادر خود از شهر بیرون خرامیده مستعد قتال و جدال گردید چون تقارب صفین دست داد ابراهیم خلیفه قزمانی از غایت جهل و نادانی با مردم اندک عازم جنگ سیماوون گشت و داود بیگ و سایر مردم هرچند او را منع کردند که مصلحت نیست که با سپاه اندک با این طایفه گمراه مقابله کنی قبول نکرده بر

كَانَهُمْ رُؤَسَ الشَّيَاطِينِ بِرِخَاكٍ مَدَّتْ اِنْدَاخْتَنْدِگَرگین را با هزار نفر از كفار
بقتل آوردند و ضهنه بیگ را كه از امرای معتبر گرجستان بود
با جمعی از ناوران دستگیر کرده بدرگاه شاه دین پناه فرستادند سهاوون
با اندکی از گرجیان از آن معرکه خلاص شده براه گوری رفت و
شاهوردی سلطان زیاد اوغلی با غنایم بسیار بگنجه معاودت فرمود چون
لوند این خبر را شنید از سینه شعله آتش بفلک اثير رسانید و از فواره
دیده آب خونین بر خاک ریخت و مجموع گرجیان پلاسها پوشیدند (286a)

ذكر وقایع سنه تسع و ستین و تسعمایه

آمدن داودخان گرجی و مسلمان شدن¹

درین سال در هفدهم شهر ربیع الثانی داود بیگ ولد لوانان
با جمعی از ناوران از گرجستان بقزوین آمد مسلمان گردید شاه دین
پناه حکومت تفلیس را بوی عنایت نمود (287)

گفتار در [وقایع سنه سبعین و تسعمایه

گرفتار شدن عیسی خان ولد لوند بیگ

چون عیسی خان بن لوند بمرتبہ ارجمند رسیده مقدم بر تمامی
امرا و ارکان دولت می نشست و هر سال مبلغ شش هزار تومان الكا و
انعامات در وجه او مقرر گشته بود اتفاقا باغوا و ابلال بعضی از مشركان
مكار و خدعه و تلبیس مفسدان كفار رقم خذلان ارتداد از دین اسلام
بر ناصیه اعتقاد خود كشیده و در عنبر متمردان مكار مصداق و مَنْ
يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَمِتٌ وَ هُوَ كَافِرٌ گردیده داعیه فرار نمود یکی از
ملازمان محرم او این قضیه را بشاه دین پناه معروض داشت بنابر آن در
آخر چهارشنبه بیست و ششم شهر ربیع الثانی او را دستگیر کرده بقلعه
الموت فرستادند (287a)

گفتار در وقایع سنه اربع و سبعین و تسعمایه

متوفیات

سلطان سلیمان بن سلطان سلیم بن سلطان بایزید بن سلطان محمد
بن سلطان مراد بن سلطان محمد بن ایلدزم بایزید بن سلطان مراد بن

¹ სიონი და მცხეთის მთაზე.

برات علی را غارت کردند و مواضع و مساکن ایشانرا ویران ساختند و اشجار و غلات با میوه‌های رسیده از بیخ بر کنندند مظفر و منصور با غنائم نامحصور بگنج‌ها معاودت کردند و درین ولا شاه دین پناه در تبریز بود تبیت آقای ذو القدر که برسات روم رفته بود بدرگاه عالم پناه آمده تحف و تبرکات بیشمار که خواندکار فرستاده بود گذرانید (282a-282b)

ذکر وقایع سنه سبع و ستین و تسعمایه

وقایع متنوعه آمدن عیسی خان

هم اندرین سال عیسی خان پسر لوند بیگ حاکم گرجستان بسلامت رسید و منظور نظر کیمیا اثر شاه عالم پناه گردید (286a)

گفتار در وقایع سنه ثمان و ستین و تسعمایه و محاربه نمودن

شاه‌وردی سلطان با گرجیان و کشته شدن گرگین ولد لوند

درین سال سماون حاکم گرجستان باتفاق گرگین ولد لوند بیگ بداعیه یورش تقلیس بحوالی قلعه کوچ آمدند و باطراف ولایت گرجستان ایلیچیان فرستاده عساکر آن دیار را طلب نمودند باندک زمانی چندان مردان آراسته و جوانان نوخواسته در آنجا مجتمع شدند که دیده گردون پیر در ازمنه سابقه و قرون ماضیه در آن دیار بنظر نیاورده بود چون خبر ایشان بسمع شاه‌وردی سلطان رسید از گنج‌ها بیرون آمده با لشکر قرا باغ متوجه قلع و قمع دشمنان بی ایمان شد و فوجی را منقلای گردانیده و ایشان خندقی که گرجیان در آن دربند کرده بودند پر کرده خبر را بسلطان فرستادند وی نیز از خندق گذشته سرعت تمام بجانب ایشان نهضت فرموده بایشان رسیدند غازیان نیاز خویش بحضرت واجب الوجود معروض گردانیده چرخچیان غازیان بایشان جلو انداختند و از جانب سماوون و گرگین از ناوران معرکه کین و سرهنگان شجاعت آئین دست بتیر و کمان و سیف و سنان بردند... آخر غازیان ظفر صولک و نهنگان دریای جلالت مجموع آن گبران بی سعادت را از پشت زین بر روی زمین انداختند درین اثنا شاه‌وردی سلطان با لشکر قلب بایشان اسب انداخت گبران بی آنکه جنگ کنند فرار نمودند... گرگین چون روباه گرگین که از شیر غریز دگرزد بوادی فرار شتافت هزبران لشکر قاجار آن سگ صفتان را ابر ساختند و یکیک را

آندیار را بقلم مشکبار در آورده خبر بشارت بمسامع اهالی آن دیار و آذربایجان و شیروان و شکی و عراق و فارس و کرمان و خراسان و سیستان و سواحل عمان و کردستان رسانیدند (277b—278 a)

گفتار در وقایعی که در سنه ثلاث و ستین و تسعمایه روی نموده

درین سال لواسان گرجی از گوری بیرون آمده بحوالی قلعه کومش آمد چون این خبر شاهوردی سلطان زیاد اوغلی رسید سپاه قراباغ را جمع کرده متوجه ایشان شد چون نزدیک بمساکن کفار رسید خبر آمد که لواسان فرار نموده است غازیان بیکبار پی دشمنان تاختند چنانچه در نزد شاهوردی سلطان زیاد از پنجاه نفر نماند از آن جانب لواسان بر خلاف تصور غازیان بر پشته صعود کرده با جمع کثیر انتظار جنگ میکشید و ازین جانب دلاوران بغرور و عجب تمام بدان مقام رسیدند! لواسانرا قاید تقدیر به اسب صوب معرکه دار و گیر در حرکت آمد و عنان توجه بجانب غازیان بی سر تافت دلاوران بغرور بعد از ظاهر ساختن مردی و مردانگی شکست یافتند و شاهوردی سلطان زیاد اوغلی نیز راه انهزام پیش گرفت و سپاه کفار^۱ سیصد نفر از بهادران نامدار را بقتل آوردند و اکثر ایشانرا از دنبال غازیان روان شدند لواسان با کشیشی در آن مقام توقف نمود در آن اثنا محمد بیگ چینی با معدودی چند غافل بلواسان دوچار خورده بی تحاشی حمله نمود دولت شاهی مدد کرده اسب لواسان برو درآمده لواسان از مرکب افتاده یکی از ملازمان محمد بیگ ذاکر نام پائین آمده زخمی چند بروی زد در آن اثنا گبران هجوم آوردند و محمد بیگ بر اسب لواسان سوار شده بدر رفت گبران ذاکر را با چند نفر کشتند و لواسان که خمیرمایه شر و فساد بود همنشین غم و ندیم هم و ندم شد و اعلام شرک و رایت ضلال او بدست قهر اهل اسلام نگون گشت و در گرداب و غا و آتش هیجا چون باد خاکسار شده جان بمالک جهنم سپرد... گبران نقش لواسان را برداشته متوجه دیار خود شدند (280b—281a)

گفتار در وقایعی که در سنه اربع و ستین و تسعمایه واقع شده

وقایع متنوعه

درین سال شاهوردی سلطان زیاد اوغلی و سلیمان بیگ بیات با سپاه قراباغ عازم گرجستان شدند سماون از خوف جنود عالمسوز پناه نکوهای^۱ بلند برد غازیان تمام ولایت گوری و سورم و

^۱ Գորի և Տուրմուշ և سپاه کفار

غنیمت بسیار از دختران گله‌ذار و پسران خورشید رخسار گرفتند چون
رایات فتح آیات سایه وصول بقلعه مروت انداخت حصارى بود که از
رفت باره آن چون قدر شاه جهان از اوج کیوان گذشته ... و هرگز
شعشه رایت محمدی بر آفاق آن کهسار نتاییده و مطلقا از تابش مصباح
ایمان صبح سعادتى بر غره نواحى آن قلعه ندیده جنود ظفر شعار
بحسب فرمان آن حصار را دایره وار در میان گرفته و بترتیب قلعه‌گیرى
اشتغال نمودند گرجیان کافرکیش باستوارى حصار خویش مغرور گشته
آغاز مخالفت نمودند امرای کامگار و غازیان نامدار از اطراف و جوانب
جنگ انداختند ...

کوتوال قلعه پارساتان از نهیب صولت دلیران گردون سطوت مضطرب
گشته از در عجز و مسکنت در آمده باقدام عبودیت از قلعه بیرون
آمده حصار را تسلیم نمود شاه دین پناه بعد از فتح آن قلعه روانه
حصار آیدین گردید و آن قلعه‌ایست در کمال متانت و استحکام و بال
طایر وهم و خیال از پرواز بر فراز بروج آن منکر و دست حوادث

روزگار از دامن خاک ریزش کوتاه و قاصر... || اما محافظان آن
حصار در آن روزگار از ناوران بودند لواسان مادر خود را در آنجا
گذاشته بود سپاه منصور جنگ انداختند بضر توب و تفتنگ و نقب
فصل آن قلعه را خراب کردند دلاوران چست و چالاک و جوانان بی
باک ییکبار هجوم کرده بقلعه در آمدند... و گرجیان باز دحام تمام
بدفع غازیان روی آوردند و یکساعت نجومی از اطراف بروج درعین
دخول و خروج میان مبارزان قلعه گشا و آن مشرکان دشمن خدا
جنگی بهم پیوست که دیدهای تیزبین آسمان در نظاره آن حیران ماند
از بالای برج و باره مغزهای بی سر و سرهای ییمغز چون اثمار اشجار
از تند باد خرفی ریزان شد و بزخم تیغ آتشبار ابدان بسیاری از آن
گرجیان بدکردار را بمقر و مأویهم جهنم و بشس الههاد فرستادند و
مادر لواسان را با اکثر از ناوران اسیر کردند و بدرگاه شاه آوردند در
آن اثنا منهیان بعرض رسانیدند که درین حوالی قلعه ایست و جمعی
از گرجیان آنحصار را پناه ساخته لوای مخالفت افراخته اند شاه دین
پناه شاهرودی سلطان زیاد اوغلی را بفتح آن قلعه نامزد نمود امیر
مشارالیه آن قلعه را بجنگ بچنگ آورده باردوی همایون ملحق گردید
و جنود ظفر شعار بیاری پروردگار قلعه بسیار که در آن دیار بدست
کفار فجار نابکار بود بقوت بازوی کامگار مسخر گردانیدند و اسیر بسیار
که از سیهزار متجاوز بود گرفتند و با اموال نامحصور ببردع آمدند
و دیران لطائف‌نگار و منشیان فصاحت شعار بلاغت اثار ذکر فتوحات

نمودند اسکندر پاشا قرب سیصد نفر از غازیان و گرجیان بقتل آورده
از همان مقام بارض روم معاودت نمود (271 b)

گفتار در وقایعی که در سنه احدی و ستین و تسعمایه واقع شده

ذکر لشکر کشیدن شاه عالم پناه نوبت چهارم بگرجستان

دران اوان منهیان بعرض خسرو جهان رسانیدند که گبران بکثرت
عدت عدد و وفور قوت و استقلال و شوامخ جبال و شواحق تلال
مستحضرنند پای از دایره عناد و سر از گریبان فساد بر آورده اند و
بنیان ایمان از ساحت سینه ناپاک ایشان منقطع و سیل بلاد و دیار
مسلمانان از شومی تعرض آن بی دینان منقطع گوی فحوای آن یاجوج
و ماجوج مضنون فی الارض در شان ایشان آمده و مودای و هم من
کل حذب یفسلون از نسل بد اصل ایشان حاصل آمده و چون خبر
مذکوره بمسامع عالی رسید شاه دین پناه با خیل و سپاه علم عزیمت
بجانب گرجستان بر افراخت و در برات علی نزول اجلال نمود مجموع
آن دیار جنگلی بود بحیثیتی که از تشابک اشجار نسیمرا بدشواری
گذار میسر می شد چون خبر توجه جنود ظفر شعار بکفار فجار رسید
از غایت وهم و هم هریک بگوشه متفرق و آواره شدند لواسان و ولد
داود که والی آن دیار بود قطع نظر از قلاع و محال و اهل و عیال
کرده نیم جانی بهزار حیل از میان بیرون برد و خود را بمأمنی رسانید
و سایر گرجیان از استماع این خبر و صوت کوس و نقاره زهرها
چاک چاک و جگرها پاره پاره گشته از بیم سپاه بحر جوش رعد
خروش آتش خوف و خطر بر خرمن ثبات و قرارشان افتاده دست
عجز در دامن فرار زده بکوهها و مغارها و جنگلها گریختند و گروهی
بحصارهای حصین متحصن شدند غازیان در میان درختان رفته اکثر آن
بی دینانرا بمقتضای و قاتِلُوا الْمُشْرِکِیْنَ کَافَّةً عمل کرده بتیغ بیدریغ
جهاد گذرانیدند و زنان و فرزندان ایشانرا اسیر نمودند و بسیار از
گاو و گوسفند غنیمت یافتند بعد از آن لوای عالم آرای عزیمت گوری
که پایتخت لواسان بود تصمیم فرمود و از راههای سخت به بیشهای
پر درخت عبور فرمودند سپاه نصرت آثار آن دیار را نیز تاخت کرده

لواسان بن داود معطوف داشت سپاه ظفر شعار اطراف برات آلی را
تاخته اعلام نصرت اسلام بر افراختند و غنایم بسیار از اموال برده و
مواشی و غیر آن نصیب غازیان شد و اردوی گردون شکوه کوچ بر
کوچ بجانب قراباغ روان گشت و در آن دیار قشلاق نمود (268b—269b)

گفتار در وقایع سنه تسع و خمسين و تسعمایه

و لشکر کشیدن شاه دین پناه بدیار روم و خراب شدن آن مرزوبوم

چون اسکندر پاشا که از قبل سلطان سلیمان حاکم ارض روم بود
و در خوی حاجی بیگ دنبلی را کشت و بچخور سعد آمد بازارها را
سوخت آخر بواسطه این امور بخار نخوت و غرور در دماغ او تصاعد
نموده کتابتی چند که زیاده از حد او بود بامرای نامدار نوشت بنابراین
شعله خشم پادشاهانه بر افراخته فرمان شد که لشکرهای جهان در
ظل رایت فتح آیات که مطلع آفتاب فتح و ظفر است حاضر شوند
بر حسب فرمان قضا جریان سپاهی بدرگاه عالم پناه جمع آمد...

شاه فرمود که چهار فوج از عساکر نصرت شعار بر سبیل ایلغار
هر یک براهی روان شدند از آنجمله معصوم بیگ صفوی و الله قلی
بیگ اسحک اوغلی و علی سلطان تکلو و شمس الدین خان ولد شرف
خان کرد و خلیفه انصار و حمزه بیگ طالش و الغ خان بیگ
سعدلو و دیگر امرا متوجه ارجیش و بارگیری شدند و شاهوردی
سلطان زیاد اوغلی و ادهم بیگ روملو بصوب پاسین روان شدند و
ابراهیم خان ذوالقدر و شاهقلی سلطان افشار و چراغ سلطان که در
آن اوان در فارس بودند بتاخت ولایت عراق عرب مقرر شدند و بیرام
بیگ قاجار و طیقون سلطان قاجار و کیخسرو والی گرجستان بتسخیر
داداییلی و قلع و قمع آن نواحی نامزد گشتند امرای نامدار بامثال امر
عالی مبادرت نمودند هر فوجی بصوبی که اشارت رفته بود بی توقف
روانه شدند (270a—270b)

... در آن اثنا خبر از گرجستان آمد که اسکندر پاشا به بیرام
بیگ قاجار غالب آمده صورت واقعه آنکه چون بیرم بیگ باتفاق
کیخسرو گرجی بداداییلی رفته بودند و دو سه قلعه تسخیر کرده در
آن اثنا اسکندر پاشا از ارض روم با سپاه بسیار بایلغار بجانب ایشان
روان شده ناگاه بسر اردوی امرا ریخت در آن ایام بیرم بیگ و
کیخسرو بتاخت رفته بودند و طیقون بیگ قاجار و بدر بیگ یوزباشی
که در اردو بودند ایشان ناچار باستقبال رفتند و کوششهای مردانه

آنها بطلا و لازورد بمصور و مثال اوئان و اصنام مصور گردانیده و تختی در میانه خانه دوم ترتیب داده بتی از طلا مکمل بجواهر گرانبها نصب کرده بودند و دو لعل درخشان بمنزله دو چشم در آن پیکر بیجان نشانده و همچنین از درون کلیسای مذکور راهی در نهایت تنگی و تاریکی قرب یک صد و پنجاه زرع بر جانب بالا از سمت خانهای مذکور از سنگ خارا بریده و دو کشک مخفی بملاحظه حوادث زمان و انقلاب دوران ترتیب داده بودند و در آهن و فلاد در خانهای بیرون نصب کرده بودند و یک در طلا بر خانهای اندرون مرتب ساخته القصه غازیان ظفر انجام و دلاوران بهرام انتقام یورش نمودند... گبران از مشاهده آن سراسیمه و حیران شدند مانند صیدی که حمله شیر زیان بیند خشک بر جای خویش بماندند جنود نصرت شعار بتائید پروردگار بر بالای حصار بر آمده سلاح غیرت دین اسلام و تیغ جهاد بمصقل توفیق تیز کرده پوست حیات از سر ضلالت گبران در کشیده زن و فرزندان ایشانرا اسیر نمودند و شاه دین پناه با امرای عالیجاه متوجه کلیسا شد و بیست نفر از کشیشان بدکهر کربه منظر هرگز نیازرده آبرا براه عدم فرستادند و ناقوسی را که از هفتاد من هفت جوش ریخته بودند چون شیشه حیات ایشان بشکستند درهای آهنین و طلا را قلع کرده بخزانه عامره نقل نمودند بدرخان استاجلو چهار شمع را که گبران نابکار هریک را از شصت من موم ریخته بودند و از پرتو آن خرمن هستی خودرا سوخته شکست و اموال بسیار و اسباب بیشمار در قید تصرف شاه دین پناه آمد از آنجمله دو لعل بود که بجای دو چشم آن بت نشانده بودند که مبلع پنجاه تومان قیمت آنها بود و قلعه را زمین هموار کردند و چون حکام گرجستان بجای دیگر نتوانستند رفت بضرورت روی اطاعت بدرگاه معلى آوردند بار اول امان بیگ گرجی و لواسان شیرمان اوغلی و اخوش بیگ بدفعات

بآستان سلطنت آشیان آمدند آنحضرت سایه التفات بر ضبط آن مملکت انداخت در این اثنا کمیخسرو ولد قرقره با پیشکش بسیار بدرگاه آمدند و شاه دین پناه حکومت قلعه توמוگ را مع آق شهر با توابع و لواحق بوی عنایت نمود و اخوش گرجی و شیرمان اوغلی که حاکم آن

دیار بودند بقتل آوردند چون نیر اعظم سایه بر برج میزان انداخت و سپاه تیرماه در صحن باغ دستکاری آغاز نهاد و اشجار چون روی عاشقان زرنگار شد و ریاحین باغ و بستان برنگ کهربا گشت و از انهمام جنود گرما هوا اعتدال پذیرفت عنان عزایم خسروانه بصوب ولایت

احاطه نمودند و هر کوه و کمر که گریزگاه آن قوم گمراه بود از لحد کوب دلاوران با هامون یکسان شد و یک متنفس از آن

مشرکین از دایره قهر و کین و الله محیط بالکافرین^۶ جان سلامت بیرون نبردند و عیال و اسباب و اموال بارث شرعی از مقتولان بقاتلان رسید خوبرویان گرجی نژاد و پیروشان آدمی‌زاد که هریک چون خال رخسار خود بر روی روزگار یگانه بودند بر مثال دل عاشاق پریشان که مقید زلف مهوشان باشد از دستبرد حوادث لیل و نهار مقید عبودیت و پرستاری شدند جمعی پناه بکوه‌های بلند و غارهای استوار بردند و جمعی بقلعه مانکوب و ارگرد و قلعه ورزیا^۱ و کلیسیا که از بدایع صنایع حضرت آفریدگار است متحصن شدند و لشکر اسلام روی تهور بقلع و قمع ایشان آورده بزخم شمشیر آبدار و سنان آتشبار چندین هزار کفار خاکسار را بمقتضای اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْاسْفَلِ مِنَ النَّارِ بجهنم و دار البوار فرستادند و قلعه^۲ تومگ را با چند حصار دیگر مسخر ساختند و در دره تومگ گبران بنردبان بر جاهای بلند و مغارها رفته بودند و جمع سواره و پیاده‌گان بر مثال خیال صایب حکمای ریاضی‌دانان بر معارج آن کوه فلکسان صعود میکردند و بر درهای غارها و مغارها جهت غارت و تاراج چون سپاه مکس انگبین بر در بیت النحال شیرین ازدحام میکردند دست تملک و غارت بر مخزونات مغارات^۳ متطاوول نمودند و گروه گروه غلامان پری سیما که از هراس اسیری و یغما در اکناف اکتان و مغارها بر مثال نطفه در بطون امهات ثانیاً دیگر باره متواری بودند بیرون آوردند بعضی از تشنگی بجان و صیده پایان آمدند دران اثنا جمعی از منهبان بعرض شاه دین پناه رسانیدند که جمعی کثیر از ناوران گرجی که در قلعه ورزیا^۱ و کلیسیا اند بمترددین تعرض میرسانند بنابر آن امر عالی صادر شد که بدر خان استاجلو و شاهوردی سلطان ریاد اوغلی قاجار و علی سلطان تکلو متوجه آن حصار شوند امرای نامدار آن قلعه را مرکزوار در میان گرفتند و قلعه مذکور بر فراز کمری از جبال از سنگ یکلخت بدره^۴ تومگ و رودخانه که منبع آب کر است واقع شده و در حصانت با سد سکندر و قلعه^۵ خیر لاف برابری میزند و در رفعت باگنبد احضر دعوی همسری میکند ... و میان قلعه مذکور بده گز ارتفاع جوف کوه را بریده کلیسیائی مشتمل بر چهار خانه وسیع و صفه طولانی و جد از بیرون و اندرون

بیگ در میدان ضعف و بیچارگی گوی ندامت باختن گرفت و از روی جباری بتواضع آمده تضرع و زاری وسیله نجات و دست آویز خلاص یافت ... محمود بیگ کوتوال حصار از قلعه بیرون آمده بسعادت بساطبوسی سرافراز گشت و مفاہیح دروب حصاررا تسلیم نمود ... شاه عالم پناه از کمال مرحمت از گناه او گذشته آنحصار نامدار که شنفار اقتدار هیچ کام گار در هیچ زمانی از روزگار در هوای تسخیر آن پرواز نکرده بود باندک روزی جبراً و قهراً مسخر گردید و سپاه ظفر شعار بر حسب فرموده پادشاه عالی تبار برج و باره آن حصاررا بزمین هموار نمودند شاه دین پناه سوار شده روی دولت بجانب سقناق آورده زهره مخالفان از هیبت لشکر آنحضرت آب گشته مردمان سقناق چون از فتح قلعه گیش خبردار گردیدند جوق جوق بدرگاه فلک اشتباه رسیدند و روی عجز بر خاک مذلت نهادند درویش محمد خان از مشاهده این حال در « اضطراب افتاده از غایت دهشت و هراس شبی از قلعه بیرون آمده از غایت حیرت ندانست که بکجا میرود از حوالی اردوی عبد الله خان و لوند بیگ گرجی عبور کرده در آن اثنا کوسه پیر قلی که از کمیته ملازمان چرنداب سلطان شاملو بود اورا کشته سرش را بیابه سریر سلطنت مصیر آورد و چهار صد کسی که از قلعه همراه او فرار نموده بودند دویت و پنجاه نفر بقتل آمدند و شاه دین پناه بتمامی بلاد شکی مستولی گشت و خطبه و سکه بشرف نام و القاب عالی خرم و تاز شد حکومت آن دیاررا بطبقون سلطان قاجار مقرر فرمود در آن اوان محمود بیگ کوتوال قلعه گیش توهم بی جایگاه کرده از اردو فرار کرد (267a-268b)

در لشکر کشیدن شاه عالم پناه مرتبه ثالث بجانب گرجستان

و قتل و قمع متمردان بی ایمان

دران اوان که اردوی گردون شکوه در شکی بود کیخسرو ولد قرقره چند نفر از ناوران را بدرگاه عالم پناه فرستاده مدد خواست زیرا که واخوش گرجی و لواسان شیرزمان^۱ اوغلی بعضی الکای اورا گرفته بودند در آن اثنا خبر رسید که اسکندر پاشا بگرجستان آمده قلعه ارتاووچرا محاصره کرده بنابر آن شاه دین پناه با خیل سپاه بجانب گرجستان ایلغار نمود و غازیان ظفر شعار پست و بلند دیار کفار فجار را

^۱ شیرمردان: ბერძენი

طوفان بلا بالا گرفت و آتش نهب و تاراج در شهر زدند و اطفال و عیال ایشانرا اسیر کردند گلباد گرجی^۱ که از امرای معتبر لواسان بود با فوجی از ناوران پناه بقلعۀ تفلیس برد آخر امان خواسته حصاررا تسلیم نمود و در سلک اهل اسلام اندراج یافت غازیان ظفر شعار بزخم خنجر آبدار و شمشیر آتش بار عرصه ولایت گرجستانرا از وجود گبران ناپاک پاک گردانیدند در آن اثنا حبش که از امرای معتبر لواسان بود از خوف جنود جرار گریزان خودرا بر قلعۀ برتیس انداخت و آن حصاری بود که دست مقیمانش بر سنبلة فلک میرسید و گوش ساکنانش زمزمۀ ملک می شنید...

جنود ظفر شعار بتائید پروردگار دایره وار بگرد آن حصار در آمدند و نقطه کردار در میان گرفتند و جنگ انداختند...

از صدمات وصولت غازیان نصرت فرجام خوف تمام بر گبران مستولی گشته قلعه را تسلیم نمودند هر که بتلقین و تعلیم وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَّشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ موفق گشت امان یافت و هر کس که از کمال جهل و طغیان بمضمون مَنْ يُّؤْمِنُ نِهْدَا الْقُرْآنِ اصرار نمود خرمن هستی بیاد فنا داده رخت نیستی بدار القرار کشید بعد از آن اعلام نصرت اعلام بجانب جبل دیدگور گرجستان در حرکت آمد... واقع آن کوه باشکوه با قلۀ سپهر دوار دعوی برابری و باقیه قصر این نیلی حصار دعوی هم سری دارد

... || عساكر نصرت مائر جای حصین آن کوه را جبراً و قهراً مسخر گردانیدند و جمع کثیر از کفار فجار را در مضایق جبل بقتل رسانیدند و بنیاد ثبات آن ملاعین را بیاد حمله آتش آهنگ متزلزل گردانیدند و بقیة السیف آن مخاذیل چون جراد منتشر بیادیه گریختند شاه عالم پناه به نیت کفار بد اعتقاد بکنار آب کر رفته لواسان کرجی که حاکم آن دیار بود فرار کرده خودرا بکوههای سخت و بیشهای پر درخت انداخته از دست غازیان خلاص گشت آنگاه ربایات ظفر مآب بسعادت و اقبال باز گشته در تبریز نزول اجلال نمود (252a—253a)

گلباد مذکور: გილაძე მკურდარიძის მიწვევით სპარსეთში წაიღეს

از مردم ادنی است که ساخور میگویند و از ناور هم هست چون اورا از امرا شمرده اند

معاودت نمودیم غازیانی که رفیق ما بودند از کمال دلاوری یکقدم پیش نهادند شاه دین پناه از آق شهر کوچ کرده روانه تبدی شدند در اثنای راه لوند حاکم زگم و گیرم و باش آچوق حاکم گرجستان بدرگاه سلاطین پناه رسیدند و بنوازش خسروانه سرافراز گردیدند و باش آچوق خلعت پوشیده بالکای خود معاودت نمود و لوند بیگ روزی چند در خدمت پادشاه سعادتمند توقف نمود و چون دولت و سعادت ملازم مجلس همایون بود و شاه دین پناه بتشریفات فاخر و انعامات وافر و اسبان راهوار و خلعتهای شاهوار نواخت بعد از آن رحلت حاصل کرده روانه دیار خود گردید (259a—258b)

وقایع سنه ست و خمسین و تسعمایه

وقایع متنوعه

درین سال سلطان سلیمان پادشاه روم احمد پاشا را که وزیر ثانی بود با چهل هزار سوار و پیاده بگرجستان فرستاد ایشان دادایی را که تعلق بقرقره بود گرفته روانه دیار خود گردیدند (265a)

گفتار در وقایع سنه ثمان و خمسین و تسعمایه

و رفتن شاه عالم پناه به شکلی و فتح آنجا

چون مکررا از درویش محمد خان شکلی مخالفت ظاهر گشته بود شاه دین پناه با سپاه کثرت دستگاه عازم ولایت شکلی شده در بلده ارش نزول اجلال نمود در آنولا لوند بیگ والی گرجستان کمر عبودیت و خدمتکاری بر میان بسته باردوی گردون شکوه ملحق گردید رایات فتح آیات بجانب شکلی در حرکت آمد درویش محمد خان از اقامت رسم استقبال رایات خجسته

مال متقاعد گشته شاه دین پناه بنوید عنایت و رعایت استعانت فرموده طلب داشت خدمتش بواسطه تفاوت روی جهالت بیادیه ضلالت نهاد و پشت او بار بحصانات حصار باز داد بنابراین نایره غضب جهانسوز اشتعال یافته بدرخان و شاه قلی سلطان استاجلورا منقلای گردانید ایشان بقراولان درویش محمد خان رسیدند و ایشانرا مغلوب ساخته امیر یوسف نامی که راتق فاتق حاکم شکلی بود دستگیر کرده روانه درگاه عالم پناه گردانیدند و از توجه عساکر قیامت اثر زلزله در اطراف بحر و

حمله آورده رایت خود را از ایشان گرفته بقوشون رومیان پیوست بعد از ستیز و آویز گرجیان شکست خورده رو بگریز آوردند و اموال بسیار بدست رومیان افتاده بدیار خود معاودت نمودند (255 b)

گفتار در وقایع سنه ثلث و خمسين و تسعماية

مخالفت القاسی حق ناشناس

...در تبریز میانه طایفه افشار و ذو القدر صورت مخالفت روی نمود و از جانبین اسلحه جنگ پوشیده مستعد جدال و قتال شدند شاه دین پناه ایشان را بلطف و عطف ملامت نمود لاجرم امرا بصلح و صفا مایل شدند شاه قلی خلیفه ذو القدر و ابراهیم خان ذو القدر و علی سلطان ذو القدر و سوندک بیگ قورچی باشی افشار و شاه قلی سلطان افشار و محمود خان افشار بدولتخانه آمدند و عهد نمودند که مدت عمر با یکدیگر در مقام خلاف و نفاق نباشند بعد از آن شاه دین پناه با سپاه بیکران روانه گرجستان گردید از شوره گل عبور نموده باقی شهر آمد در آن ایام از بام تا شام و صباح تا رواح پیوسته ابر چون دست کریمان سیم می پاشید و کوه از سبب سرما چون دل مخالفان دین از بیم میلرزید در چنان حال پادشاه ظفر مال بر سر گبران شیخون آورده لشکر اسلام چون بمقام گبران شقاوت فرجام رسیدند تبع جهاد از نیام انتقام کشیده روی برف از خون ایشان گلگون ساختند و بسیاری از گاو و گوسفند غنیمت گرفتند و خانههای آن بدکیشانرا آتش زدند در آن اوان آفتاب در آخر جدی بود از شدت برودت رود کر منجمد شده مانند نقره خام مینمود و از بسیاری برف قلعه کوه و فضای صحرا و هامون سطحی شده بود باهم مساوی گویا کمال اسمعیل برای این زمان گفته

مانند پنبه دانه که در پنبه تعبیه است
اجرام کوههاست نهان در میان برف

در آن اوان راقم این حروف حسن نبیره امیر سلطان روملو با جمعی از قورچیان روملو و چینی با فوجی از گبران بی ایمان دوچار گشته این کمینه باتفاق شاه قلی نام قورچی چینی حمله کردیم ایشان را متفرق ساخته و جمعی را مجروح و بیروح کرده اسیر چند گرفته

گفتار در وقایع سنه تسع و اربعین و تسعمایه ذکر لشکر فرستادن خواندگار سر جماعه گرجیان

درین سال سلطان سلیمان پادشاه روم موسی پاشا را که حاکم ارض روم بود با شصت میر سنجق بتسخیر گرجستان فرستاد رومیان بر حسب فرمان متوجه دادایلی شدند ملک بقراط که بیاشی آچوق اشتهار دارد قلعه را مستحکم ساخته جمعی از ناوران در آنجا گذاشته خود بکوهستان و جنگلستان رفت و رومیان حصار را محاصره کرده بعد از ده روز مسخر کردند و از آنجا با لشکر آراسته باولتی آمدند و قلعه آنجا را در میان گرفتند ینگجریان پیش رفته سیبهارا مرتب ساخته بترتیب توپ فرنگی و دیگر اسباب جنگ حصار مشغول شدند و اهل حصار از سر اضطرار دست بجنگ و پیکار گشادند در آن اثنا باشی آچوق از روی مکر و حيله جمعی را با تحف بسیار پیش موسی پاشا فرستاد و پیغام داد که بنده را چه حد آنکه با جنود خواندگار مخالفت کنم || اگر پاشا مراجعت کند مفتاح قلعه را بهر که امر کند می سپارم پاشا سخن او فریفته شده از ظاهر قلعه اولتی کوچ کرده روانه ارض روم گردیده جمعی از امرای سنجق را در بالای توپ خانه گذاشت که از عقب بارض روم آورند چون باشی آچوق از مراجعت پاشا خبردار گردید با سایر سرداران گرجی چون بلای ناگهان بر سر رومیان که بر بالای توپ خانه بودند ریختند و اطراف و جوانب ایشان را فرو گرفتند چنانکه از هزار یکی جان نبرد بعد از آن ایغار کرده بدفع پاشا روان شدند و در وقت چاشتگاه بوی رسیدند و حمله نمودند و بزخم شمشیر آتش افشان دمار را از روزگار رومیان بر آوردند و عرصه صحرا را از خون ایشان لاله گون گردانیدند و جمع کثیر از رومیان با موسی پاشا و رومیان معتبرا بقتل آوردند و قیتول او را غارت و تالان نمودند چون این خبر در حمید بخادم علی پاشا رسید با لشکرهاى دیاربکر بطرف گرجستان ایغار نمود چون بدان حوالی رسید امرای گرجستان هریک بولایت خود متفرق شده بودند چند دهه را سوزانیده بطرف حمید معاودت نمود (255a—255b)

گفتار در وقایع سنه خمسين و تسعمایه و جنگ رومیان با گرجیان

چون خبر استیلای گرجیان به سلطان سلیمان رسید متمرّد علی پاشا را با سپاه بسیار بگرجستان فرستاد ایشان در موضع قائلو چمنی بگرجیان رسیده جنگ کردند چون آتش حرب اشتعال یافت گرجیان زور آورده علم دلو بهاء الدین کردرا گرفتند دلو بهاء الدین برهنه گشته بر گرجیان

بر و ولوله در مملکت آن بد اختر افتاد درویش محمد خان چون از توجه پادشاه جهان آگاه گشت محمود بیگ برادر جوشن آقارا با جمعی از مردمان بدکیشی به محافظت قلعه گیش گذاشت و خود با بعضی از جهال پناه بقلعه گلهسن گورسن که کمند فکر خردمند سریع الانتقال بر کنگره بروج فلک امثالش بتواند رسید و باز بلند پرواز ارباب فهم کمال بر فراز قصر رفیعش کجا منزل تواند گزید

...و سقنای در وسط کوه البرز قایم کرده بودند شاه دین پناه سوار شده بنیت فتح قلعه روان گشت سوندک بیگ قورچی باشی و بدرخان استاجلو و شاه قلی سلطان استاجلو قلعه گیش را در میان گرفتند و شاحقلی خلیفه مهردار و سایر امرای عالیمقدار در برابر سقنای فرود آمدند و عبدالله خان و لوند بیگ حاکم گرجستان در برابر قلعه گلهسن و گورسن نزول نمودند و شاه قلی خلیفه مهردار با فوجی از دلاوران نصرت اثر سقنای جنگ انداختند مخالفان ایشانرا بتفنگ گرفته باز گردانیدند اما خوف تمام بر ایشان مستولی شده عبدالله خان و لوند بیگ با فوجی از لشکر نصرت شعار بحصار گلهسن گورسن جنگ انداختند و ایشان نیز بمدافعه مشغول شدند و چون صدیه جنود منصورا

مشاهده نمودند روی عجز بگریز نهادند عساکر گردون مآثر در پی ایشان گروه گروه بکوه بر آمدند چون ربایات فتح آیات ظفرقرین سایه وصول برآن قلعه خیبر آیین انداخت دلاوران پیش رفته سیبها مرتب ساخته و بترتیب باده لیج و توب فرنگی و دیگر اسباب جنگ حصار مشغول شدند و توب اندازان توب اندازی در گرفتند و شجاعت بیشگان سربازی از سر گرفتند و از جانب فراز و نشیب توب و تفنگ صاعد و هابط گردید فوجی از مخالفان بیرون آمدند و چند نفر از ملازمان امرارا بقتل آورده و بتعجیل باز گشته بحصار شتافتند و غازیان توب نیز بیالا برده بودند و از قزغانهای کوه سیما و سنگهای توب از بالای آن قلعه آسمان آسا بمقتضای وَ امْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ظاهر میشد بعد از بیست روز که از ضرب سنگ توب فرنگی و باده لیج برج و باره قلعه اختلال پذیر شده بود حسن بیگ اوغلی با قرب هزار تفنگچی بر کمری که مشرف به قلعه بود صعود کرده هرجا که مقدار انگشتی سر از برج ظاهر میشد صد مهره تفنگ پی در پی میرسید از یکجانب نیز نقب زده هرجا بسر چوپ گرفته بودند و قبل از آنکه آتش زنند برج افتاد و اهل حصار دود وحشت و حیرت بسر آمد محمود

و با شیر زبان پنجه آزمودن موافق نیست تدبیر جز آن ندانست که از گردنکشی و ۱۱ سرداری بجانسپاری و خدمتکاری آید و چون خاطر وی بدین رای صایب قرار یافت پرتو این خبر فرخنده اثر بر ضمیر او تافت و وسایل انگيخت و دست عجز در دامن شفاعت آویخت و بزبان عجز و نیاز عذر گذشته خواست و بعرض رسانید که چون چهره مروت بواسطه مخالفت خراشیده شد طریق ملاقات درین ایام صعوبتی دارد و صورت ملازمت متعذر مینماید اگر آنحضرت مراجعت فرمایند بعد از چند وقت بنده بدرگاه عالم پناه شتافته مراسم خدمتکاری و شرایط جانسپاری بظهور خواهم آورد بنابر آن دیو سلطان از آنجا مراجعت نموده بدرگاه عالم پناه آمد (217a-216b)

گفتار در وقایع سنه ثلثین و تسعمایه

ذکر لشکر کشیدن لوند به شکی و شفاعت نمودن والی

شکی بخاقانی سکندر شانی

درین سال لوند بیگ گرجی لشکر کشید حسین بیگ که حاکم آندیار بود با فوجی از لشکر جرار بجنگ آمده بین الجانیین محاربه در غایت صعوبت دست داده شکست در سپاه شکی افتاد حسین بیگ در آن معرکه شهید شد لوند بیگ بگیرم معاونت نمود مردمان شکی درویش محمد خانرا که پسرش بود حاکم خود گردانیدند (219a)

گفتار در وقایع سنه سبع و اربعین و تسعمایه

ذکر لشکر کشیدن شاه دین پناه بار اول بجانب گرجیان بی

ایمان و قلع و قمع آن بی دینان

درین سال شاه دین پناه از برای نصرت اسلام و تقویت دین حضرت رسول علیه السلام بقصد قلع و قمع گرجیان بی ایمان شکار کنان روانه ۱۱ برگشاط گشت امرا و ارکان دولت و سرداران مملکت با سپاهیان هر دیار باردوی نصرت شعار ملحق شدند بعد از آن خسرو کامران با بعضی بهادران بجانب گرجستان ایلغار نمود شبی که دماغ زمانه از غلبگی هوا بهم بر آمده بود... لشکر اسلام بشهر تفلیس که مقام ابلیس بود ریختند...

قراول سواران گرجی سپاه	که بودند آگه ز سرهای راه
همه سر نهاده بخواب سحر	گذشتند غارتگران بیخبر
دم صبح رایت بر افراختند	بدروازها بیخبر تاختند
دلیران گرجی بخواب فراغ	که ناد سحر گشت شمع و چراغ

سورخ کرده گبرانرا عاجز ساختند رو بنواب دیو سلطان آورده اربارنبر که وکیل منوچهر بود با پیشکشهای لایق و تحفهای موافق از قلعه بدر آمدند دیو سلطان حکومت گرجستانرا بقرقره داده مراجعت نمود در این یساق دیو سلطان چرکین حسنرا بیاسا رسانید (213 b—214a)

وقایع سنه ۹۲۴

مدد فرستادن سلیم همراه منوچهر گرجی و کشته شدن رومیان

در دست قرقره گرجی

درین سال خاقان اسکندر^۱ شان در نخجوان قشلاق نمود درین سال منوچهر گرجی از روم باتفاق قزل احمد اغلی که از امرای سلطان سلیم بود بگرجستان آمد که الکه را از قرقره ستاده بدو دهد قرقره در قراجه اردهان با ایشان جنگ کرده غالب آمد و قزل احمد اغلی با جمع رومیان بقتل آمدند و دیو سلطان که حاکم چخورسعد بود داد ایلی^۲ را غارت کرده بر گشت (215a—215b)

وقایع متنوعه

اندرین سال ملک قرقره حاکم گرجستان بدرگاه عالم پناه آمد و خاقان اسکندرشان دیو سلطان را همراه بگرجستان فرستاد و دیو سلطان بقلعه گوری^۲ و صورم مستولی گردید (215 b)

وقایع سنه سبع و عشرين و تسعمایه

ذکر مخالفت لوند گرجی و تاخت کردن او بمملکت شکی و فرستادن خاقان اسکندر شان دیو سلطان را با بعضی امرا بتاخت زگم و سایر الکاء لوند

درین سال لوند حاکم گرجستان سر از ربه طاعت داری و گردن از طوق فرمان برداری بیرون نهاده جمعی بی ایمانرا بتاخت ولایت شکی فرستاد و غبار بلاد را آن دیار ارتفاع یافت حسین بیگ حاکم شکی عرضه بپایه سریر اعلی فرستاده مدد طلبید خاقانی اسکندر شانی دیو سلطان را با بعضی از امرای نامدار و بهادران کبار بمدد وی فرستاد دیو سلطان با غازیان از قانق و قبری گذشته زگم و گیرمرا تاخته در قریه قری رحل اقامت انداخت لوند دانست که با پیل دمان پهلو زدن

^۱ داوایلی: დავაილი

^۲ لوری: ლორი

متحقق و یقین شد که توجه رایات جلال بصوب شیروان مقرون بصلاح و صواب است بنابراین عنان عزیمت بطرف شیروان انعطاف داد بعد از وصول بمنزل پاسین رای اصابت آتش چنان اقتضا کرد که خلفا بیگ را بصوب گرجستان فرستد خلفا بیگ بحسب فرمان با فوجی از دلاوران بصوب گرجستان ایلغار کرده و غنیمت بی نهایت گرفته باردوی همایون ملحق شدند و خاقان اسکندرشان در آن ایام الیاس بیگ ایفود اغلی را با فوجی از صوفیان رستموش بفتح قلعه منتش فرستاد و امیر الیاس با جنود بی هراس متوجه آنحصار سپهراساس گشته منتش آنحصار را بیکی از معتمدان خود سپرده رایت هزیمت بر افراشت جنود ظفرقرین آن حصن حصین را مرکزوار در میان گرفته و متعلقان منتش با خاطر مشوش با تیغ و کفن باردوی آن امیر صف شکن شتافتند (177b)

گفتار در وقایع سنه اثنی و عشرين و تسمایه

گفتار در قشلاق نمودن خاقان اسکندرشان در نخجوان

و رفتن دیو سلطان بگرجستان

در این سال میان قرقه و منوچهر در گرجستان محاربه واقع شده قرقه فرار کرده در تبریز بسعادت ملازمت خاقانی استسعاد یافت و احوال مملکت گرجستان و استیلای معاندان عرض کرد رای آفتاب اشراق پرتو التفات بر حال منوچهر انداخت و حکم فرمود که دیوسلطان روملو و چرکین حسن نکلو و نارین بیگ قاجار و قراق بیگ روملو و حسن بیگ جوتہ بتعجیل تمام متوجه شوند و سعی نمایند که شاید بعنایت الهی عرصه گرجستان از وجود آن منجوس پاک شود امرا از راه شوره گل متوجه آق شهر گشتند و چون قضای آسمانی و بالای ناگهانی باطراف آن بلده محیط شدند منوچهر از مشاهده اینحال آتش در نهادش افتاده و پایی قرارش از جای رفته با ازناوران متوجه قرسول گشته قاصدان نزد دیو سلطان فرستاده از صلح سخن گفته امرا رسولان او را بقتل آوردند و بطرف وی ایلغار کردند چون بحوالی قریه مذکور رسیدند منوچهر فرار نموده بروم رفت و امرا بحوالی قلعه تومگ نزول نمودند و آن قلعه در میان دره عمیق بر قلعه کوهی واقع شده غازیان رایت نصرت گشاده و شمشیر ظفر کشیده دایره وار در گردش آمده نقطه کردار در میان گرفتند و چهارده روز در میان گرجیان بدکردار و غازیان جرار جنگ واقع شد آخر لشکر اسلام آب انبار قلعه را

بادرفتار سرافراز ساخته رخصت فرموده یعقوب پادشاه بصوب تبریز
مراجعت نمود و امتداد این سفر چهل روز بود (154a)

وقایع سنه ثلث و تسعین و ثمانمائه

لشکر کشیدن سلطان حیدر صفوی بجانب شیروان و شهادت آنحضرت

ستوده صفات بتقدیر مقدر موت و حیات

درین سال سلطان حیدر صفوی لشکر بجانب شیروان کشیده سبیش
آنکه صوفی خلیل که بغزای گرجی رفته بود شکست یافته و خیمه و
خرگاه انداخته بطرف شیروان رفت چون این خبر بیعقوب پادشاه رسید
قاصدان نزد آن حضرت فرستاده التماس نمود که امداد صوفی خلیل
کند بنابر آن سلطان حیدر با سپاه بلا اثر عازم آن دیار گردیده در
حوالی اردوی صوفی خلیل نزول اجلال فرمود خوفی تمام بر صوفی
خلیل مستولی شده ملاقات ویرا مصلحت ندید بنابر آن آن حضرت
روانه شیروان شده بکنار آب کر رسید و رحل اقامت انداخت قرب
دو ماه در آن مقام توقف فرموده... (156a)

وقایع سنه ست و تسعمائه

محاربه نمودن خاقان اسکندرشان با پادشاه شیروانات

چون خاقان اسکندرشان در ارزنجان نزول فرمود از طوایف
مریدان و صوفیه هفت هزار کس از استاجلو و شاملو و روملو و تکلو
و ذوالقدر و افشار و قاجار و ورساق و صوفیه قراچه داغ از آنجمله
محمد بیگ با دوست نفر از اولاد و اتباع خود و عابدین بیگ شاملو
با سیصد کس بدرگاه جهان پناه جمع شدند خاقان اسکندرشان بعضی
از کاکان دولت قاهره را طلب فرموده امر کرد که با یکدیگر مطارحه
نمایند که بکدام طرف توجه لایق است بعضی گفتند که در ارزنجان
قتلاق باید کرد تا سایر صوفیان و مریدان مرتبه مرتبه بما ملحق شوند
و جمعی عرض کردند که درین زمستان متوجه غزای کفار گرجستان
فرقره شویم و فرقه دیگر چخور سعدرا لایق دیدند چون بمسامع جلال
رسانیدند آنحضرت قرار داد که امشب من هم استخاره خواهم کرد و
آنچه ایمة معصومین صلوات الله علیهم اجمعین امر فرمایند آنرا بفعل
خواهم آورد روز دیگر امرا را بیایه سریر شاهی طلب داشته فرمود
که دوش از ارواح مطهره ایمة معصومین سلام الله علیهم اجمعین برما

انگاشت بند از پای او بر داشته در جنب خود جای داد سلطان ابراهیم هزار و دوست تومان عراقی قبول نمود که بخزانه عامره فرستد در آن زمستان در خدمت قرا یوسف توقف کرده در بهار روانه شیروان گردید (18b-19b)

گفتار در وقایع سنه احدی و ثمانین و ثمانمیه

وقایع متنوعه

درین سال حسن پادشاه بغزای گرجستان رفت و از سادات و مشایخ هرکس که اهل سیورغال بود همراه برده ولایت گرجستانرا مسخر کرده اسیری بسیاری گرفت و هر یک از سادات و مشایخ را از آن نصیبی داد (141 b)

وقایع سنه ثمانه و ثمانین و ثمانمیه

رفتن یعقوب پادشاه بغزای گرجستان

درین سال یعقوب پادشاه با لشکر فراوان و گروه بی پایان متوجه ولایت گرجستان شد در ماه صیام جنود اسلام بیلاد کفار لیام در آمدند در حوالی قلعه اخسقا نزول نمودند حصار آن دیار را مرکزوار در میان گرفتند... عساکر ظفر فرجام بضرب توب برجی از بروج آن قلعه را خراب ساخته گبران فی الحال بالآت حدید آن برج را استوار ساختند در آن اثنا آتش در انبار قلعه افتاده اکثر حصار بسوخت ترکمانان دلاور و دلاوران جلادت گستر سپر جلادت بر سر کشیده بقلعه یورش انداختند و نردبان بر برج قلعه نهاده بر بالای برج صعود نمودند گبران از مشاهده آنحال مضطرب و پریشان گشته بمشقت بسیار خود را بنارین قلعه انداختند و بزیر آمدند هرکس که مسلمان شد امان یافت و هر که ایمان نیاورد براه عدم شتافت و رایات همایون متوجه قلعه خاتون گردید در آن اوان والدۀ قرقره که در آن قلعه بود کشیشی را نزد یعقوب پادشاه فرستاده امان طلبید پادشاه از جرایم ایشان گذشته اموال قلعه را ضبط نمود و جواهر بسیار در آن حصار بدست ایشان افتاده قرقره فرزند خود را با عرضه داشت بدرگاه یعقوب پادشاه فرستاده بوسیله امرا بعضی بساطبوسی مشرف گردیده تبرکات و تنسوقات که برسم پیشکش آورده بود گذرانیده معروض گردانید که اگر پادشاه بدیار خود معاودت فرمایند ماورای اخراج معهود مبلغ پانصد تومان نعل بها بخزانه عامره رسانیم یعقوب پادشاه ایشانرا نوازش فرموده بتشریفات گرانمایه و اسبان

بر میان خيام مخالفان در آمدند شيروانيان آغاز قتال و جدال نمودند
 نمره بهادران و تكبير و تهليل غازيان و غريو شيروانيان¹ [و] گرجيان
 گوش فلک الافلاک را کر کرد آواز کوس حربي و صدای نای رزمي
 زلزله در کوه و ولوله دران کرده پر شکوه انداخت سلطان ابراهيم
 سپاه قرا يوسف نظاره کنان از کردار نا اندیشه پشت دست کنان زيرا
 که از جنود انبوه گروه با شکوه دريای درجوش و هوا از بانگ اسبان
 دلاوران در غلغله و خروش و کوستنديل با جمع مخاذيل از برای نام
 و ننگ قدم بيدان جنگ نهادند و در مقام جاسپاری در آمدند کمر
 عناد بر میان بسته...

شيروانيان و گرجيان از نهيب شير رايه قرا يوسف ترکمان روباه صفت
 پشت به هزيمت دادند و از فرهای چيز همایون جون را سو بهر سو
 گريزان شدند اصناف اموال و انواع نفایس گذاشتند چنانچه ميدان
 جنگ پر از رخوت و ظروف سيمين و خيام بود

سپاه قرا يوسف گرجيان را نیز در میان گرفته بزخم شمشير بران
 و رماح جان ستان اکثر بد کيشان را برخاک هلاک انداخته کوستنديل را
 دستگير کردند سلطان ابراهيم درخندق افتاده دست وی شکست درين
 اثنا ترکمانی بوی رسيد از صعوبت درد دست خود را بوی نمود آن
 شخص فوطه در گردن وی انداخته بخدمت قرا يوسف در آورد و از
 فرزندان نامدار و امرای عالی تبار غظنفر و اسد الله و خليل الله و
 منوچهر و عبد الرحمن و نصر الله و هاشم و قاضي پايدار و امير
 هوشنگ دستگير گشتند چون مردمان شيروان در جنگ سستی کرده
 بودند قرا يوسف متعرض ایشان نگشت و جميع محبوسان گرجستان را
 بقتل آوردند و کوستنديل را پير بداق بدست خود گردن زد و
 سلطان ابراهيم را مقيد ساخته به تبريز برد روزی سلطان ابراهيم از
 درد دست شکایت کرد امير قرا که اتابک پير بداق بود امير سلطان
 ابراهيم را نگاه ميداشت بعرض رسانيد قرا يوسف او را طلب نمود والی
 شيروان بنزد شهريار ترکمان آمد جوانان رعنا و صاحب حسان زيبا
 بموجب فرموده او را کاسه^۲ ميداشتند سلطان ابراهيم بيخوف و بیم چندان
 کلمات دلپذير بر زبان آورد که قرا يوسف محب او شد درين اثنا اخي
 قصاب گفت هرچه امير سلطان ابراهيم از نواب قبول کرده است ما
 ضامن ميشويم که ادا نمايم قرا يوسف سخن اخي قصاب را قبول نمود
 آخر بواسطه مکارم اخلاق و حسن اشفاق حرکات ناپسندیده او را ناکرده

۱ آغاز قتال و جدال نمودند ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

گفتار در قضایائی که در سنه سبع عشر و ثمانمیه واقع شده

محاربه نمودن قرا یوسف ترکمان با سلطان ابراهیم والی شیروان

در آن اوان که سلطان احمد جلایر عازم تبریز شده بود شیخ ابراهیم والی شیروان بود استمداد نموده بنابراین شیخ ابراهیم پسر خود گوهرشاه را با جنود سنگین بمدد سلطان ارسال نمود شیروانیان در روز جنگ نزدیک اردو فرود آمدند دران اثنا فوجی از سپاه ترکمان که بجنگ رفته بودند برایشان ریخته خدمتشانرا دستگیر پیش قرا یوسف بردند چون این خبر بشیروان رسید شیخ ابراهیم رسولان با تحف فراوان بدرگاه شهریار ترکمان ارسال نموده گناه فرزندانرا طلب کرد قرا یوسف گفت که شیروان در جوار آذربایجان واقع شده و شیخ ابراهیم با حاکم بغداد محبت و اتحاد دارد و با والی تبریز مخالفت میکند آخر از غایت مرحمت از سرخون او گذشته اورا با اموال فراوان بنزد حاکم شیروان فرستاد و بعد از چندگاه شیخ ابراهیم فرزند خود گوهرشاه را بعلت آنکه از هواخواهان قرا یوسف است شربت فنا چشانید و سپاه بسیار و گروه بیشمار جمع کرده و باتفاق کوستندیل والی گرجستان و پسران شمس الدین علی حاکم شکی کمر مخالفت قرا یوسف بزمیان بسته متوجه جدال و قتال گردیدند از آنجناب قرا یوسف ترکمان با جنود فراوان کام گار و کامران عازم شنب غازان گردید امیر قرامان را با جمعی بهادران که بنوک پیکان آتشبار کوه گذار کمربند جوزا را برقبه گنبد خضرا دوزند و بنوک سنان جانستان کلف از روی ماه ربایند غبار خیلشان ابرو گشاد تیرشان باران شعار تیغشان برق و خروش کوششان تند دریا معاونت میرآخوران که از جمله مردمان او بودند منقلای گردید قرا یوسف بابا حاجی بیگ کاوردی را بمحافظت اردبیل مقرر گردانید شیخ ابراهیم در کنار آب کر نزول کرده گرداگرد اورا خندق بریده || بود سپاه قرا یوسف مانند باد از آب عبور کرده بر مخالفان حمله نمودند امیر قرامان و امیر بسطام با غلبه تمام

۱۹۵۵ پوتوریدزه اسنادی را که بدو زبان فارسی و گرجی نوشته شده بود بچاپ رسانید. همچنین در سالهای ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۵ متن فارسی احکام و فرامین پادشاهان صفوی را با ترجمه گرجی و توضیحات لازمه در سه جلد منتشر نموده است.

متأسفانه از میراث گرانبهای علمی ولادیمیر پوتوریدزه قسمت نسبتاً کمی بطبع رسیده است. اکنون انستیتوی خاورشناسی فرهنگستان علوم گرجستان و کمیسیون طبع و نشر مآخذ و منابع خارجی در باره گرجستان در نظر دارند در آتیّه نزدیکی آثار ذقیقت ولادیمیر پوتوریدزه در باره روابط تاریخی ایران و گرجستان را که تا کنون چاپ نشده است منتشر نمایند.

کتابی که اکنون در دسترس خواننده گرامی قرار گرفته است شامل مطالب منتخبی از دو جلد آخر اثر معروف «احسن التواریخ» تألیف مورخ شهر قرن ۱۶ میلادی حسن روملو میباشد که از نسخه خطی لنینگراد (فهرست درن شماره ۲۸۷) استنساخ شده است. نسخه لنینگراد نسبت به سایر نسخ خطی این کتاب دارای خصوصیات قابل توجهی میباشد. باید متذکر شد که نسخه خطی «احسن التواریخ» لنینگراد قبل از این مورد استفاده قرار نگرفته است و چ. سیدن نیز هنگام نشر جلد آخر اثر مذکور^۳ محتویات نسخه نامبرده را در نظر نگرفته است. باینجهت انتشار این کتاب نه فقط از لحاظ بررسی روابط تاریخی ایران و گرجستان در قرون ۱۵-۱۶ میلادی مفید بوده بلکه از نقطه نظر ترتیب متن انتقادی اثر حسن روملو نیز حائز اهمیت است.

رواز کیکنادزه

^۳ کتاب احسن التواریخ تألیف حسن روملو، بسی و تصحیح چ. ن. سیدن بطبع رسیده، سنه ۱۹۳۱ مسیحی.

از دیر زمانی ملل قفقاز مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جنسار نزدیکی با ایران داشته‌اند. این ارتباط در کتب تاریخی گرجی، آرمنی، فارسی، عربی و ترکی منعکس گردیده‌است. مثلاً در آثار مورخین قرون ۱۰—۱۸ میلادی ایران اطلاعات جامع و جالب توجهی در باره ملل قفقاز و منجمله گرجستان یافت میشود.

دانشمندان گرجستان مدت مدیدی است روابط ایران و گرجستان را مورد مطالعه و تحقیق قرار داده و از منابع و ماخذ بسیاری منجمله تالیفات مورخین و جغرافیا دانان فارسی زبان استفاده‌های زیادی کرده‌اند. در نتیجه تطبیق و مقایسه اطلاعات مستخرجه از آثار مذکور با منابع و ماخذ غیر ایرانی بسیاری از مسائل مربوط بحیات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دوران فتودالی گرجستان بررسی و روشن گردیده‌است.

یکی از نخستین دانشمندان گرجی که به مطالعه دامنه‌دار و پیگیر منابع تاریخی فارسی زبان دست زد ایران‌شناس مشهور—رئیس شعبه فیلولوژی فارسی انستیتوی خاورشناسی فرهنگستان علوم گرجستان ولادیمیر پوتوریدزه بود که چندی قبل در گذشت^۱. ولادیمیر پوتوریدزه بسیاری از آثار تاریخی و جغرافیائی مؤلفان ایرانی را مورد تحقیق و مطالعه قرار داده اطلاعات مفیدی در باره گرجستان و سایر ملل قفقاز بدست آورده و ترجمه گرجی آنها را با حواشی و تفسیر و توضیحات بچاپ رسانیده‌است. مخصوصاً این نکته را باید خاطرنشان ساخت که پوتوریدزه در آرشیوهای گرجستان اسناد و مدارک رسمی فارسی زیادی کشف کرده و بعد از بررسی علمی در دسترس عموم قرار داده‌است. در سال

^۱ در باره شرح حال و فعالیت علمی ولادیمیر پوتوریدزه رجوع کن به «پیام نوین» شماره ۱۰ مردادماه ۱۳۴۲ ص ۶۱—۶۴؛ «پیام نوین» شماره ۴ شهریور ماه ۱۳۴۵ ص ۸—۱۵ و مجله خاورشناسان مجارستان «Acta Orientalia», т. VII, fasc. 1, 1957.

فرهنگستان علوم جمهوری گرجستان شوروی
کمیسیون نشر منابع و مآخذ خارجی درباره گرجستان

طلاعاتی درباره گرجستان

از کتاب
حسن التواریخ تألیف
حسن بیک روملو

متن فارسی و ترجمه گرجی با مقدمه و پس‌گفتار
ولادیمیر پوتوریدزه
بچاپ رسیده است

با تصحیح و حواشی
روزانکی کنادزه

بنگاه نشریات فرهنگستان علوم جمهوری گرجستان شوروی

تبیلیسی - ۱۹۶۶